

Л.Г. Кондратова

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

6

УДК 78(075.3)
ББК 85.31я72
К 64

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 07.02.2014 р. №123)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Наукову експертизу здійснював Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України
Експерт — І.В. Шеремета, мистецтвознавець відділу музикознавства
ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України

Психолого-педагогічну експертизу здійснював
Інститут проблем виховання НАПН України
Експерт — О.А. Комаровська, кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник лабораторії естетичного виховання
Інституту проблем виховання НАПН України

Відповідальні за випуск:

О.В. Лотоцька, головний спеціаліст Департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти МОН України

О.Ф. Золочевська, методист вищої категорії відділу науково-методичного
забезпечення змісту освіти основної і старшої школи
Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Кондратова Л.Г.

К 64 Музичне мистецтво : підручник для 6 кл. загальноос-
віт. навч. закл. / Л.Г. Кондратова. — Тернопіль : Навчальна
книга — Богдан, 2014. — 216 с. : іл.

ISBN 978-966-10-3394-7

УДК 78(075.3)
ББК 85.31я72

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-3394-7

© Кондратова Л.Г., 2014
© Навчальна книга – Богдан, 2014

Юний друже!

Цьогоріч ми з тобою помандруємо до Країни музичних жанрів, а сторінки підручника слугуватимуть нам дороговказом.

Під час подорожі державами та континентами ти ознайомишся з різножанровими творами українських і зарубіжних композиторів минулого й сучасності; послухаш шедеври світової класики та кращі зразки естрадної музики; матимеш нагоду вдосконалити свою виконавську майстерність, розвинути музичний смак та підвищити культуру сприйняття інструментальних і вокальних творів. А ще ти отримаєш унікальну можливість спробувати себе в ролі звукорежисера та сценариста і самостійно розробляти сценарії шкільних мистецьких свят, а також створювати власну фонотеку.

З тобою знову будуть мої друзі — український хлопчик Богдан та його подруга Христинка, яка мешкає в одній із країн Європи. Вони теж навчаються у 6 класі, цікавляться музикою і прагнуть розширювати й поглиблювати свої знання в даній сфері.

Цей підручник знадобиться тобі не тільки на уроках, а й під час самостійної роботи над темами, які найбільше сподобалися, та допоможе готувати цікаві мистецькі проекти.

Бажаю тобі приємних зустрічей із мистецтвом!

Автор

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Послухай музику

Заспівай пісню

**Сходинок
пізнання**

Я про це знаю

**Підсумовуємо
вивчене**

**Спробуй
виконати**

Запам'ятай

**Виконай
удом**

ЖАНРИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

**ЖАНРИ КАМЕРНО-
ВОКАЛЬНОЇ МУЗИКИ**

ЖАНРИ ХОРОВОЇ МУЗИКИ

**ЖАНРИ КАМЕРНО-
ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ**

**ЖАНРИ
СИМФОНІЧНОЇ МУЗИКИ**

ЖАНРОВА ПАЛІТРА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Привіт, мій друже! Запрошую тебе до Країни музичних жанрів, де ти зможеш більше дізнатися про багату жанрову палітру музичного мистецтва.

А ось і наші друзі. Поглянь — вони вже на зв'язку у скайпі.

Вітаю тебе, Богдане! У новому навчальному році ми будемо вивчати різноманітні музичні жанри. Але ж я про них майже нічого не знаю! Ти допоможеш мені розібратися? Вирішила надіслати тобі твір норвезького композитора Е. Гріга, який часто слухаю. Напиши мені про свої враження від цієї музики...

Привіт, Христинко! Я знайшов інформацію про музичні жанри в енциклопедії. Пересилаю тобі для ознайомлення.

Музичне мистецтво володіє унікальною властивістю: за допомогою звуків воно доносить до слухача думки та почуття композитора, втілені в художніх образах. Звісно, кожен слухач по-своєму сприймає і розуміє музичний твір, складає власну думку про його зміст та засоби виразності відповідно до своїх поглядів, смаків, досвіду. А як визначити, у якому жанрі написано твір?

У кожній сфері художньої діяльності людини класифікацію за жанрами здійснюють залежно від специфіки того чи іншого виду мистецтва. Наприклад, портретний жанр, пейзаж, натюрморт виділяють тільки в образотворчому мистецтві; етюд, пісня, романс, п'єса притаманні декільком видам мистецтва: літературі, музиці й театру, а симфонія, соната, увертюра, арія, кантата, ораторія, хор — лише музиці.

Музичний жанр (франц. *genre* — рід, вид, тип, манера) — багатозначне поняття, що характеризує розподіл музичної творчості за родами та видами. Музичні жанри класифікують за їхнім походженням, умовами виконання, сприймання або за іншими ознаками (змістом, структурою, засобами виразності, складом виконавців тощо).

Жанри відрізняються один від одного особливостями змісту і форми, що зумовлено різними життєвими й культурними цілями. Наприклад, марш: його ритм, темп, мелодика та інші засоби виразності ідеально пристосовані до кроку. Зовсім інша мета, зміст і форма у колискової пісні — адже вона має заспокоїти малюка, заколисати його.

Узагалі, музикознавці вважають марш, пісню і танець **первинними** жанрами, на основі яких у процесі розвитку музичного мистецтва виникали і продовжують виникати нові, доповнюючи багатоманітну жанрову палітру.

Ти вже знаєш, що музичні твори за способом виконання поділяють на **вокальні** та **інструментальні**. Відповідно до цього поділу розрізняють чотири види музичного мистецтва, які, у свою чергу, охоплюють певне коло жанрів.

Вокальні жанри	Камерно-вокальна музика <i>Пісня, гімн, романс</i>
	Хорова музика <i>Хор, меса, хорал, кантата, реквієм, літургія, ораторія</i>
Інструментальні жанри	Камерно-інструментальна музика <i>Прелюдія, скерцо, ноктюрн, етюд, рапсодія, соната, квартет, квінтет, варіації</i>
	Симфонічна музика <i>Увертюра, симфонія, концерт, симфонічна фантазія, симфонічна поема, симфонічна сюїта, симфонічні варіації</i>

Варто зазначити, що деякі жанри одночасно можуть належати до різних видів мистецтва. Наприклад, *пісня* та *гімн* звучать не лише в сольному чи ансамблевому, а й у хоровому виконанні;

романс визначають і як камерний вокальний твір, і як інструментальну п'єсу наспівного характеру, а *рапсодію* відносять і до камерно-інструментальної, і до симфонічної музики.

За іншими ознаками музичні жанри класифікують так:

за призначенням — жанри **прикладної, академічної та розважальної музики** (в т. ч. музика сучасної естради);

за змістом — **ліричні, епічні, драматичні**, а також жанри, **пов'язані з рухом** (марш, танець);

за місцем та умовами виконання — жанри **театральної, концертної та кіномузики** і т.д.

Музичні жанри не залишаються незмінними — вони постійно оновлюються і розвиваються.

Е. Гріг. Концерт для фортепіано з оркестром ля-мінор (І ч.) у виконанні Філадельфійського симфонічного оркестру, диригент — Ю. Ормані, партія фортепіано — Ван Кліберн.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

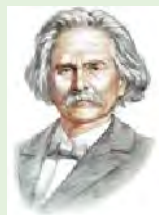
1. Розкажи про свої враження від прослуханого твору.
2. До якого жанру належить цей твір? У чому його особливість?
3. Які інструменти виконують основну мелодію?
4. Опиши засоби музичної виразності та визнач характер мелодії твору.

Едвард Гагеруп ГРІГ (1843—1907)

Норвезький композитор періоду романтизму, музичний діяч, піаніст, диригент, засновник норвезької професійної композиторської школи.

Важливе місце у творчій спадщині Е. Гріга займає фортепіанна мініатюра (близько 150 творів) та вокальна лірика. Серед найвідоміших інструментальних творів — фортепіанний концерт і музика до драми Г. Ібсена «Пер Гюнт».

Концерт для фортепіано з оркестром ля-мінор — один із найкращих у світовому концертному доробку. Е. Гріг написав цей твір 1868 року під час перебування в Данії. Концерт складається із трьох частин і вирізняється яскравим національним колоритом та віртуозною партією фортепіано. Прем'єра концерту відбулася 3 квітня 1869 року в Копенгагені, а через п'ять місяців він уперше прозвучав у Норвегії.

Упродовж усього свого життя Гріг переробляв цей твір. Відомо, що композитор написав обробку концерту для двох фортепіано, яку завершив К. Терн.

Прослухай фортепіанний концерт Е. Гріга ще раз. Візьми пензлик та акварельні фарби і намалуй невеликий етюд, відтворивши на папері настрої і образи, які навіяла тобі музика.

ШКІЛЬНИЙ КОРАБЕЛЬ

Слова К. Іб्रєва

Музика Г. Струве

В темпі вальсу

1. І то - ді, як сніг до - вко - ла, і ко - ли са -

ди цві - туть, ти на - га - ду - єш нам, шко - ло,

ко - ра - бель, що ли - не в путь. Ми вах - ту не -

се - мо у кла - сі ро - ки, то зна - чить, хоч трош - ки ми

всі - мо - ря - ки. Жа - га від - кри - ттів нам зна - йо -

Приспів: См

1. І тоді, як сніг довкола,
І коли сади цвітуть,
Ти нагадуєш нам, школо,
Корабель, що лине в путь.

Приспів:

Ми вахту несемо у класі роки,
То значить, хоч трошки ми всі — моряки.
Жага відкриттів нам знайома,
Дороги у нас неблизькі.

2. Кожен рік ми входим, звісно,
В клас новий, як в новий порт.
Наші мрії, нашу пісню,
Як завжди, берем на борт.

Приспів.

3. По слідах героїв Гріна,
По книжках, що любиш ти,
Під вітрилом невидимим
Нам із друзями пливти.

Приспів.

4. Чи в морфлот підем зі школи,
Чи покличе космодром —
Не залишимо ніколи
Ми людину за бортом.

Приспів.

Пісня «Шкільний корабель» має тридольний розмір. Мелодія складається з різних за тривалістю звуків:

довгих , коротких та пауз .

Обери улюблений ударний інструмент і спробуй відтворити ритм пісні:

Розглянь ілюстрації. Яка з них, на твою думку, найповніше розкриває зміст пісні «Шкільний корабель»? Обґрунтуй свій вибір.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Знаєш, Богдане, я давно мрію мати власну фонотеку. Але як її створити? Музичних творів так багато... Що ж вибрати?

Пропоную створювати фонотеку разом. Після кожного уроку будемо записувати музичні твори, які найбільше сподобалися та запам'яталися. Гаразд?

- Що таке музичний жанр? За якими ознаками класифікують музичні жанри?
- Які жанри притаманні водночас музиці та живопису?
- На які групи поділяють музичні жанри за способом виконання?
- Який музичний твір ми слухали на уроці? Розкажи, що тобі запам'яталося з історії його створення.

Прослухай декілька своїх улюблених музичних творів і визнач, до яких жанрів вони належать.

Знайди фонограми творів Е. Гріґа у форматі mp3 для своєї фонотеки.

ІСТОРІЯ ВОКАЛЬНОЇ МУЗИКИ

Доброго дня, мій друже! Пропоную тобі ознайомитися з історією вокальної музики. На тебе чекають цікаві факти, події та зустрічі з видатними вокалістами.

А що відомо про становлення вокальних шкіл нашим друзям?

Привіт, Христинко! Нещодавно мені потрапило до рук інтерв'ю відомого українського співака, у якому він згадує про початок свого творчого шляху і ділиться роздумами щодо особливостей вітчизняних та зарубіжних вокальних шкіл. Відверто кажучи, я не все зрозумів...

Привіт, Богдане! Хіба ти не знав, що навіть обдарована від природи людина повинна вчитися у спеціальних закладах або брати уроки вокалу, якщо вона хоче стати професійним співаком? Пересилаю тобі коротку довідку з історії вокальних шкіл.

Що потрібно для того, аби гарно співати? Зазирнімо в історію вокальної майстерності.

У країнах Західної Європи школи вокалу сформувалися ще в XVII столітті, і кожна з них характеризувалася особливим способом звуковидобування і манерою звуковідтворення. Однією з перших з'явилася *італійська вокальна школа*, в рамках якої було вироблено еталон класичного звучання голосу. Довершеність італійського вокального мистецтва вплинула на формування і розвиток інших національних вокальних шкіл: *французької*, характерними рисами якої були елементи декламації; *німецької*, що ґрунтувалася на національних пісенних традиціях; *російської*, побудованої на манері виконання народних пісень.

Утворення італійської вокальної школи пов'язане з виникненням жанру опери. Новий стиль співу увібрав усі найяскравіші досягнення народного, церковного та світського музич-

ного мистецтва. Основою його стала віртуозна вокалізація, що розвивалася протягом XVIII століття в Південній Італії, а потім поширилася по всій Європі. Представники італійської школи виділялися досконалою технікою **бельканто** і професійно поставленим голосом. Саме на особливостях цього стилю побудовано сольні партії в операх В.А. Моцарта, Г. Доніцетті, Дж. Россіні та інших відомих оперних композиторів кінця XVIII — першої половини XIX століття.

Белька́нто (італ. *bel canto* — прекрасний спів) — стиль вокального виконання, особливо поширений в італійському оперному мистецтві XVII—XIX ст. Вимагає від співака досконалої техніки, бездоганної наспівності, віртуозного виконання, тривалого дихання, зв'язності, легкості, вишуканості та насиченості співу.

Західноєвропейська вокально-оперна традиція поступово змінювала спрямування від ліричного співу до драматичного. Українська національна оперна культура сприймалася музикантами як частина світової музичної культури, і водночас музичне життя України не мислилося без досягнень зарубіжної музики. Вплив західноєвропейської вокальної традиції на українську школу оперного співу XIX — початку XX століття простежується у творчості відомих оперних співаків О. Мишуги, М. Менцинського, С. Крушельницької.

Дж. Верді. Арія герцога з опери «Ріголетто» у виконанні Л. Паваротті, П. Домінго, Х. Каррераса.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від прослуханого твору.
2. Визнач характер мелодії та основні засоби виразності твору. До якого жанру він належить?
3. Охарактеризуй тембри голосів виконавців.
4. Чим тобі сподобався цей твір? Чис виконання найбільше тебе вразило?

Джузеппе Фортуніно Франческо ВЕРДІ

(1813—1901)

Видатний італійський композитор, диригент. Автор 26 опер, струнного квартету, романсів та церковної музики (найвідоміший твір — «Реквієм»). Чудові опери Верді — «Ріголетто», «Бал-маскарад», «Травіата», «Трубадур», «Фальстаф», «Отелло», «Аїда» — донині не сходять зі сцен оперних театрів усього світу.

«Ріголетто» — опера у трьох діях, лібрето Ф.М. П'яве. Прем'єра відбулася 1851 р. у Венеції в театрі «Ла Феніче».

Написання опери стало початком зрілого етапу в творчості композитора. Музика сповнена глибокого драматизму, яскраво контрастна, психологічно глибока. Арія герцога — один із найбільш популярних творів для тенора у світовій оперній традиції.

*П. Домінго, Х. Каррерас, Л. Паваротті —
видатні тенори, виконавці італійської оперної школи XX століття*

Лучо Далла. «Пам'яті Карузо» у виконанні Лучано Паваротті.

Енріко Карузо (1873—1921) — знаменитий італійський оперний співак, тенор, майстер мистецтва бельканто.

Володів голосом неповторного тембру, в якому природне баритонове оксамитове звучання нижнього і середнього регістрів поєднувалося з блискучими теноровими верхами. З однаковим успіхом виконував ліричні й героїко-драматичні партії в різних операх та неаполітанські пісні.

Карузо одним із перших серед оперних співаків зафіксував основну частину свого репертуару на грамофонних платівках.

Завдяки винятковому володінню диханням, бездоганній інтонації і, головне, високій виконавській культурі став легендою вокального мистецтва XX століття.

Голоси людей розрізняють за висотою та тембром. Пригадай, як класифікують співацькі голоси.

Чоловічі голоси

Тенор — високий голос.

Баритон — середній за висотою голос.

Бас — низький голос.

Жіночі голоси

Колоратурне сопрано — найвищий голос.

Сопрано — високий голос.

Меццо-сопрано —

голос, проміжний між сопрано і контральто.

Контральто — найнижчий голос.

Дитячі голоси

Дискант — високий голос.

Альт — низький голос.

Продовжуємо вивчати пісню **Г. Струве** «**Шкільний корабель**».

Уяви себе в музичній студії та спробуй заспівати пісню під фонограму. Запиши свій спів на диктофон.

Разом з однокласниками прослухайте всі записи та визначте найкращого виконавця класу.

Пригадай, що тобі відомо про манери виконання вокальних творів.

Народні та деякі авторські пісні виконують у **народній манері** — широко і дзвінко під супровід народних інструментів чи без супроводу (*а капела*) переважно фольклорними колективами або солістами.

Сучасні популярні пісні звучать частіше під фонограму у виконанні естрадних співаків та гуртів. Це — **естрадна манера** виконання. А в оперному театрі, концертному залі та філармонії вокальні твори виконують в **академічній манері**.

Спробуй виконати свою улюблену пісню в різних манерах: у народній манері співай а капела, в академічній — у супроводі музичного інструмента, в естрадній — під фонограму. У якій манері пісня прозвучала найкраще? Поясни, чому ти так вважаєш.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно! Завдяки тобі я дізнався багато нового про вокальні школи. Пропоную розпочати роботу над створенням вокальної міні-енциклопедії, куди увійдуть відомості про видатних вокалістів світу.

Згода! Я буду знаходити музичні записи та інформацію про європейських співаків, а ти — про українських.

- Про які вокальні школи йшлося на уроці? Що було характерним для кожної національної школи?
- Які музичні твори ми слухали на уроці? Охарактеризуй засоби їх виразності.
- Назви основні типи співацьких голосів.
- Імена яких відомих виконавців-тенорів тобі запам'яталися?
- Що ти знаєш про манери виконання вокальних творів? Яка з них тобі найбільше подобається?

Прослухай декілька вокальних творів, які найчастіше звучать у тебе вдома. Спробуй визначити, чи є серед них виконані в академічному стилі бельканто.

Заспівай пісню «Шкільний корабель» своїм рідним та друзям.

КАМЕРНО-ВОКАЛЬНА СКРИНЬКА

Привіт, мій друже! Сьогодні пропоную тобі зазирнути в музичну скриньку, в якій зберігаються шедеври камерно-вокальних жанрів.

Наші друзі теж зацікавилися цією темою.

Привіт, Христіно! Яюсь, перечитуючи улюблені вірші О. Пушкіна, я звернув увагу, що значна частина його творів об'єднана в поетичні цикли. Цікаво, а в композиторів є цикли музичних творів? Спадає на думку лише «Дитячий альбом» П. Чайковського...

Привіт, Богдане! Торік ми слухали й аналізували цикл н'єс російського композитора М. Мусоргського. Пригадуєш? Цікаво, а як називаються невеликі твори для голосу та музичних інструментів?

Камерна музика (італ. *camera* — кімната, палата) — музика, що виконується невеликим колективом музикантів-інструменталістів або вокалістів.

Термін «камерна музика» у XVI—XVIII століттях вживали щодо будь-якої світської музики — на противагу церковній або театральній. Згодом камерною музикою стали називати твори, розраховані на невелику кількість виконавців та обмежене коло слухачів.

Колектив, що виконує камерну музику, називається **камерним ансамблем** і переважно складається з 2—10 осіб. **Камерний хор** або **оркестр** налічує від 15 до 20 виконавців.

Для камерної музики характерними є:

- тенденція до рівноправності голосів;
- найтонша деталізація мелодійних, інтонаційних, ритмічних і динамічних засобів виразності;
- різноманітна тематика.

Камерна музика створює ліричний настрій, передає емоції та найтонші порухи душі людини.

Які ж музичні жанри містяться в камерно-вокальній скриньці?

СКРИНЬКА ЖАНРІВ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНОЇ МУЗИКИ		
пісня	гімн	романс

Камерний спів — вид вокального мистецтва, пов'язаний з виконанням романсів, пісень та інших вокальних творів у невеликому концертному приміщенні.

На межі XVIII—XIX століть чільне місце в музичному мистецтві посіла вокальна музика. У творчості Ф. Шуберта, Р. Шумана та інших композиторів-романтиків сформувався новий жанр, що отримав визначення як жанр **художньої пісні**. Бурхливий розвиток цього жанру спостерігався в Росії. Пісні та романси писали М. Глінка, О. Даргомижський, П. Чайковський, О. Бородін, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков, С. Рахманінов та ін.

У камерно-вокальній музиці початку XIX ст. утвердилися пісні, які мають спільний сюжет (або спільних героїв чи музичні образи) й об'єднуються у **вокальні цикли**. Наприклад, відомі цикли Ф. Шуберта, М. Глінки, М. Мусоргського, К. Дебюссі та ін.

І. Прянишников. «Жорстокі романси»

Ф. Шуберт. «У дорозу!» з вокального циклу «Прекрасна мельниківна» у виконанні С. Лемешева.

М. Глінка. «Попутна пісня» з вокального циклу «Прощання з Петербургом» у виконанні Д. Хворостовського.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Який настрій викликали прослухані твори?
2. Розкажи про засоби музичної виразності цих творів. Що поєднує тексти та мелодії?
3. У чому, на твою думку, особливість вокальних циклів?
4. Чим запам'яталися тобі прослухані твори?

Франц Петер ШУБЕРТ

(1797—1828)

Австрійський композитор, один із основоположників романтизму в музиці. Автор понад тисячі музичних творів, серед яких майже 600 пісень, дев'ять симфоній, велика кількість творів камерної та літургійної музики.

Найважливіше місце у творчості Шуберта посідає пісня для голосу та фортепіано (близький до романсу жанр). У цьому жанрі композиторові вдалося досягти втілення глибокого змісту завдяки тісному поєднанню слова і музики. Вокальні мелодії в піснях Шуберта (що нерідко включають речитативні елементи) переважно характеризуються цілісним музичним узагальненням. Композитор збагатив типи пісень, які існували раніше, створив новий тип пісні з варіаціями в партії фортепіано, а також перші зрілі зразки пісенного циклу.

Вокальний цикл Ф. Шуберта «Прекрасна мельниківна», написаний на слова поета-романтика В. Мюллера, складається з 20 пісень. Кожна пісня відображає окремий ліричний момент, а разом вони утворюють єдину сюжетну лінію з певними етапами розвитку й кульмінацією.

Юний помічник мельника вирушає в дорогу і бреде за течією струмка («У дорогу!», «Куди?»). Увагу мандрівника привертає водяний млин («Стій!»). У серці юнака спалахує кохання до прекрасної доньки мельника. Драматична вершина цієї частини циклу — романс «Моя!» — сповнений радості й щастя.

Проте несподівано з'являється суперник («Мисливець»). У піснях «Ревнощі та гордість», «Улюблений колір», «Зів'ялі квіти» звучать мотиви сум'яття, тривоги і страждання. У заключних піснях гостроту переживань змінює відчуття приреченості та світла печаль.

Михайло Іванович ГЛІНКА (1804—1857)

Російський композитор, засновник національної композиторської школи та класичної опери; співак, викладач вокалу. Використовував власний метод навчання співу.

Вокальна творчість Глінки різноманітна за жанрами. У творчому доробку — понад 60 романсів, пісень, зокрема, на тексти українських поетів.

Вокальний цикл М. Глінки «Прощання з Петербургом» створений на вірші поета Н. Кукольника в 1840 р. Серед пісень циклу особливою динамічністю вирізняється «Попутна пісня». Текст було написано з нагоди відкриття першої залізниці між Петербургом і Царським Селом 11 листопада 1837 р.

«Попутна пісня» — зразок світлої, життєрадісної лірики. У ній — рух і порив, бурхливе й гаряче очікування зустрічі, нетерпіння, схвильоване биття серця. Фортепіанна партія з чітким і пружним ритмом наче передає швидкий рух поїзда, стукіт коліс і миготіння пейзажів за вікном.

Розглянь ілюстрації. Чи відповідають вони сюжетам вокальних циклів, пісні з яких ми слухали? Обґрунтуй свою думку.

А. Менцель.
«Берлінсько-Потсдамська дорога»

Г.Д. Кінл. «По воду»

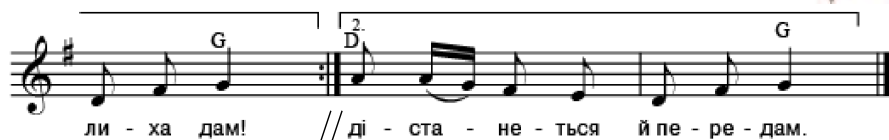
ОД КИЄВА ДО ЛУБЕН

Українська народна пісня

Жартівливо

Од Ки - є - ва до Лу-бен на - сі - я - ла ко-но - пель.

Дам ли - ха за - каб - лу - кам, за - каб - лу - кам

Од Києва до Лубен насіяла конопель.

Приспів:

Дам лиха закаблукам, закаблукам лиха дам!
Дам лиха закаблукам, дістанеться й передам!

Од Ніжина до Прилуки та й побила закаблуки.

Приспів.

Од Полтави до Хорола черевички попорола.

Приспів.

А мій батько-чоботар черевички залатав.

Приспів.

Запряжу я козу в віз та й поїду по рогіз.

Приспів.

Запряжу я півня в сани
та й поїду до Оксани.

Приспів.

Запряжу я барана —
куди люди, туди й я.

Приспів.

Пригадай, як танцюють козачок та гопак. Спробуй виконати рухи, притаманні цим народним танцям, під мелодію пісні «Од Києва до Лубен».

Розглянь фотографії. Визнач, яка з них ілюструє виконання камерно-вокальної музики; хорової музики; камерно-інструментальної музики; симфонічної музики.

Спробуй створити цикл дитячих пісень, уклавши збірник під назвою «Мій співаник». Обери варіант циклу або вигадай свій: «Улюблені пісні з мультфільмів», «Пісні з дитячих фільмів», «Пісні для відпочинку», «Співаємо з друзями», «Пісні для родинних свят», «Жартівливі пісні» і т. п.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, чи доводилося тобі створювати сценарії свят? Я, наприклад, хочу бути режисером шкільного свята, а написати сценарій — для мене справа складна...

Охоче тобі допоможу! Пропоную разом розробити сценарій свята «Пісенний вернісаж». Я почну з того, що складу план і підшукаю вірші, а ти добери музику і продумай оформлення залу. Згода?

- Що таке камерна музика?
- З якої кількості виконавців складається камерний ансамбль? А камерний оркестр або хор?
- Які жанри входять до камерно-вокальної скриньки?
- Охарактеризуй особливості вокальних циклів.
- Пригадай назви вокальних циклів, пісні з яких ми слухали на уроці. Які композитори їх написали?

Прослухай «Колискову пісню» з вокального циклу М. Глінки «Прощання з Петербургом» та «Колискову струмка» з вокального циклу Ф. Шуберта «Прекрасна мельниківна». Який настрій створює кожен твір? Намалюй ілюстрацію до твору, який тобі більше сподобався.

Разом з однокласниками створи сценарій шкільного вечора, присвяченого камерно-вокальній музиці.

ПІСЕННИЙ ЖАНР. НАРОДНА ПІСНЯ

Доброго дня, мій друже! Чи любиш ти співати? Що тобі відомо про пісню як музичний жанр? Запрошую тебе здійснити подорож у багато-барвний світ Пісні.

Привіт, Христинко! Давай поговоримо про пісенний жанр. Адже уявити наше життя без пісні неможливо!

Привіт, Богдане! З теплотою пригадую мандрівку Україною. Скільки чудових пісень виконують у вас повсюди!

Пісня — наймасовіший і найулюбленіший музичний жанр. Вона супроводжує нас усе життя. Але й на сторінках книжок ми теж натрапляємо на пісню. Чим подібні та чим відрізняються між собою пісня в музиці та літературі? Спробуймо з'ясувати.

У літературі пісня — це вірш ліричного або ліро-епічного характеру, мелодичний за своїм інтонаційним малюнком і призначений для співу. Розрізняють два види пісні: народна й літературна. Між ними існують міцні зв'язки.

У музиці жанр пісні теж має два основні різновиди — це **народна** та **професійна пісня** літературного походження, що тісно пов'язані між собою. Літературні пісні часто здобувають настільки широку популярність, що їх починають вважати народними, а народні пісні, навпаки, слугують основою для авторських пісень.

Професійні пісні літературного походження мають більш індивідуалізовану мелодію, переважно ліричну, та інструментальний супровід. Авторами таких пісень стають композитори й поети.

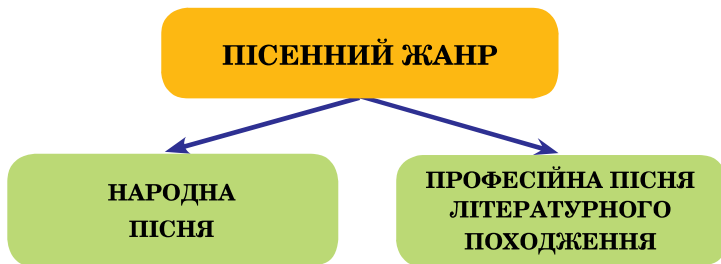

Перші зразки пісень літературного походження з'явилися ще наприкінці XVI ст. Згодом їх ставало дедалі більше. У XVIII та XIX ст. цей вид пісень істотно впливав на фольклор. Зокрема, XIX століття дуже багате на пісенну творчість, що стала народною. Вона пов'язана з іменами Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Віктора Забіли, Михайла Петренка, Марка Кропивницького, Івана Франка, Володимира Александрова та ін. У XX та на початку XXI століття продовжується збагачення народнопісенної скарбнички авторськими піснями літературного походження.

Пісня — словесно-музичний твір, призначений для співу.

Існують два основні види пісні: *народна пісня* (автори якої невідомі) та *професійна пісня літературного походження* (створена композитором та поетом).

Пісенна культура українського народу численними струмочками й могутніми річками поповнює океан світової культури. Пісня колискова, весільна, лірична супроводжує від народження кожну людину. Із сивої давнини покоління за поколінням українці черпають від рідної землі, сонця, неба, води, вітру дивні звуки мелодій, неповторну магію слова, що ведуть нас по стежках рідного краю. Ті стежинки переплітаються, біжать і виводять на широкий шлях творчого генія народу. І якщо цей геній живе й сьогодні, то тільки тому, що живе пісня. Вона — в образах калини, сонця, житечка й пше-

ниці, звірів і птахів: «Пожену я сірі гуси від броду до броду, ой летіте, сірі гуси, до мого роду...».

Творить і береже ці дорогоцінні перлини наш народ. Він співає в радості й зажурі. Пісня — його величний храм любові до людини, до рідної землі, до батька й матері.

І. Сколоздра. «Веснянки»

Богдане! Розкажи мені про жанрову палітру української пісні. Які народні пісні співають у твоїй родині?

Христіно, надсилаю тобі інформацію, яка тебе зацікавила. Якщо виникнуть запитання — я на зв'язку!

Українські народні пісні — це фольклорні твори, які зберігаються в народній пам'яті та передаються з уст в уста.

Твори анонімні, бо імена першотворців, як правило, невідомі. Народна пам'ять зберегла нам лише деякі імена авторів на-

родних пісень. Це Маруся Чурай — авторка пісень «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» і «Засвіт встали козаченьки» та козак Семен Климівський — автор пісні «Їхав козак за Дунай».

Деяка частина народних пісень має літературне походження — «Реве та стогне Дніпр широкий» (Т. Шевченко), «Ніч яка місячна» (М. Старицький).

Узагалі, в Україні складено понад п'ять тисяч пісень. За своїм значенням у житті народу, за тематикою, сюжетом і музичними властивостями українська народна пісня поділяється на безліч різноманітних жанрів.

ПАЛІТРА ЖАНРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Обрядові пісні	Календарно-обрядові <i>Колядки, щедрівки; веснянки, гайвки; купальські, жниварські тощо</i>
	Родинно-обрядові <i>Весільні, родильні, поховальні (голосіння)</i>
Необрядова лірика	Родинно-побутові пісні <i>Дитячі, колискові, пісні про родинне життя</i>
	Пісні про кохання
Пісенна епіка	Історичні пісні, думи, балади
Соціально-побутові пісні	Козацькі, чумацькі, кріпацькі, бурлацькі, наймитські та заробітчанські, рекрутські та солдатські
Жартівливі і танцювальні пісні	Коломийки, частівки і т.п.

Кожному жанру української народної пісні властиві певні ознаки. У думах, історичних, побутових піснях звучать соціальні мотиви, висвітлюються події української історії, оспівуються реальні історичні особи або безіменні герої. Ліричні пісні надзвичайно емоційні — в них розповідається про кохання,

тугу, мрії і т. п. Календарні пісні пов'язані з певною порою року, а обрядові — з різноманітними обрядами українців.

За будовою українські пісні поділяють на **строфічні** (з повтором останньої строфи) та **куплетні** (мають куплети і приспів). **Рефрен**, або **приспів** — повторення групи слів, рядка або кількох віршованих рядків у строфах. Часто в пісні буває інструментальний вступ та програш між куплетами або строфами. Зазвичай народні пісні мають статичний лад (мажор або мінор), але бувають випадки, коли куплет і приспів написані в різних ладах.

За виконанням розрізняють пісні, виконані **а капела** (без супроводу), та з **акомпанементом** (із супроводом на музичних інструментах).

За характером народні пісні бувають **епічні**, **ліричні**, **драматичні**, інколи в них вкраплено танцювальні, жартівливі мотиви тощо. В основі кожного з різновидів пісні завжди лежить віршований текст.

Акомпанемéнт (франц. *accompagnement* — супровід) — інструментальний супровід вокального твору.

Рефрén (франц. *refrain* — приспів) — повторення групи слів, рядка або кількох віршованих рядків у строфах.

Українська народна пісня «Ой під вишнею» в обробці тріо Мареничів.

Українська народна пісня «Летіла зозуля» у виконанні Н. Матвієнко.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Про що розповіла тобі музика?
2. До якого жанру належить кожна пісня? Яка з них, на твою думку, нагадує професійний твір?
3. Визнач основні засоби виразності прослуханих творів.
4. Хто виконував ці твори? Охарактеризуй голоси співаків.
5. Виділи характерні особливості кожної пісні.

Ніна Митрофанівна Матвієнко (1947 р. н.) — українська співачка, народна артистка України (з 1985 р.). У її репертуарі багато народних пісень, серед них — обрядові, ліричні, жартівливі, пісні-балади, українські пісні XVII—XVIII ст.

Ніна Матвієнко плідно співпрацює з відомими вітчизняними композиторами сучасності: для неї писали й пишуть твори Євген Станкович, Олег Кива, Мирослав Скорик, Ірина Кириліна, Ганна Гаврилець і багато інших.

«**Летіла зозуля**» — одна з багатьох народних пісень, у яких змальовано символічний образ цього птаха.

В українському фольклорі здавна знаходили відображення знання наших предків про навколишній світ, характерні ознаки та звички тварин. Образ зозулі — це безмірні сльози, тихе ридання. Може, тому, що природа наділила цього птаха вічним безталанням, безпритульністю: зозуля ні гнізда не вміє вити, ні пари не шукає, ні діточок не леліє — все вона чужим горем переймається, чужим літам і чужому щастю лік веде. Тому й пролітає в піснях України символом зраненої душі, великого невітінного болю...

Образ зозулі в сюжетних піснях нашого народу — узагальнений образ страдницької покаянної душі, яка перед кимось завинила. Це один із найпоширеніших «пташиних» символів на українських рушниках, що вивішували на хрестах. Птиці незворушно сидять на калині — як сама вічність, оберігаючи спокій душі. Зате в пісні душа плаче і невпинно голосить...

Тріо Мареничів — український музичний колектив, що виконував пісні в народному стилі переважно українською мовою. У репертуарі групи були як фольклорні, так і професійні, в тому числі й власні твори. Значну частину народних пісень аранжували учасники групи, здебільшого Антоніна Маренич.

Найбільшу популярність тріо здобуло в СРСР наприкінці 1970-х — початку 1980-х рр. Пісні народів світу та поп-шлягери з їхнього репертуару відразу ж зникли — залишилися тільки україномовні, всенародно улюблені пісні: «Сиджу я край віконечка», «Посилала мене мати», «Ой у гаю при Дунаю», «Несе Галя воду», «Ой під вишнею», «Тиша навкруги», «Чом ти не прийшов?» та ін.

У 1979 р. тріо представляло Україну на Євробаченні з піснями «Ой у гаю при Дунаю» та «Несе Галя воду». Згодом виконавці отримали звання заслужених артистів України, а в 2003 р. стали народними артистами України. Група розпалася в 2004 році.

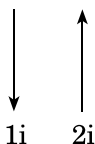
Склад тріо:

- Валерій Маренич — вокал, гітара, кларнет;
- Антоніна Маренич — вокал, маракаси, гармоніка, бубон, бас-гітара;
- Світлана Маренич — вокал, бубон, гармоніка.

Виконуємо українську народну пісню «**Од Києва до Лубен**».

Ця пісня має дводольний розмір. Послухай мелодію та спробуй тактувати, відтворюючи рукою такі рухи:

А тепер проплескай у долоні ритмічний рисунок куплету пісні:

| п п | п і | п п | п і ||

Приспів має складніший пунктирний ритм, ніби танцюристи відбивають його ногами. Спробуй і ти створити ритмічний супровід приспіву, притоптуючи ногами.

| п п | п п | п п | п і | п п | п і ||

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, пропоную створити у своїй фонотеці розділ «Фольклорний калейдоскоп». Я збиратиму записи українських народних пісень у сучасних обробках!

Чудово! Тоді я поповню свою фонотеку добіркою пісенної творчості мого народу. Цікаво, у кого вийде барвистіший калейдоскоп?

- Про які жанри української народної пісні йшлося на уроці? Які з них були для тебе новими?
- Хто з виконавців народних пісень вразив тебе своєю майстерністю?
- Як називають музичний супровід пісні? Чи вмієш ти його створювати? Якщо так, то на яких музичних інструментах?

Прослухай три-чотири українські народні пісні та визнач їх жанри.

Пригадай пісню, яку ми виконували на уроці, й заспівай її рідним і друзям.

Розпочни роботу над музичним проектом «Фольклорний калейдоскоп».

ІСТОРІЯ ПІСНІ

Доброго дня, мій любий друже! Перед тобою — світ Пісні, прекрасний і неповторний. Як обрати найкращі твори, що допоможуть у житті, навчать дружити, любити рідних і поважати друзів? Чи зможеш ти хоча б день прожити без чудової пісні, яка підіймає тобі настрій?

Отож, продовжуємо нашу мандрівку.

Привіт, Христіно! Я знайшов стільки чудових пісень для своєї фонотеки! Пересилаю тобі — послухай. Чи стане хоч одна з них твоєю улюбленою?

Дякую, Богдане! У мене вже сформувалися музичні смаки, але я із задоволенням послухаю твою добірку. Знаєш, я дуже люблю подорожувати пісенними сайтами. От би побільше дізнатися про сучасну пісню та її історію!

Музика в житті людини відіграє величезну роль, та, мабуть, найважливіше значення має пісня. Звичайно, у кожного є улюблені пісні або улюблений жанр. На Інтернет-сайтах, на хвилях радіо і по телебаченню ти слухаєш пісні за власним вибором. Численні телеконкурси та музичні проекти привертають увагу любителів пісні й допомагають зануритися в чудовий світ музики.

Озирнись довкола: дорослі й діти співають, радіють і плачуть, танцюють та відпочивають разом із піснею.

Розглянь ілюстрації (с. 35) і спробуй визначити жанри пісень, які слухають ці люди: лірична пісня, історична пісня, танцювальна пісня.

Пісня зародилася дуже давно. Ще в античні часи вона була важливим компонентом обрядів: її текст виконували під музичний акомпанемент, супроводжували танцем чи пантомімою. Еллінські поети створили кілька різновидів пісні: *елегія, гімн, культова пісня, застільна пісня, пісня про кохання*.

У музиці Середньовіччя з'явилися нові типи пісні: *канцона, альба, рондо, серенада, балада*, творцями яких були трувери, трубадури, мінезингери. У середньовічній літературі піснею називали також епічні твори про історичних або легендарних осіб («Пісня про Роланда»).

У другій половині XVIII століття всередині пісенних жанрів विकристалізується *пісня-романс* із супроводом клавішного інструмента. Пісенні форми посідають значне місце в опері XVIII століття та інших музично-драматичних жанрах.

У XIX столітті у зв'язку із загальним розквітом ліризму в мистецтві, а також завдяки зростанню інтересу до фольклору пісенні жанри інтенсивно розвиваються, розділившись на власне *пісню* та *романс*. Паралельно з творчістю професій-

них композиторів розвивається пісенна традиція, представлена поетами, які самі складали мелодії для своїх пісень і самі їх виконували. Так з'явилась *авторська пісня* та *пісня бардів*.

На початку XX століття в багатьох країнах спостерігається піднесення революційної робітничої пісні (серед них — «Інтернаціонал»). У XX столітті з'явилась масова *популярна пісня*, а в країнах Європи та США розвиток естрадної пісні був пов'язаний із мистецтвом *джазу*.

Які ж характерні ознаки популярної естрадної пісні та її музичної форми?

Більшість сучасних пісень пишуть у **куплетній** (перший куплет, приспів, другий куплет, приспів) або **простій дво-частинній формі** (куплет, приспів). Куплетна форма містить від трьох до семи частин, які розташовуються приблизно в такому порядку:

A	інструментальний вступ
B	куплет
C	приспів (рефрен)
D	куплет
C	приспів (рефрен)
E	інструментальний програш
C	приспів (рефрен)

Зазначена форма є найпоширенішою в сучасній популярній музиці. Кількість куплетів може трохи змінюватись. Іноді пісні складаються лише з однієї частини, що декілька разів повторюється з незначними варіаціями.

Популярні пісні мають також свої особливості римування. Зазвичай застосовують схеми ABAB, ABAD.

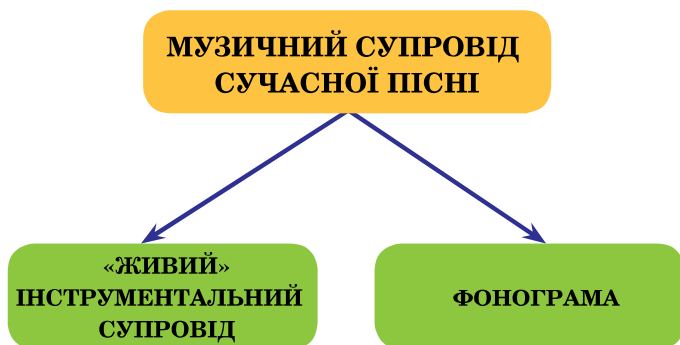
Ти вже знаєш, що кожен музичний твір має певну висоту звучання — **тональність**. Коли тональність незручна для виконання, її можна змінити — підвищити або понизити.

Популярна пісня — різновид пісенного жанру загальнодоступної музики, що легко запам'ятовується максимальною кількістю слухачів.

Сучасні пісні співають з інструментальним супроводом (виконує один інструмент, ансамбль чи оркестр) або під фонограму (запис музики, що виконується на електронних музичних інструментах, в електронному варіанті за допомогою новітніх інформаційних технологій).

Муз. Д. Крижанівського, сл. Т. Шевченка. «Рече та стогне Дніпр широкий» у виконанні І. Козловського.

Муз. К. Меладзе, сл. Д. Гольде. «Квітка-душа» у виконанні Н. Матвієнко та хору «Берегиня».

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. У якому жанрі написано прослухані твори? Що між ними спільного?
2. З'ясуй різницю між характером мелодії відомої народної та сучасної естрадної пісні. Про що розповідає кожна пісня?
3. Хто виконує ці пісні? Спробуй визначити типи голосів солістів.
4. Чи сподобалися тобі прослухані твори? Чим саме?
5. Склади невеликий відгук у вигляді есе на пісню, яка тебе більше вразила.

«Реве та стогне Дніпр широкий» — українська народна пісня літературного походження. Автор слів — Тарас Шевченко. Текст склали дванадцять рядків із балади «Причинна», написаної Кобзарем орієнтовно 1837 року в Петербурзі. Музику до пісні, яка згодом стала народною, створив педагог і композитор Данило Крижанівський. Над нотами він зазначив: «Присвячую Марку Кропивницькому».

Коли М. Кропивницький прибув на гастролі з українською трупю в Одесу, Д. Крижанівський показав йому нотний аркуш із присвятою. Загравши мелодію на фортепіано, відомий режисер обійняв композитора і назвав його твір шедевром. Коли після однієї з вистав хор у супроводі оркестру почав виконувати цю пісню, її підхопив увесь зал, люди підвелися... Так уперше прозвучав твір, який став свосвідним гімном українців.

Перші два надруковані накладі збірки пісень, де була й пісня «Реве та стогне Дніпр широкий», конфіскувала поліція. З третьої спроби (вперше разом текст вірша Т. Шевченка і ноти Д. Крижанівського) збірка була надрукована 1886 р.

Розглянь репродукцію твору знаного українського митця. Розкажи про засоби виразності живопису, за допомогою яких художник зобразив бурю на Дніпрі. Поміркуй, що об'єднує поетичний текст, музику та картину.

М. Бурачек. «Реве та стогне Дніпр широкий»

Данило Якович Крижанівський (1856—1894) — український педагог, композитор-аматор; паралельно з викладанням писав музику, здебільшого хорову, а також пісні та ромansi. До наших днів дійшли хорова ода «Пам'ятник» на вірш О. Пушкіна, хор на слова молитви «Царю небесний», романс «Я жду тебе», пісня «Спи, сладко спи» та інші.

Д. Крижанівський був щиро захоплений мистецтвом талановитого співака М. Кропивницького. Своєму улюбленому виконавцю композитор присвятив пісні «Чи у полі, чи у борі» і «Реве та стогне Дніпр широкий», яка здобула широку популярність не лише в Україні, а й за її межами. Цю пісню й досі виконують у всьому світі.

Розглянь картину. Які квіти зображено? Яких вони кольорів? Розкажи про настрій, який створює цей натюрморт.

Поміркуй, чи можна «озвучити» картину піснею К. Меладзе «Квітка-душа». Охарактеризуй засоби виразності картини та мелодії цієї пісні.

М. Сар'ян. «Натюрморт»

РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ

Слова Т. Шевченка

Музика Д. Крижанівського

Помірно
P *Dm* *Gm* *Dm* *A7* *Gm* *Dm* *Gm*

1. Ре-ве та стог - не Дніпр ши-ро - кий, сер-ди-тий

A7 *Dm* *A7* *Dm* *mf* *Dm* *A7* *Dm* *A7* *B* *F*

ві - тер за - ви - ва, до - до - лу вер - би гне ви -

C7 *Gm* *mf* *D* *Gm* *A7* *Dm* *tr*

со - кі, го - ра - ми хви - лю пі - дій - ма.

1. Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
2. І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
3. Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

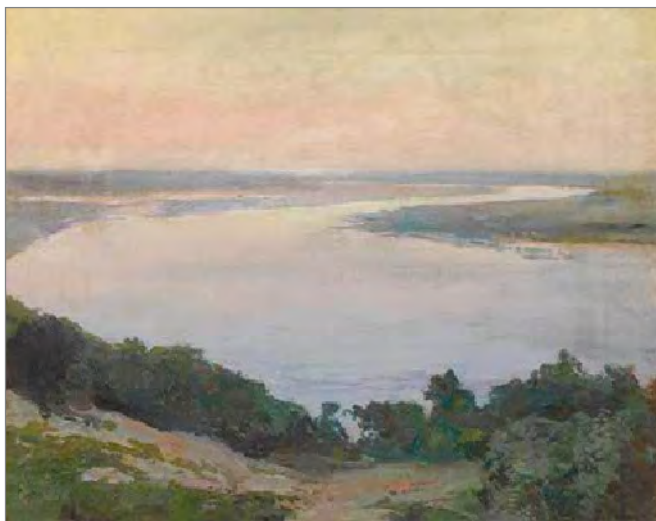

Розглянь репродукцію твору відомого українського художника. Який настрій створює ця картина? Добери до неї відповідну музику.

Порівняй зображення Дніпра на живописному полотні І. Труша і на картині М. Бурачека (с. 38).

І. Труш. «Дніпро під Києвом»

- Про який музичний жанр ішлося на уроці? Розкажи про особливості цього жанру.
- Хто є авторами творів, які ми слухали?
- Охарактеризуй засоби музичної виразності сучасної естрадної пісні.
- Розкажи про основні різновиди музичного супроводу сучасної пісні.
- Що тобі найбільше сподобалося на уроці? Опиши свої враження.

Прослухай три-чотири сучасні естрадні пісні та визнач, який у них музичний супровід.

Заспівай пісню, яку ми вивчали на уроці, своїм друзям. Виконай ілюстрацію до цієї пісні.

ГІМН — УРОЧИСТА ПІСНЯ

Доброго дня, друже! Сьогодні для нас буде лунати найголовніша пісня нашої країни — Державний гімн України. А ще ми ознайомимося з історією гімну як жанру музики.

Привіт, Христино! Нещодавно я передивлявся матчі нашої національної збірної з футболу на чемпіонаті світу. Наприкінці кожного матчу для переможців грав гімн. Його співали всі та стояли струнко!

Привіт, Богдане! У моїй країні теж є державний гімн. Якщо хочеш, перешлю по Інтернету — послухайш. А що тобі відомо про гімн України та гімн студентів (адже після школи ми станемо студентами)? Дізнаймося про це...

Історія гімну дуже давня. Як жанрова форма поезії, гімн еволюціонував з обрядових пісень, що завершувалися молитвою до культового божества в Єгипті, Месопотамії, Індії. В Елладі гімн співали на честь Аполлона (*пеан*), Діоніса (*дифірамб*) або у вигляді *гіпорхеми*. У добу Середньовіччя його виконували як *хорал*. Гімн поширився також і в ренесансно-бароковій Україні (*кондак*).

У світській традиції гімн пов'язують з урочистими подіями загальнонаціонального значення, з офіційними церемоніями, демонстраціями тощо. Гімн Мартіна Лютера «Ein feste Burg» став бойовою піснею німецьких протестантів; зі співом гімнів йшли битися і війська Кромвеля.

У XVIII столітті гімн існував як жанр літератури і був частиною окремих форм народної пісні та світської поезії (*пастораль*). На початку XIX ст. у період романтизму були спроби воскресити гімн як твір емоційно насиченої (патетичної) і метрично вільної ліричної форми. В Англії гімни Новаліса перекладав Джордж Макдональд. Одна з цих пісень набула статусу національного символу поряд із прапором та гербом.

Першим у Європі широковідомим національним гімном став британський «God Save the King/Queen» («Боже, бережи Короля/Королеву»), хоча він не має офіційного статусу державного гімну. Потім з'явилися гімни інших європейських держав. Спочатку більшість текстів виконували на музику британського гімну (наприклад, російський «Боже, Царя храни!», американський «My Country, 'Tis of Thee», гімн Німецької імперії «Heil dir im Siegerkranz», швейцарський «Rufst du, mein Vaterland» та інші — всього близько 20 гімнів). Після того, як монархи та парламенти почали затверджувати гімни, у більшості країн було створено власні мелодії. Але гімн Ліхтенштейну — пісня «Oben am jungen Rhein» — і досі виконується під музику англійського гімну.

Гімн (грец. *hymnos* — славити, хвалити) — урочистий музичний твір на слова символічно-програмного змісту.

Різновиди гімнів: державні, релігійні, літературні, спортивні і т. п.

Державний гімн є символом держави (поряд з іншими атрибутами: прапором, гербом тощо).

Муз. М. Вербицького, сл. П. Чубинського. Державний гімн України у виконанні Національного заслуженого академічного народного хору України ім. Г. Вірьовки та Національного симфонічного оркестру України.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про засоби музичної виразності головної пісні України.
2. Хто співає текст гімну? Охарактеризуй тембри співацьких голосів.
3. З якими героями України або з якими подіями в тебе асоціюється гімн?
4. У чому полягає урочистість Державного гімну? Розкажи.

Історія створення українського гімну розпочалася з осені 1862 року. Тоді український етнограф, фольклорист, поет Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна», якому в майбутньому судилося стати текстом національного, а згодом — і Державного гімну українського народу.

Вірш одразу здобув популярність. Його було опубліковано у львівському журналі «Мета» 1863 року. Михайло Вербицький, захоплений змістом вірша, написав до нього музику. Уперше твір почали виконувати як Державний гімн у 1917 році, а 1939 року він був затверджений як гімн Карпатської України.

Офіційно музичну редакцію Державного гімну Верховна Рада України ухвалила 15 січня 1992 року; слова гімну затверджено «Законом «Про Державний Гімн України» 6 березня 2003 року: «Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького зі словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського».

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова П. Чубинського

Музика М. Вербицького

Урочисто

Ще не вмер - ла У - кра - ї - ни і сла - ва, і во - ля,
ще нам, бра - ття мо - ло - ді - і, у - сміх - не - ться до - ля.
Зги - нуть на - ші во - рі - жень - ки, як ро - са на сон - ці.
За - па - ну - ем і ми, бра - ття, у сво - їй сто - рон - ці.
Приспів:
Ду - шу й ті - ло ми по - ло - жим за на - шу сво - бо - ду,
і по - ка - жем, що ми, бра - ття, ко - заць - ко - го ро - ду.

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Муз. М. Лисенка, сл. О. Кониського. «Молитва за Україну» у виконанні Національної заслуженої академічної капели України «Думка».

Гімн студентської молоді «Gaudeamus» («Гаудеамус») у виконанні хорової капели Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Чи сподобалися тобі прослухані музичні твори? Розкажи про свої враження.
2. Опиши засоби музичної виразності кожного твору.
3. Хто виконував ці урочисті пісні? Розкажи про характер виконання.
4. Чим відрізняються гімн студентської молоді та твір М. Лисенка «Молитва за Україну»? Що між ними спільного?
5. У чому полягає урочистість обох музичних творів?

Про неоціненний дар пісні, яким славиться Україна, народ склав чудову легенду...

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну й порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці — хист до музики...

Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону й раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнена у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини. «Хто ти? Чого плачеш?» — запитав Господь. «Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Сини мої на чужині, на важкій роботі, вороги знущаються з удів та сиріт, у своїй хаті нема правди й волі». — «Чого ж ти не підійшла раніше? Я вже всі таланти роздав... Та є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня».

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Вклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям та вірою понесла пісню в народ.

Олександр Якович Кониський (1836—1900) — український культурний діяч, перекладач, письменник, педагог — використав мотиви цієї легенди у вірші «Молитва за Україну». Пізніше поезію було покладено на музику, і вона стала прекрасною урочистою піснею, яка зворушує серця слухачів і дотепер.

Продовжуємо виконувати українську народну пісню **«Реве та стогне Дніпр широкий»**.

Спробуй заспівати пісню разом з друзями. Об'єднайтеся у декілька гуртів та придумайте назву для кожного з них. Виспівуйте по черзі по одному куплету пісні під фонограму.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Богдане, мене дуже вразила музика вашого гімну — чудова урочиста пісня! А ще запала в душу легенда про дівчину-Україну.

Пересилаю тобі гімни країн Європи. Прослухай і напиши, який із них тобі сподобався найбільше.

Дякую, обов'язково прослухаю! А знаєш, що я подумав? От би написати гімн своєї родини!

Спробуймо скласти урочисті вірші та придумати до них мелодію. Згода, Христіно? Тоді до справи!

- Що таке гімн? Назви відомі тобі різновиди гімнів.
- Розкажи, що тобі запам'яталося з історії створення Державного гімну України. Де і коли виконують Державний гімн?
- Який музичний твір написано за мотивами легенди про дівчину-Україну? Пригадай, хто його автор.

Послухай музику, яка зазвичай звучить у тебе вдома. Чи були серед прослуханих музичних творів урочисті пісні? Якщо так, то кого або що вони прославляють?

Спробуй написати гімн своєї родини.

ЗВУЧИТЬ РОМАНС

Привіт, мій друже! На тебе чекає незабутня зустріч з романсом. Цей жанр камерно-вокальної музики подарує тобі ліричний настрій та задоволення.

Привіт, Христіно! Із самісінького ранку я слухаю ліричні пісні. Хочу передати тобі свій настрій — тож пересилаю романси у виконанні сучасних українських співаків.

Привіт, Богдане! Дякую за чудовий подарунок. Я теж готую сюрприз для тебе: це європейські романси.

Поезія і музика беруть початок з одного джерела — з душі людини, з глибинного світу її почуттів. Інакше хіба могло б виникнути таке диво, як пісня, та ще й лірична? Радісна й журлива, сповнена тривоги і мрій про щастя, вона стала постійним супутником людини.

Термін «романс» виник в Іспанії. Спершу так називали світську пісню, що виконувалася рідною, романською (іспанською), а не латинською мовою, обов'язковою на ті часи в церковному співі. Згодом цей термін поширився у країнах Західної Європи і закріпився за музично-поетичними творами для голосу з інструментальним супроводом.

Ч. Детті.
«Романтична серенада»

У західноєвропейській музиці XIX ст. з'явилися перші вокальні цикли Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана. Вони ознаменували новий етап у розвитку образно-тематичної фери романсу і визначили появу циклів пісень та романсів.

П.О. Ренуар.
«Дівчата
за фортепіано»

В Україні вперше до цього жанру звернувся композитор Д. Бортнянський. Коріння українського романсу сягає одноголосих пісень без інструментального супроводу в їхніх найкращих лірико-драматичних зразках. Розквіт у XVIII ст. — першій половині XIX ст. ліричної поезії, захоплення інструментальною музикою, зокрема грою на бандурі, гітарі, гусях, фортепіано, сприяли формуванню пісні з акомпанементом. Термін «пісня-романс» найбільш відповідає сутності жанру, що став перехідним від народної ліричної пісні до романсу.

У XIX ст. романс став самостійним та улюбленим видом творчості поетів і композиторів. **Романсовий вірш** — це невелика лірична поезія, строфічна, з наспівною інтонацією. Мелодія романсу органічно пов'язана з текстом і передає не тільки загальний характер, структуру, а й ритмоінтонацію поетичного твору. Скарбницю світової вокальної лірики неможливо уявити без музично інтерпретованих М. Глінкою поезій О. Пушкіна чи М. Лисенком — лірики Т. Шевченка.

Романс (ісп. *romance* — романський) — одноголосий камерний вокальний твір з інструментальним супроводом, який виник в Іспанії та набув поширення в інших країнах.

У Росії вже в XIX столітті романс існував як авторська пісня. До його популяризації долучалися й українські поети, які писали російською мовою (Є. Гребінка. «Очи чѣрные...»). На межі XIX—XX століть романс поширився в українській ліриці (Леся Українка, Агатангел Кримський та інші). Романс є і в поетичній спадщині Спиридона Черкасенка.

На початку та в середині ХХ століття всесвітньо відомими стали українські пісні-романси «В саду осіннім айстри білі» (музика і слова народні), «Черемшина» (музика Василя Михайлюка, слова Миколи Юрійчука), «Квітка з полонини» (музика і слова Романа Савицького) та інші.

Цікаво знати, що в українській музиці щодо романсу вживають також термін «солоспів», який буквально означає «пісня, призначена для сольного виконання».

В. Реджуйаніні. «Галантний кавалер співає романс»

Характерні риси жанру романсу:

- відтворення внутрішнього світу людини, глибини її настроїв, переживань;
- відображення переважно особистих почуттів та думок (щасливе або нещасливе кохання, туга розлуки, ревності і т. п.);
- наспівна лірична мелодія, що зближує його з народною ліричною піснею;
- тематика (мотиви зустрічі, розлуки, краса природи тощо).

Українська народна пісня «Місяць на небі» у виконанні вокального дуету.

Муз. В. Михайлюка, сл. М. Юрійчука. Романс «Черемшина» у виконанні Д. Гнатюка.

Муз. М. Глінки, сл. В. Забіли. Романс «Не щебечи, соловейку» у виконанні А. Солов'яненка.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від прослуханих українських романсів.
2. Охарактеризуй засоби музичної виразності кожного твору.
3. Хто виконував ці романси? Розкажи про тембри співацьких голосів та особливості музичного акомпанементу.
4. Які романси ти знаєш? Пригадай їхні назви.
5. На що надихнула тебе прослухана музика?

Анатолій Борисович Солов'яненко (1932—1999) — всесвітньо відомий український співак (лірико-драматичний тенор), неперевершений виконавець оперних партій, романсів, українських народних пісень.

Гнучкий, виразний голос повного діапазону, досконала техніка вокалу й темпераментність виконання стали взірцем майстерності не лише для вітчизняних, а й для зарубіжних співаків. Знаменитого українця визнавали рівним собі П. Домінго і Л. Паваротті.

Дмитро Михайлович Гнатюк

(1925 р.н.) — видатний український оперний співак (баритон), режисер, педагог. Народний артист України.

Голос сильний, рівний у всіх регістрах, гнучкий у відтінках; бездоганна техніка вокалу, дикції, акторської гри. Своєрідною візитівкою співака стали пісні «Два кольори» (муз. О. Білаша, сл. Дм. Павличка) та «Києве мій» (муз. І. Шамо, сл. Дм. Луценка).

МУЗИКА ЗЕМЛІ

Слова і музика А. Житкевича

Співуче

1. По-слу-хай му-зи-ку зем - лі: в ній за-пах трав і сон-ця

ла - ска, у си - нім не - бі - жу - рав - лі,

а на до-ли-нах - див-на каз - ка. Спів-ва - є чи-сте дже-ре-

ло, на-вко-ло квіт-ча - не бар - він - ком,

і піс-ня лю-дям на доб - ро лу-на - є ра-діс-но і

дзвін - ко. // лу-на - є ра-діс-но і дзвін - ко.

1. Послухай музику землі:
В ній запах трав і сонця ласка,
У синім небі — журавлі,
А на долинах — дивна казка.

Приспів:

Співає чисте джерело,
Навколо квітчане барвінком,
І пісня людям на добро
Лунає радісно і дзвінко.

2. Послухай музику землі —
І таємничу, і жадану.
Її акорди чарівні —
То звуки дивного органу.

Приспів.

3. Послухай музику землі,
Пізнай навколишню природу:
В ній ніжність наших матерів,
В ній сила вільного народу.

Приспів.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, я вирішив написати шкільний романс і пропоную тобі стати співавтором. Надсилаю свій вірш, а ти придумай до нього музику.

Згода! Я записала фонограми, які мені сподобалися, і на їх основі буду створювати мелодію для нашого романсу.

- Про який музичний жанр ішлося на уроці? Розкажи історію його становлення і розвитку.
- Назви характерні особливості романсу.
- Імена яких композиторів і поетів пов'язані з жанром романсу?
- Які романси ми слухали на уроці? Хто їх написав і хто виконував?

Послухай романси, що звучать у супроводі гітари та фортепіано. Охарактеризуй особливості музичного супроводу кожного твору.

Спробуй створити шкільний романс у співавторстві з другом (подругою).

КАМЕРНИЙ ЗАЛ

Урок узагальнення знань

Привіт, любий друже! Чи доводилося тобі бувати у камерному концертному залі? Сьогодні буде нагода сюди завітати.

А ось і наші друзі. Христина приїхала в гості до Богдана.

Рада тебе бачити, Богдане! Сподіваюся, ми відвідаємо концертний зал, щоб послухати камерно-вокальну музику...

Так, я поведу тебе у найкращий концертний зал столиці України. Сьогодні там відбудеться концерт. Послухаємо і оперних співаків, і естрадних виконавців.

У Національному Палаці мистецтв «Україна» відкрили малий зал, або концерт-хол. Тут відбуваються камерні концерти, звучать романси та популярні естрадні пісні.

Послухаймо чудові романси.

Муз. В. Камінського, сл. Л. Костенко. «Пелюстки старовинного романсу» у виконанні О. Пономарьова.

Український народний романс «Взяв би я бандуру» у виконанні О. Малініна.

Муз. Д. Бонковського, сл. К. Думитрашка. «Чорнії брови, карії очі» у виконанні В. Гришка.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від прослуханих творів.
2. До якого жанру належать ці твори? Назви імена виконавців.
3. Охарактеризуй засоби музичної виразності кожного твору і тембри голосів вокалістів.
4. Визнач характер мелодії кожного твору.
5. Який твір тобі сподобався найбільше? Чим саме?

За поданими ілюстраціями пригадай назви музичних творів, які ми слухали на уроках. Хто написав ці твори?

Богдане, я хочу послухати, як співають твої друзі. Запроси мене до Палацу дитячої творчості — там незабаром відбудеться концерт.

Гаразд, Христино! З'ясуємо, хто найкраще виконає пісні, які ми вивчали на уроках, і вручимо переможцеві медаль «Найкращий співак».

Конкурс «Найкращий виконавець»

За поданими ілюстраціями впізнай пісні, які ми вивчали, та виконай їх під фонограму.

Конкурс «Знавці музичного мистецтва»

Христіно, візьмімо участь у цікавому конкурсі знавців музики! Відповідатимемо на запитання, а потім перевіримо, скільки балів набере кожен з нас.

Гаразд. Але зверни увагу, що завдання поділено на три рівні, і кожен оцінюється різною кількістю балів. Стартуймо!

	<p>2 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> Урочистий музичний твір на слова символічно-програмного змісту — це: а) романс; б) пісня; в) гімн. Рефрен у пісні — це: а) вступ; б) приспів; в) куплет. Веснянки, щедрівки, гаївки, колядки відносяться до пісень: а) календарно-обрядових; б) родинно-обрядових; в) ліричних.
---	-------------------	---

	<p>3 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Широко і звучно під супровід народних інструментів або а капела виконують пісні, які ми вивчали в манері: а) народній; б) академічний; в) естрадний. • Вокальний цикл «Прекрасна мельниківна» написав композитор: а) М. Лисенко; б) Ф. Шуберт; в) В.А. Моцарт. • Російський композитор, викладач вокалу, засновник власного методу навчання співу: а) С. Рахматнінов; б) М. Глінка; в) М. Мусоргський. • Одним із перших серед оперних співаків зафіксував основну частину свого репертуару на грамофонних платівках: а) Л. Паваротті; б) Е. Карузо; в) Х. Каррерас.
	<p>4 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Жанр п'єси притаманний таким видам мистецтва: а) живопису, скульптурі, архітектурі; б) літературі, музиці, театру; в) театру, хореографії, цирку. • Вокальний стиль бельканто пов'язаний з виникненням жанру: а) пісні; б) симфонії; в) опери. • Контральто — це співацький голос: а) низький чоловічий; б) високий жіночий; в) низький жіночий.

Христіно, пам'ятаєш про наш перший проект? Ми домовлялися з тобою збирати фонограми музичних творів для власної фонотеки. Ти продовжуєш цю роботу?

Звичайно! Коли повернуся додому, обов'язково запишу всі твори на диск. Богдане, я вдячна тобі за чудову подорож і концерт. Запрошую тепер у гості до себе!

ХОРОВА МУЗИКА

Привіт, мій друже! Ми перегортаємо нову сторінку вокального мистецтва, щоб ознайомитися з різноманітними жанрами хорової музики.

Тобі звично співати в хорі, коли весь клас виконує в унісон пісню? Твій учитель тоді стає диригентом та керує вашим співом. А з чого розпочиналася хорова музика?

Про це хочуть дізнатися й наші друзі. Вони знову на зв'язку.

Сьогодні на сторінках одного сайту я натрапила на чудову, неймовірно складну музичну композицію, яку виконував відомий дитячий хор. Спостерігаючи за діями та рухами диригента, на мить уявила себе керівником нашого хору. Але в мене нічого не вийшло! Як ти вважаєш, Богдане, де навчаються бути диригентом?

Христіно, одного разу на уроці я брав участь у грі «Диригент» та керував співом своїх друзів. Але перед тим слухав багато хорових творів і читав статті з історії розвитку хорової музики...

Ми часто чуємо вислів: співати хором — це справжнє мистецтво. Коли ж розпочалася історія хорового виконання?

У Стародавній Греції музика звучала в театральних виставах, а декламація змінювалася співом хору.

Рафаель. Фрагмент розпису «Парнас»

Голоси співаків розрізняли за висотою звучання — регістрами: *netoide* — високі, *mesoide* — середні, *iroide* — низькі.

За часів Раннього Середньовіччя в кожній церкві були хори півчих. Відомо, що до епохи Відродження професійне хорове виконавство було пов'язане тільки з церквою.

У **ранній хоровій церковній музиці** був поширений «знаменний розспів» (замість нот вокальні хорові твори записували знаками — «знаменами» або «крюками»).

У XIV—XV ст. почав активно розвиватися **багатоголосий спів**. Мелодію, яку виконували співаки, назвали **хоровою партією**. Для цієї епохи характерні три-чотириголосі хори, а пізніше — шести-восьмиголосі.

Із XVII—XVIII ст. з'явився усталений розподіл голосів у хорі на чотири основні партії:

ДИСКАНТИ	АЛЬТИ	ТЕНОРИ	БАСИ
----------	-------	--------	------

З цього часу хор стає невід'ємним учасником опери. З'являються також світські капели, що пов'язано з розвитком жанрів **ораторії, кантати, хорових концертів** тощо.

Хорова музика — музичні твори, призначені для хорового виконання.

Хоровий спів буває *одноголосий* та *багатоголосий*, з музичним супроводом або без нього (*а капела*). Це наймасовіший вид музичного мистецтва.

А чи популярна церковна хорова музика сьогодні? Чи можна її почути у концертних залах?

Послухай сучасні хорові композиції, презентовані Христинкою для українських школярів.

«Свят» («**Sanctus**») — на основі канону Й. Пахельбелля; «Завжди з тобою» («**Always with You**») у виконанні хору хлопчиків «**Libera**» (Лондон).

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від музики.
2. До якого жанру відносяться ці твори? Охарактеризуй тембри голосів виконавців.
3. Визнач характер мелодії творів та опиши засоби музичної виразності: лад, темп, динаміку, гармонію.
4. Розкажи про музичний супровід кожного твору.

«**Libera**» — це хор хлопчиків з англіканської парафії в південному Лондоні (церкви святого Філіпа). Назва хору походить від назви однієї з пісень, що перекладається з латини як «вільний».

Хормейстер співочої групи — Роберт Прайзман. Хор налічує близько сорока хлопчиків у віці від семи до шістнадцяти років.

З 1988 р. колектив, склад якого періодично змінюється, випустив серію альбомів з аранжуваннями церковних класичних творів, а також власних композицій керівника колективу.

Музика «Libera» має своє, особливе звучання. Хор часто поєднує елементи григоріанського розспіву, музику композиторів-класиків (таких як Дебюссі, Бетховен, Пахельбель) і твори сучасних авторів. У своїх композиціях «Libera» використовує цілий ряд музичних інструментів (орган, скрипку, флейту і т. п.) та електронний супровід.

Серед інших вокальних колективів хор «Libera» вирізняється не лише прекрасними, чистими голосами, а й манерою виконання: пісні ніби адресовані кожному слухачеві зокрема і звучать саме для нього.

ТИХО НАД РІЧКОЮ

Слова С. Черкасенка

Музика П. Батюка

Помірно, виразно

1. Ти - хо над річ - ко - ю в ні - чень - ку тем - ну - ю,
спить за - ча - ро - ва - ний ліс.
Ніж - но ше - по - че він каз - ку та - ем - ну - ю,
сум - но зіт - ха вер - бо - ліз.

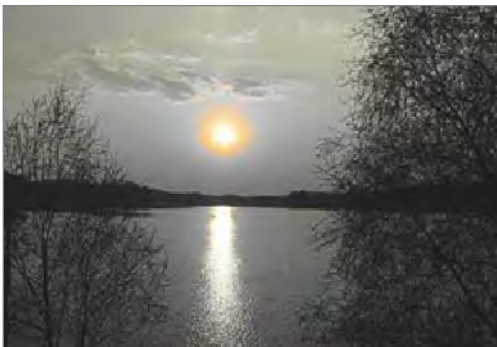
1. Тихо над річкою в ніченьку темную,
Спить зачарований ліс.
Ніжно шепоче він казку таємную,
Сумно зітха верболіз. Дівічі

2. Нічка розсипала зорі злотистії:
Он вони — в річці, на дні.
Плачуть берези по той бік сріблистії,
Стогне хтось тяжко вві сні. Дівічі

3. Що йому мариться? Щастя улюблене?
В хвилях зрадливих життя?
Може, то серце нудгує загублене,
Просить, шука вороття? Дівічі

4. Важко навіки минулому зникнути...
Нічка зітхас, мовчить.
Страшно, і сумно, і хочеться скрикнути —
Пітьму зловісну збудить. Дівічі

Пограй з друзями в гру «Диригент». Проспівуйте хором перший куплет пісні «Тихо над річкою». Один із вас буде диригентом та рухами показуватиме темп і характер вашого співу.

Розглянь фотоілюстрації. Яка з них повніше розкриває зміст пісні? Обґрунтуй свою думку.

В. Вовченко.
«Природа околиць
Василькова.
Річка Стугна»

Я. Тюрменко.
«Стояча вода»

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христино, ти пам'ятаєш наш проект створення власної фонотеки? Здається, настав час долучити до неї диск із хоровою музикою. Я буду записувати хорові твори українських композиторів (від «знаменного розспіву» до хорової кантати). А ти?

Звісно, пам'ятаю! За нашою традицією, я збираю видатні хорові твори західноєвропейських композиторів.

- Про яку сторінку музичного мистецтва сьогодні йшлося на уроці? З якою музикою ми ознайомилися?
- Що тобі найбільше запам'яталося з історії розвитку хорового мистецтва?
- На які партії розподілялися голоси в хорі у XVII—XVIII ст.?
- Назви жанри хорової музики.

Які хорові твори ти слухаєш удома? Порівняй їх із церковним співом.

Запиши хорові твори, які тобі найбільше сподобалися, для своєї фонотеки.

ВИДАТНІ ІМЕНА В ХОРОВОМУ МИСТЕЦТВІ

Привіт, друже! Кожен різновид музичного мистецтва має свою цікаву історію та особливості розвитку. Хочеш більше дізнатися про видатних диригентів, виконавців та композиторів, чиї імена пов'язані з хоровим мистецтвом? Тоді запрошую тебе в гості до професійних музикантів.

Поглянь: наші друзі теж зацікавилися цією темою.

Христіно, я піймав себе на думці, що майже нічого не знаю про видатних діячів хорового мистецтва України, бо слухаю переважно інструментальні твори. А що тобі відомо про розвиток хорового виконавства у твоїй країні?

На жаль, теж дуже мало. Тому пропоную разом шукати потрібну інформацію. Для початку ознайомимось з історією розвитку української хорової музики та іменами видатних виконавців.

Як розвивалося хорове мистецтво в Україні та які видатні імена пов'язані з ним? На українських землях хоровий спів відомий з часів Київської Русі, де хорові колективи існували

в монастирях і при княжих дворах. В XI столітті хорового співу навчали в жіночій монастирській школі у Києві. На сході країни хорова музика була тісно пов'язана з церквою. Пісні виконували без супроводу музичних інструментів, тому тривалий час музика для хору залишалася а cappella.

Наприкінці XVI століття в Україні виник новий тип церковного співу — багатоголосий ансамблевий (хоровий) **партесний спів**. Хорові колективи були організовані церковними братствами; кращі з них — у Києві, Львові, Луцьку. Особливо відзначався хор Києво-Могилянської академії чисельністю понад 300 осіб.

Основним жанром професійної музики того часу став одночастинний **партесний концерт**. Кількість голосів варіювалася від простого три-чотириголосся до восьми-дванадцятиголосся. Серед найвидатніших композиторів партесної музики в Україні — Микола Дилецький, Симеон Пекалицький, Іван Домарацький, Герман Левицький. У той час в західноєвропейській музиці подібним до партесного концерту став *concerto grosso*.

Пізніше, у другій половині XVIII століття, з'являється новий жанр духовного хорового циклічного концерту і нові імена композиторів: Максим Березовський, Дмитро Бортнянський та Артем Ведель, які затвердили чотириголосий спів.

Д. Бортнянський

М. Березовський

Розвиток світської хорової музики в Україні почався в першій половині XIX століття. Величезним внеском у неї стала творчість Миколи Лисенка — автора хорово-оркестрових кантат та хорових обробок народних пісень.

Після Лисенка визначними творцями хорової музики були: Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Олександр Кошиць, Станіслав Людкевич, Пилип Козицький та ін.

М. Лисенко

К. Стеценко

М. Леонтович

С. Людкевич

СТОРІНКИ РОЗВИТКУ ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ

Період часу	Жанри хорової музики
Кінець XVI століття	Партесний концерт
Друга половина XVIII століття	Духовний циклічний концерт
Перша половина XIX століття	Світська хорова музика (хорово-оркестрові кантати та хорові обробки народних пісень)

З кінця XIX — початку XX століття в Україні розпочато організацію хорових колективів. Найкращі з них виступали за кордоном: Українська республіканська капела та Український національний хор на чолі з О. Кошицем — у Західній Європі й Північній Америці, київський хор «Думка» — у Франції та ін.

У XX столітті при будинках культури повсюдно організовувались любительські хори. Так з'явилися провідні хорові колективи України, відомі й сьогодні: Національна заслужена академічна капела України «Думка», Національний заслужений академічний народний хор України ім. Григорія Вірьовки, Академічний хор ім. Платона Майбороди Національної радіокомпанії України, Муніципальний камерний хор «Київ», Львівська державна хорова капела «Дударик», хор «Трембіта» (Львів), Закарпатський народний хор та багато інших.

Українська народна пісня «Дударик» (обр. М. Леонтовича) у виконанні Національного заслуженого академічного народного хору України імені Г. Вірьовки.

Муз. П. Батюка, сл. С. Черкасенка. «Тихо над річкою» у виконанні Львівської державної хорової капели «Дударик».

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від прослуханих творів.
2. До якого жанру відносяться ці твори?
3. Порівняй виконання пісні літературного походження та української народної пісні. Що є спільним, а що — відмінним у їх звучанні?
4. Охарактеризуй тембри голосів виконавців кожного твору.
5. Визнач характер мелодії та опиши засоби музичної виразності обох творів.

Національний заслужений академічний народний хор України ім. Г. Вірьовки — відомий творчий колектив, заснований 1943 р. Організатором і першим керівником був Григорій Гурійович Вірьовка, ім'я якого хор носить із 1965 р.

До складу колективу увійшли 134 виконавці: 84 хористи, 34 артисти оркестру, 16 артистів балету.

У хорі сформувався спосіб відкритої співочої манери, яка відповідає народній. Пісні на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої», «Заповіт» давно стали візитною карткою колективу.

У 1965 р. хор очолив Анатолій Авдієвський, за якого були створені блискучі програми українських народних пісень (понад 500), а також колядок і щедрівок. У колективі існує творча лабораторія з автентичного виконання народної пісні. Це фольклорна група, яка систематично записує і розшифровує народні пісні, організовує серії самостійних концертів.

Національна заслужена академічна капела України «Думка» створена у 1919 р. в Києві. Від 1920 і до 1997 року була відома як Державна українська мандрівна капела (від початкових літер і походить назва «Думка»). Цей колектив заклав основи професійного хорового виконавства і став взірцем акапельного співу в Україні.

Капела має славетну історію — в різні часи тут працювали найвидатніші українські хорові диригенти: Н. Городовенко, М. Вериківський, О. Сорока, П. Муравський, М. Кречко та інші. З 1984 року «Думку» очолює народний артист України, член-кореспондент Академії мистецтв України, голова хорового товариства України ім. М. Леонтовича, професор Євген Савчук.

У репертуарі капели — майже всі світові шедеври для хору з оркестром: «Missa solemnis» та симфонія №9 Л. ван Бетховена, «Реквієм» Дж. Верді, ораторія «Пори року» Й. Гайдна, «Реквієм» А. Шнітке і «Credo» К. Пендерецького та ряд концертів а cappella.

«Думка» — це високопрофесійний хор; найскладніші сучасні твори вона виконує з дивовижною легкістю.

Народний хор — колектив виконавців, який виконує народні пісні в автентичній манері.

Академічний хор — колектив виконавців, який виконує хорові твори в академічній (класичній) манері співу.

Естрадний хор (шоу-хор) — колектив виконавців, який поєднує у своїх виступах хоровий спів і хореографію, інколи в контексті певного сюжету.

Уважно розглянь ілюстрації. Визнач, де зображено народний, де — академічний, а де — естрадний хоровий колектив.

Особливістю **народної манери** виконання є специфічний характер співочого звуку, імпровізаційність, варіаційність, наявність підголосків, використання натурального регістрового звучання голосів у хорі. У репертуарі народного хору провідне місце займають здебільшого різноманітні пісенні жанри.

Академічний (або класичний) **спів** характеризується певною штучністю звуковидобування і поділяється на три основні стилі: *кантиленний* — наспівний, коли звук ллється плавно, без переривання звучання; *декламаційний* — наближений до інтонацій мовлення; *колоратурний* — наближений до кантиленного, але збагачений віртуозними прикрасами, пасажами тощо.

Гра «Музична вікторина»

Уважно прослухай декілька уривків у виконанні хорових колективів. Твоє завдання:

- вирізнити манеру співу (народна чи академічна);
- визначити вид хору (жіночий, чоловічий, дитячий, мішаний);
- розпізнати вид виконання (а капела чи з інструментальним супроводом).

Позмагайся з друзями, хто найкраще впорається із завданням.

Виконуємо пісню **П. Батюка** «Тихо над річкою».

Спочатку заспівайте пісню в академічній манері хором, а тоді оберіть чотирьох солістів: кожен з них буде виконувати по куплету, а весь клас — рефрен.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, я вирішив зібрати власну «Хорову енциклопедію». На її сторінках буду записувати імена видатних композиторів, які створювали хорову музику, і назви хорових колективів.

Цікава ідея! А я додам імена європейських композиторів та виконавців. От би проілюструвати нашу енциклопедію фотографіями! Знаєш, я хотіла б знову побувати в Україні, щоб послухати, як співає ваш український хор.

Чудово! Тоді запрошую тебе на хоровий фестиваль духовної музики, де виступатимуть різноманітні колективи. Приїжджай! З нетерпінням чекаємо!

- Пригадай історію становлення хорового співу.
- Що ти знаєш про розвиток хорового співу в Україні?
- Дай визначення манерам хорового співу.
- Назви авторів та виконавців творів, які ми слухали.
- Чим, на твою думку, хоровий спів відрізняється від сольного та ансамблевого?

Чи вміє твоя родина співати хором? Спробуйте разом виконати кілька народних пісень.

Розпочни роботу над створенням власної міні-енциклопедії хорового виконавства.

СПІВАЄ ХОР

Доброго дня, друже! Сьогодні ми продовжимо мандрівку в світ хорової музики.

Наші друзі знову разом, поглянь!

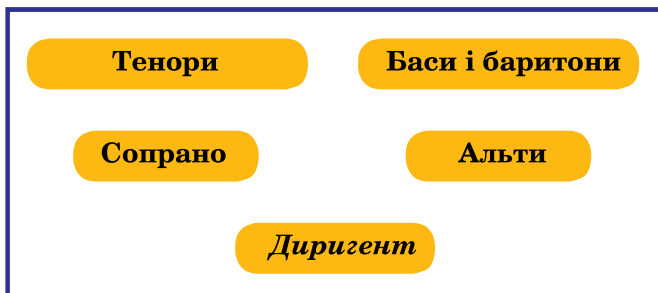
Богдане, дорогою до тебе я дивилася документальну стрічку про Київ. Там лунала чудова музика! Цей фільм був у перекладі, тож мені захотілося почути вашу рідну мову, а більш за все — український хоровий спів.

Христіно, вітаю тебе на нашій землі! Не барімося, адже ось-ось розпочнеться хоровий фестиваль! На нас чекають несподіванки. А дорогою спробуємо більше дізнатися про різновиди хорових колективів. Зайдімо на блог любителів хорового співу — тут ми знайдемо відповіді на багато запитань...

Основні хорові партії мають певні назви: **жіночі:** сопрано, альти; **чоловічі:** тенори й баси; **дитячі:** дисканти (або сопрано) й альти.

РОЗТАШУВАННЯ ХОРИСТИВ НА СЦЕНІ (МІШАНИЙ ХОР)

ВИДИ ХОРІВ

ХОРОВІ КОЛЕКТИВИ ЗА СКЛАДОМ ВИКОНАВЦІВ

- **Чоловічий** — складається з тенорів (I та II партії) і басів (баритони й басы).
- **Жіночий** — складається із сопрано й альтів (поділяються на I та II партії).
- **Дитячий** — поділяється на сопрано (дисканти) й альти.
- **Хор хлопчиків та юнаків** — хлопчики поділяються на дисканти й альти, юнаки — на тенори та басы.
- **Мішаний** — поділяється на сопрано, альти, тенори та басы (можуть бути поділені на баритони й басы).

ХОРОВІ КОЛЕКТИВИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ВИКОНАВЦІВ

- **Малий** (мінімальна кількість — 12 осіб) — виконує переважно камерні хорові твори, зазвичай малої форми.
- **Середній** (25—35 осіб) — виконує складніші твори.
- **Великий** (50—60 осіб) — виконує будь-які хорові твори.
- **Хоровий масив** (60—120 осіб) — використовується переважно в оперних театрах.
- **Зведений** хор (від кількох сот осіб) — використовується для виконання хорових творів на урочистих заходах.

ХОРОВІ КОЛЕКТИВИ ЗА МАНЕРОЮ СПІВУ

- **Академічний** хор.
- **Народний** хор.
- **Естрадний** хор.

ХОРОВІ КОЛЕКТИВИ ЗА СТАТУСОМ

- **Професійний** — складається із професійних співаків та веде регулярну концертну діяльність.
- **Аматорський** — об'єднує людей, для яких спів у хорі — це хобі (при палацах культури, клубах, організаціях тощо).
- **Церковний** — бере участь у церковних службах.
- **Навчальний** — існує в музичних навчальних закладах (консерваторіях, музичних училищах, інститутах мистецтв).
- **Оперний** — бере участь в оперних спектаклях.

Послухаймо духовну музику разом з нашими друзями на фестивалі хорового мистецтва у Києві.

А. Ведель. «Многії літа». Херувимська пісня №7 у виконанні академічного хору.

Піснеспів «Богородице Дево, радуйся» у виконанні хору братії Валаамського монастиря.

С. Рахманінов. «Богородице Дево, радуйся» у виконанні академічного хору.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про особливості виконання прослуханих творів.
2. Спробуй визначити види хорових колективів за складом виконавців.
3. У якій манері виконується кожен твір?
4. Охарактеризуй засоби виразності цих творів (темп, лад, динаміку, регістр).
5. Чи можна «побачити» музичні образи, створені композиторами і виконавцями?
6. Порівняй прослухані твори. Що в них спільного та відмінного?

Артем Лук'янович Ведель (1767—1808) — український композитор, диригент, співак (тенор), скрипаль-віртуоз.

Народився в Києві, у сім'ї різьбярів іконостасів Лук'яна Ведельського. Змалку співав в архиєрейському хорі. Освіту здобув у філософському класі Києво-Могилянської академії, яка зміцнила й поглибила в юнакові виплекану з дитинства побожність. Артем володів голосом рідкісної краси й діапазону та винятковим відчуттям музики. Він був диригентом студентського хору й оркестру, а самотужки опанувавши скрипку, став одним з найкращих скрипалів свого часу.

Доля подарувала Веделеві коротке життя (воно обірвалося на 41-му році), проте він устиг зробити неоціненний внесок до скарбниці українського і світового мистецтва.

Перший біограф Веделя В. Аскоченський у 1854 р. писав: «Я знаю, і сам колись співав концерти Веделя, і скажу впев-

нено, що в жодного з наших церковних композиторів немає і половини тієї глибини почуттів, якими володіла ця надзвичайна людина. Мені здається, що кожний концерт, писаний Веделем, коштував йому багатьох, багатьох сліз...».

Твори А. Веделя вирізняються єдністю слова і музики, мелодичною щедрістю, ритмічною складністю, багатоманітністю фактури, витонченістю й довершеністю малих форм і водночас — майстерністю монументального хорового письма. Глибоко національна, яскраво образна, емоційно насичена, його музика, як і двісті років тому, хвилює і зворушує, викликає сльози і заспокоює. Вона розкриває слухачеві складний, драматичний і водночас романтичний світ талановитого композитора і великого гуманіста.

На жаль, творча спадщина А. Веделя збереглася не в повному обсязі. На сьогодні відомо близько 80 музичних творів; серед них — 31 хоровий концерт, шість тріо (зокрема, «Покаяния отверзи ми двери»), дві Літургії св. Іоанна Златоуста, Всеношна та один світський кант.

Сергій Васильович РАХМАНІНОВ

(1873—1943)

Російський композитор, піаніст і диригент. Творчу спадщину складають твори для фортепіано, опери, симфонії, а також камерно-вокальна й хорова духовна музика. Серед вокальних творів — понад 80 романсів, кантата «Весна» на вірші М. Некрасова, поема для солістів, хору та оркестру «Дзвони» на вірші Едгара По (переклад К. Бальмонта), два монументальні твори духовної музики — Літургія св. Іоанна Златоуста і Всеношна («Всенощное бдение»), шестиголосий мотет «Deus meus», духовний концерт «В молитвах неусыпающую Богородицу» та ін.

Творчий шлях Сергія Рахманінова неодноразово перетинався з культурно-мистецьким життям України. Він часто бував з гастрольними поїздками в Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Катеринославі (тепер — Дніпропетровськ), зробив вагомий внесок у реорганізацію Київського музичного училища в консерваторію, а під час прем'єри своєї першої опери «Алеко» в Київському оперному театрі 1893 р. особисто стояв за диригентським пультом.

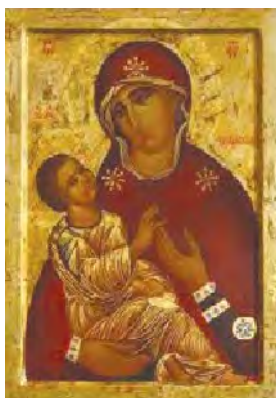
Того ж року під час літнього відпочинку в Лебедині Харківської губернії (нині — Сумська область) композитор написав два романси на слова Т. Шевченка — «Дума» й «Полюбила я на печаль свою» (у вільному перекладі російського поета О. Плещєєва). Відомо також, що у творчому спадку С. Рахманінова є обробка української народної пісні «Чоботи» для хору а капела. Вона так і не була видана, а рукопис зберігається в Московському архіві.

Уважно розглянь ілюстрації. З яким із прослуханих на уроці творів духовної музики асоціюються ці зображення? Поясни, чому ти так вважаєш.

*Володимирська
(Вишгородська)
ікона Божої Матері*

*Холмська
ікона
Пресвятої Богородиці*

*Почаївська
ікона
Божої Матері*

ВЕСЕЛКОВА ПІСНЯ

Слова О. Кононенка

Музика О. Жилінського

Жваво

Dm Gm7 A7 (ф-но) Gm7 A7

1. Про ка - ли - ну піс - ня ли - не,

Dm7 A7 Dm A7 Dm Gm7 A7

до не - ба злі - та - є. Гей, ро - ди - но, У - кра - ї - на

(ф-но) Gm7 A7 Gm7 C F C7

ве - сел - ко - ю гра - є.

F B C (ф-но) F B C

Си - не не - бо о - бій - ма - є

Gm7 C7 F Dm Gm7 Am7

зо - ло - ті роз - до - ли. Нас че - ка - є, зу - стрі - ча - є

Dm A7 Dm D7 **Приспів:**

ве - сел - ко - ва до - ля. Хай у

Gm7 C7 F D7 Gm7 F D7 Gm7 A7

кож - но - му сер - ці, на - че со - няч - на мрі - я, за - спі - ва - є ве -

Dm Gm7 A7 1 Dm D7 2 Dm Gm A7

сел - ка надоб - ро і на - ді - ю. Хай у // ді - ю.

Dm A7 1 Dm 2 **Для закінчення**
Dm

1. Про калину пісня лине, до неба злітає.
Гей, родину, Україна веселкою грає.
Синє небо обіймає золоті роздоли.
Нас чекає, зустрічає веселкова доля.

Приспів:

Хай у кожному серці, наче сонячна мрія,
Заспіває веселка на добро і надію!

2. Понад світом-дивоцвітом веселка іскриться.
Будем дбати, шанувати прадавні криниці,
Ярославові поради, Кобзареве слово,
Честь козацької громади, солов'їну мову.

Приспів.

Мелодія пісні має не тільки танцювальний характер, а й певні особливості руху мелодії та ритму. Обери шумовий інструмент та створи з друзями ритмічний супровід до пісні.

Перша група відтворюватиме однаковий ритм (ostinato) за допомогою рук і ніг: дві перші ритмічні тривалості П проплескуючи в долоні, а третю І — відбиваючи ногою.

Вийде ось так: П І .

Друга група на маракасах та дзвіночках дотримуватиметься тільки ритмічного рисунка пісні.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно! Пропоную разом створити сценарій шкільного вечора «Звучить хор». Я напишу слова ведучих та підготую цікаву презентацію, а ти...

...А я знайду хорові твори у записах та відшукаю в мережі відео найкращих виконавців світу. Думаю, ми вразимо наших учителів та батьків!

- З якими різновидами хорів ми ознайомилися на уроці? За якими критеріями їх виділяють?
- Які хорові партії бувають у хорі?
- Який настрій викликала в тебе музика, що звучала на хоровавому фестивалі?
- Які музичні твори виконували хорові колективи?
- У чому полягає особливість звучання церковного хору?
- Який твір духовної музики тобі запам'ятався найбільше і чому?

Послухай хорові композиції. Хто їх виконує? Пригадай прізвища композиторів, які писали хорові твори.

Створи сценарій шкільного свята «Звучить хор».

ЗНАЙОМТЕСЬ: КАНТАТА

Привіт, друже! Як ти гадаєш, чи пов'язана музика з історією? Що спільного між ними? Сьогодні ми пригадаємо легендарних історичних героїв.

Христіно, я нещодавно натрапив на одну гру, героями якої були відважні давньоруські воїни. А ще мені подобаються фільми історичної тематики з масовими батальними сценами. Там завжди звучить вражаюча, героїчна музика...

Тоді пропоную разом дізнатися, хто з композиторів творив таку музику.

Богдане, запрошую тебе на освітній сайт — там багато цікавих історій про великі битви. Можливо, пощастить знайти героїчну вокально-інструментальну музику...

5 квітня 1242 року відбулося так зване Льодове побоїще — битва новгородців і володимирців під проводом Олександра Невського проти німецьких лицарів на льоду Чудського озера.

На світанку лицарі-хрестоносці вишикувалися «клином», вістря якого було спрямовано на русичів. На флангах бойового строю розташувалися заковані у важкі лати лицарі, а посередині — легкоозброєні воїни.

Олександр Невський протиставив стереотипній тактиці хрестоносців нове розташування військ. Так, основні сили він зосередив не в центрі, а на флангах. Попереду розмістив передовий полк із легкої кінноти, лучників і пращників, а князівська кінна дружина ховалася в засідці за лівим флангом.

Обрана позиція була вигідна тим, що хрестоносці, котрі наступали з відкритого льоду, не мали можливості визначити розташування, чисельність і склад війська О. Невського. Та-

В. Шилов.
«Олександр Невський»

ким чином, фланги руського бойового строю («крила») не дозволили ворогам розвинути успіх операції. Німецький «клин» виявився затиснутим. У цей час дружина Олександра завдала удару з тилу. Лід під вагою збитих у купу важкоозброєних лицарів почав тріщати. Деяким лицарям вдалося прорвати кільце оточення; вони намагалися врятуватися втечею, але багато з них потонуло. Новгородці гнали втікачів по льоду Чудського озера аж до протилежного берега. Переслідування решток розбитого ворога поза полем бою було новим явищем у розвитку військового мистецтва.

Знамените Льодове побоїще було описане у Новгородських літописах та «Римованій хроніці» (автор невідомий). Ця історична подія в усі часи хвилювала митців. Зокрема, вона знайшла відображення на картині В. Назарука та в музиці С. Прокоф'єва.

В. Назарук. «Льодове побоїще»

Російський композитор С. Прокоф'єв написав кантату «Олександр Невський» на вірші В. Луговського. Цей твір вважають вершиною лірико-епічного симфонізму в історії російської музики. Кантата складається із семи частин, кожна з яких є завершеним номером.

С. Прокоф'єв. Кантата «Олександр Невський» (фрагменти) у виконанні хорової капели та оркестру.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання хору в кантаті.
2. Які засоби музичної виразності допомогли тобі уявити картину бою?
3. Якими засобами композитор зумів передати мужність та героїзм руського народу?
4. Які інструменти звучать у творі?
5. Розкажи про свої враження від прослуханого твору.

Сергій Сергійович ПРОКОФ'ЄВ

(1891—1953)

Російський композитор, автор 8 опер, 7 балетів, 7 симфоній, багатьох камерно-інструментальних творів, кантат, вокально-симфонічних сюїт та творів для оркестру.

Жанр кантати виник в Італії у першій половині XVII століття. Цей термін уперше використав у своїй збірці «Кантати та арії на сольний голос» (1620) італійський композитор Алессандро Гранді. Спочатку італійська кантата була сольною (голос із остинатним супроводом) та відрізнялася від арії наскрізним розвитком мелодії від куплета до куплета. Пізніше почали створювати кантати, що містили дві арії *да капо*, поєднані речитативом. Такі кантати нагадували оперні сцени.

Канта́та (італ. *cantata*, від лат. *canto* — співаю) — твір урочистого або лірико-епічного характеру, що складається з кількох завершених номерів; виконується співаками-солістами, хором у супроводі оркестру і призначений для концертного виконання. *Кантата в літературі* — вид ліричної поезії, урочистий багаточастинний вірш.

Розквіт італійської кантати припадає на середину XVII ст. і пов'язаний з творчістю композиторів Джакомо Каріссімі, Алессандро Страделла, Алессандро Скарлатті та ін.

Італійська кантата була світською, а **духовна кантата** сформувалася в Німеччині. Поряд з оркестром і солістами, в ній великого значення набув хор. Високохудожні зразки духовних і світських кантат залишив нам у спадок Й.С. Бах. У його творчому доробку — понад 300 духовних кантат і 24 світські («Кавова», «Селянська», «Мисливська» тощо).

Серед російських та українських композиторів кантати писали: С. Рахманінов — «Весна»; М. Вербицький — «Заповіт»; М. Лисенко — «Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревському», «Радуйся, ниво непоплотая»; Д. Січинський — «Лічу в неволі», «Дніпро реве»; К. Стеценко — «Шевченкові» та ін.

Прослухай музику С. Прокоф'єва ще раз і виконай одне із творчих завдань (на вибір).

- Візьми пензлик, фарби і папір. Намалюй картину бою німецьких лицарів та руських воїнів. Придумай назву своєму живописному твору.
- Спробуй скласти вірш про героїв бою, використавши рими: *воїни озброєні, герої відважні, лід тріщав, перемогу обіцяв* або придумай свої. Стеж при цьому, щоб настрій вірша збігався з настроєм музики.
- Уяви себе кінорежисером. Створи сюжет ролика на музику кантати «Олександр Невський». Розкажи про цей сюжет друзям.

Уважно розглянь репродукції творів образотворчого мистецтва. З назвами яких кантат, що згадувались у текстах цього уроку, асоціюються дані зображення? Обґрунтуй свою думку.

*«Дніпровські пороги».
Листівка. 1840—1920 рр.*

*О. Венеціанов.
«Оранка. Весна»*

*В. Мазур.
«Весна прийшла»*

Виконуємо «**Веселкову пісню**» **О. Жилінського**.

Заспівайте пісню хором, тобто класом. Спочатку це буде мішаний хор, яким керуватиме обраний вами диригент. Далі звучатиме хор хлопців, а потім — ансамблі дівчаток. Хто найкращий виконавець — вирішувати вам.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Мені сподобалась музика С. Прокоф'єва. Хочу зібрати колекцію репродукцій творів живопису батального жанру.

А я збиратиму кантати героїко-історичної тематики, створені відомими композиторами. Богдане, приїжджай у гості! Я поведу тебе на чудовий концерт та ознайомлю з інструментом, якого ти ще, мабуть, не чув.

- Про який музичний жанр ішлося на уроці?
- Які види мистецтва об'єднані в цьому жанрі?
- Розкажи про літературну та історичну основу музичного твору С. Прокоф'єва.
- Які героїчні твори в музиці ти пам'ятаєш? Наведи приклади.
- Які музичні колективи беруть участь у виконанні жанру кантати?
- Які хорові партії та музичні інструменти тобі вдалося розпізнати у творі С. Прокоф'єва?

Послухай улюблену музику. Чи була серед прослуханих тобою творів кантата? Якщо так, то намалюй схему, яка зобразить склад виконавців кантати.

Поповни свою фонотеку творами героїчної тематики.

ДУХОВНА МУЗИКА. МЕСА. ХОРАЛ

Привіт, мій друже! Сьогодні ми насолоджуватимемось духовною музикою, якою захоплюються люди всіх національностей, та ознайомимося з новими жанрами хорової музики.

Наші друзі знову разом: Богдан в гостях у Христини.

Привіт, Христіно! Далеко ж до тебе летіти! Дуже хочу почути той дивовижний музичний інструмент, про який ти згадувала. Я заінтригований!

Тоді ходімо в костел — там усе побачиш і почуєш.

Костёл — релігійна споруда християн-католиків, церква, римо-католицький храм. У більшості таких храмів під час служби грає орґан.

Орґан — музичний інструмент групи клавішно-духових інструментів. Більшість орґанів розташована в костелах, концертних залах, музичних навчальних закладах (академіях, консерваторіях, училищах).

Основним типом орґана є **трубний орґан**, що видобуває звуки за допомогою повітря, спрямованого в труби різного діаметра та довжини, виготовлені з металу або деревини. У розпорядженні орґаніста є один або декілька *мануалів* (клавіатур для рук) та *педаль* (клавіатура для ніг).

Наприкінці ХХ сторіччя поширеними стали **електронні орґани** з можливістю синтезування або цифрового відтворення звуків. Провідні світові фірми з виробництва трубних

органів створюють лише ексклюзивні інструменти, розраховані на те приміщення, де орган буде встановлено. При виробництві електронних органів розміри приміщення не мають значення.

Трубні органи можна поділити на чотири різновиди: *концертні, навчальні, церковні, театральні* (або *кінематографічні*). Електронні органи мають лише перші два різновиди, на які поділяються за якістю звуковідтворення.

Орган був улюбленим інструментом одного з найвизначніших композиторів світу Й.С. Баха. Він написав багато творів для органа: прелюдії та фуги, духовні кантати, меси, «Різдвяну» й «Великодню» ораторії, численні хорали, мотети та ін.

Меса — вокальний або вокально-інструментальний жанр духовної музики, що має циклічну будову.

Спочатку меси призначалися для виконання у костелах під час богослужінь, що традиційно називаються месами. До Х століття меси виконувалися одноголосо (григоріанський спів), пізніше — багатоголосо. Із XVII століття у церквах латинського обряду почали використовувати інструментальний супровід. У православних, а також у греко-католицьких церквах зберігається виконання мес хором а *capella*, проте традиційно ці твори називаються *літургіями*.

Меса (італ. *messa*, від лат. *mitto* — відпускаю, посилаю) — вокальний або вокально-інструментальний жанр духовної музики, що має циклічну будову.

Хорал (від лат. *cantus choralis* — хоровий спів) — церковний гімн; урочистий музичний твір на слова символічного змісту. Виконують здебільшого як гімн церкви й на честь проголошених нею святих.

Й.С. Бах. Меса сі-мінор. І ч. (5-голосий хор «Господи, помилуй») і «Страсті за Матвієм» (заклучний хорал) у виконанні Мюнхенського Бах-хору та оркестру, диригент — К. Ріхтер.

Й.С. Бах. Хоральні прелюдії («Німецька органна меса») у виконанні Г. Гродберга.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання хору в месі та хоралі.
2. Охарактеризуй засоби музичної виразності меси та хоралу.
3. Чим відрізняється хоральна прелюдія від меси та хоралу?
4. Які музичні інструменти тобі вдалося розпізнати?
5. У чому полягають особливості звучання хору, оркестру та органа в цих творах?

Й.С. Бах за життя славився як віртуозний органіст і чудовий педагог, проте до музики майстра ставлення було доволі стриманим. Творчість Баха настільки глибока й багатогранна, що сучасники не змогли її належно оцінити, і лише через століття його визнали як великого композитора. Початком відродження інтересу до музики Баха можна вважати 11 травня 1829 року, коли Фелікс Мендельсон-Бартольд організував у Берліні виконання «Страстей за Матвієм». Саме завдяки Мендельсону музика Баха зазвучала знову майже через 80 років після смерті її автора.

«**Страсті за Матвієм**» — один із наймасштабніших вокальних творів Й.С. Баха для солістів, двох хорів і двох оркестрів, створений у 1727—1729 роках. «Страсті...», або як їх іще називають «Пасіони за Матвієм», складаються з 78 музичних номерів, зокрема речитативів (включаючи читання Євангелія наспівне), арій, хоралів і хорів. Загальна тривалість звучання — близько трьох годин. Твір, призначений для виконання у лютеранському богослужінні, в наш час переважно звучить на концертах. Завдяки драматизованому сюжету і конкретним дійовим особам, він тяжіє до опери більше, ніж інші хорові твори Баха. Музика «Страстей за Матвієм» належить до вершин творчості композитора.

Меса сі-мінор («Висока меса») — музичний твір Й.С. Баха для солістів, хору, оркестру й органа, створений на латинський текст католицької літургії. Окремі фрагменти були написані ще 1733 року, проте свій твір композитор завершив аж наприкінці 1738 р. В остаточній редакції, котра ніколи не виконувалася за життя Баха, існує з 1749 року.

Розглянь ілюстрації. У якому із зображених храмів, на твою думку, звучить хор, а в якому — орган та хор?

Собор Святої Софії у Києві

Міланський собор

ДРУЖАТЬ МУЗИКА І ДІТИ

Слова М. Плячковського
Переклад О. Лобової

Музика Ю. Чичкова

В темпі маршу

mf B m

F m

B m

cresc.

A^bm

B7

E^bm

з му - зи - ко - ю див - но - ю, з му - зи - ко - ю див - но - ю,
з му - зи - ко - ю див - но - ю дав - ні дру - зі ми.
f D^b6 Приспів: G^bm A^b7
Як - що дру - жать му - зи - ка і ді - ти, бу - де світ всім -
ха - тись і ра - ді - ти. Mu - зи - ка і ді - ти,
A^b G^b D^b A^b7 D^b *p*
му - зи - ка і ді - ти - бу - де світ всім - ха - тись і ра - ді - ти! Ля -
A^b7 D^b
ля...
A^b7 D^b *mf* A^b7
A^b7 A^bsus7 A^b7 D^b

- Музика, музика звідусіль луна:
В ніжних струнах дощичку чується вона,
І в джерельці чистому лагідно струмить —
З музикою дивною,
З музикою дивною,
З музикою дивною давні друзі ми.

Приспів:

Якщо дружать музика і діти,
Буде світ всім хатись і радіти.

Музика і діти, музика і діти —
Буде світ всміхатись і радіти!

2. Музику, музику нам дарує осінь,
Тихе листя на вітру і морська глибінь.
Нам дарують музику гори і ліси,
І пташині сонячні,
І пташині сонячні,
І пташині сонячні, ніжні голоси.
Приспів.
3. В музиці, в музиці — в ній чарівне все:
Радощі і світло нам музика несе.
З музикою стрітись поспішай скоріше,
Стане з нею цілий світ,
Стане з нею цілий світ,
Стане з нею цілий світ кращим і добрішим.
Приспів.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христинко, щиро вдячний тобі за гостину. У мене стільки вражень! Обов'язково додам у свою фонотеку органну музику.

Я дуже рада, що органна музика тобі сподобалася. А ти запам'ятав назви жанрів духовної музики? Давай перевіримо!

- Про які музичні жанри йшлося на уроці?
- Розкажи про особливості меси та хоралу.
- Що тобі відомо про музичний інструмент орган?
- Про якого композитора ми говорили на сьогоднішньому уроці? Що ти знаєш про його творчість?

Послухай музику, яка найчастіше лунає у тебе вдома з теле-та радіоефіру. Визнач жанри прослуханих творів.

Склади кросворд з назвами музичних жанрів, які ми вивчали на уроці.

ІСТОРІЯ РЕКВІЕМУ ТА ЛІТУРГІЇ

Доброго дня, мій друже! Ми продовжуємо захоплено слухати духовну музику. Сьогодні поговоримо про ще один жанр, досі тобі не відомий. Згадаємо і про митців: дізнаємось таємничу історію з життя геніального австрійського композитора.

Наші друзі вже готові до подорожі...

Привіт, Христіно! Я так захопився духовною музикою — слухаю її щодня. Та мене цікавлять автори цих чудових мелодій. А ти знаєш хоча б одну історію з життя композиторів, які писали духовну музику?

Так. Якось у Зальцбурзі мені довелося чути розповідь гіда про життя Вольфганга Амадея Моцарта — відомого австрійського композитора, який колись там жив і творив.

Серед видатних композиторів минулого В.А. Моцарт став першим, хто з власної волі залишив придворну службу і вибрав життя вільного художника. Він багато писав на замовлення аристократів і для власних виступів, однак його творчість не завжди сприймали, часто пліткували про нього. Наприклад, унікальний твір «Реквієм» оточений таємничою легендою, в якій уже неможливо відділити реальність від вигадки.

Замовлення написати заупокійну месу надійшло Моцарту в липні 1791 року анонімним листом. Як з'ясувалося набагато пізніше, автором листа був музичний amator, граф Франц фон Вальзеґ, який частенько привласнював собі чужі твори.

Запокійну месу він хотів присвятити світлій пам'яті своєї дружини.

Незвичайні обставини замовлення та написання композиції незадовго до ранньої смерті Моцарта спричинили виникнення численних міфів.

...Нелегким став для Моцарта 1791 рік. Лікарі Констанци, його дружини, радили їй поїхати до Бадена на лікування мінеральними водами. Незадовго до її від'їзду в дім постукав незнайомец, одягнений у чорне, і сказав композитору: «Я прийшов до Вас, пане, за дорученням одного поважного чоловіка. Він нещодавно втратив близьку людину, пам'ять про яку назавжди залишиться в його серці, та просить написати до річниці її смерті реквієм». Моцарт погодився, узяв завдаток, але не зміг назвати термін виконання замовлення, ніби щось відчуваючи... На це чоловік у чорному сказав: «Вкладіть у цю справу весь свій талант — Ви маєте за честь працювати для великого шанувальника музики». І зник...

Моцарт розпочав роботу над «Реквіємом», але твір давався важко — на заваді ставали хвороба та заклопотаність, тож доводилося працювати з великими перервами. Композитору здавалось, що цю запокійну месу він пише для себе...

Г. Каулбах. «Останні дні Моцарта»

Моцарт так і не встиг завершити «Реквієм» — рукопис закінчується на восьмому такті «Lacrimosa». Цей запис було зроблено 4 грудня, а 5 грудня композитор помер.

Оскільки «Реквієм» був замовним, на прохання Констанци його завершили учень і друг сім'ї Франц Ксавер Зюсмайєр та знайомий композитора Йозеф Ейблер. Перше виконання твору відбулося 14 грудня 1793 року у садибі замовника — графа фон Вальзегга, у передмісті Відня.

Реквієм — траурна заупокійна меса в римо-католицькій церкві, а також музичний жанр, твори якого написані у формі й на тексти заупокійної меси. У православних церквах подібною за значенням є **панахида**, проте вона значно відрізняється від реквієму за формою.

Спочатку реквієм виконувався одноголосо (в унісон), а вже з XV ст. стали з'являтися багатоголосі обробки цих мелодій. У XVII—XVIII ст. реквієм перетворився на велику циклічну форму для хору, солістів та оркестру.

В.А. Моцарт. «Lacrimosa» з «Реквієму» у виконанні Мюнхенського філармонічного оркестру й хору.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання хору в даному творі.
2. Які голоси та музичні інструменти тобі вдалося розпізнати?
3. Охарактеризуй засоби виразності прослуханого твору.
4. Яке враження справила на тебе ця музика?
5. У чому, на твою думку, полягає особливість реквієму як музичного жанру? Чим він відрізняється від інших вокальних жанрів?

Цікава історія, схожа на детектив... А я розповім тобі про твір української композиторки Лесі Дичко, котра написала багато хороших композицій. Ось послухай...

Л. Дичко. «Святий Боже» з «Урочистої літургії» у виконанні хору «Світич» Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання хору в цьому творі.
2. Порівняй твір Л. Дичко із «Реквіємом» В.А. Моцарта. Чим вони схожі? Чим відрізняються?
3. Охарактеризуй засоби виразності хорового виконання.
4. Яке враження справила на тебе ця музика?

Літургія, Божественна літургія, або Свята літургія — традиційна назва Служби Божої у православній та греко-католицькій церквах, а точніше — богослужіння з приношенням Святих Дарів. Свята літургія займає в згаданих церквах центральне місце. У традиційному християнстві вірять, що у Святій літургії хліб і вино, освятившись, перетворюються на Тіло і Кров Христа Спасителя.

У музиці **літургія** — це великий циклічний хоровий твір для почергового співу соліста і хору або двох частин хору, які наче ведуть діалог. Цей принцип виконання називають *антифонним співом*.

Співи літургії поділяються на незмінні, які виконуються завжди, і змінні, що виконуються до певних свят. За релігійними джерелами, літургії започаткував Ісус Христос на Тайній вечері.

Леонардо да Вінчі. «Тайна вечеря» (фрагмент фрески)

Реквієм (від лат. *requies* — спокій) — траурна заупокійна меса в римо-католицькій церкві, а також музичний жанр, твори якого написані у формі й на тексти заупокійної меси. У виконанні реквієму беруть участь хор, оркестр та солісти.

Літургія (грец. *leiturgia*, дослівно — загальнонародна справа) — урочисте богослужіння у християн східного обряду, під час якого поєднуються читання, спів та молитви; в музиці — великий циклічний хоровий твір духовної тематики.

Звертання Лесі Дичко до жанру літургії пов'язане із загальним інтересом вітчизняних композиторів до духовної тематики. Для композиторки жанр літургії особливий — він зберігає і передає досвід українського культового співу, тісно пов'язаний з національним характером, самотутністю української історії. Композиції літургій Л. Дичко до кінця не нагадують ні храмову музику, ні музику з концертного залу.

Літургія «Святий Боже» написана на український варіант тексту. Тема цього твору — єднання людини зі Всесвітом. Твір Л. Дичко яскраво відображає світобачення українців: у ньому

Неперевершено!.. Ця високодуховна музика надихнула мене на спів... Хочеться передати стан душі піснею. Заспіваймо разом! Спочатку я обираю пісню і виконую перший куплет, а ти — другий. Потім — навпаки.

Гаразд, Богдане! Мені теж кортить поспівати. Обирай пісню! А я вже знаю, яку композицію запропоную виконати.

оспівано природу, як у фольклорних обрядових піснях.

Виконуємо пісню **Ю. Чичкова «Дружать музика і діти»**.

Уяви себе разом з однокласниками в сучасній студії звукозапису. Виконайте пісню хором, а тоді оберіть солістів для кожного куплету і заспівайте знову.

Увімкни диктофон і запиши спів своїх друзів. Оціни сольне виконання. У кого вийшло найкраще?

- Про які музичні жанри ми говорили сьогодні на уроці? Творчість яких композиторів вивчали?
- Які міфи про «Реквієм» В.А. Моцарта тобі запам'яталися?
- У чому полягає унікальність жанрів літургії та реквієму?
- Розкажи про свої враження від уроку.

Послухай музику вдома. Чи є серед прослуханих творів зразки духовної музики? Якщо так, то визнач, до яких жанрів вони належать.

Запиши на диск твори, які тобі найбільше сподобалися, для

ОРАТОРІЯ

Вітаю, мій друже! На тебе чекає зустріч з новим складним жанром. А ще ми будемо слухати музику та вивчати пісню про свято, яке люблять усі діти.

Ось і наших друзів заповонив святковий настрій.

Привіт, Христіно! За вікном — зима. Скоро довгождані свята... У мене гарний настрій. Пропоную послухати вокально-інструментальну музику зимової тематики.

Справді, зима — казкова пора року. І музику також треба слухати відповідну. Я хочу ознайомити тебе з одним із відомих творів Й.С. Баха.

Й.С. Бах. «Різдвяна ораторія». І ч. Хор «Радійте, торжествуйте» у виконанні Дрезденської державної капели і хору Лейпцизького радіо, диригент — П. Шрайєр.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання даного твору.
2. Які голоси й музичні інструменти тобі вдалося розпізнати?
3. Про що розповіла тобі ця музика?
4. Охарактеризуй засоби музичної виразності ораторії.
5. Уяви себе режисером фільму про зиму, зокрема, про Різдвяні свята. Вигадай головних героїв, короткий сюжет. Увімкни музику Й.С. Баха та розкажи про свій задум — фільм «Різдвяна казка».

У творчому доробку Й.С. Баха є дві ораторії — «Різдвяна» й «Великодня», написані для урочистих богослужінь під час найбільших християнських свят.

«Різдвяна ораторія» (1734 р.) складається із шести кантат (тривалістю близько 30 хвилин кожна), об'єднаних послідовним розвитком сюжету про народження Немовляти Ісуса. У цьому творі відсутні конкретні дійові особи й події — є лише ліричні роздуми про них. Ораторія включає хорові епізоди, речитативи Євангеліста, сповнені теплоти й сердечності, а також численні зворушливі хорали з оркестровим супроводом і невеликі сольні номери.

Ораторія (італ. *oratoria*, від лат. *oro* — говорю, благаю) — великий концертний твір на певний сюжет для солістів, хору і симфонічного оркестру.

Жанр ораторії виник у XVII ст. майже одночасно з кантатою і оперою. Маючи певну схожість із ними, відрізняється від кантати розгорнутим сюжетом і більшими розмірами, а від опери — переважанням оповідальності над драматургією, а також відсутністю сценічної дії та, за окремими винятками, — художнього оформлення.

Розвиток жанру ораторії тісно пов'язаний з іменами Г. Генделя і Й. Гайдна.

Г. Гендель створив 32 ораторії, написавши їх переважно на біблійні сюжети. Найбільш відомі — «Ізраїль в Єгипті» (1739 р.), «Месія» (1742 р.), «Самсон» (1743 р.).

Фабули багатьох ораторій подібні. У центрі драматичної розповіді — герой, на долю якого випадають важкі випробування; подолавши їх, він переживає друге народження.

Ораторія «Месія» дещо інша: на основі текстів Біблії в ній розповідається про пришествя Христа, Його смерть і воскресіння. Тут немає зв'язного сюжету — композитор акцентує увагу не на подіях земного життя Сина Божого, а на Його місії.

Ораторії Генделя вражають силою звучання хору, віртуозним використанням поліфонії, м'якими і гнучкими, виразними мелодіями арій.

Традиції лірико-епічних ораторій Генделя розвинув австрійський композитор **Й. Гайдн**: грандіозні за задумом і втіленням ораторії «Створення світу» (1798 р.) та «Пори року» (1801 р.) стали новою вершиною його творчого шляху.

Лібрето ораторії «Створення світу» написав віденський вельможа барон ван Світен на сюжет поеми Джона Мільтона «Втрачений рай», у свою чергу запозичений з відомого біблійного міфу.

В ораторії три частини: перші дві розповідають про поступове створення неживої та живої природи, а третя — про щасливе, безтурботне життя перших людей Адама і Єви в земному раю. Незважаючи на те, що текст ораторії пронизаний прославлянням Бога, в музиці немає нічого релігійного. Основне в ній — людина, яка захоплено сприймає розквіт природи, її могутність і красу.

Лібрето ораторії «Пори року» теж написав барон ван Світен за однойменною поемою Джеймса Томсона. В ній зображено селянське життя, польові роботи, мальовничі пейзажі.

В ораторії чотири частини (відповідно до пір року), кожна з яких має свій характер, свій колорит. У творі чимало прикладів звукопису: зображення в музиці звуків грози, квакання жаб, сюрчання коника і т.д. Однак ці прийоми не відволікають від головного: вся музична драматургія ораторії — це натхненний гімн праці, в якій людина знаходить щастя і сенс життя.

Розглянь репродукції картин відомих художників. Яка з них нагадує тобі прослухану сьогодні музику Й.С. Баха?

*А. Шульцберг.
«Зимовий пейзаж з дорогою»*

*Г. ван дер Гус.
«Різдво Христове»*

*І. Сколоздра.
«Небо і земля нині торжествують...»*

З НОВИМ РОКОМ, УКРАЇНО

Слова та музика Н. Май

Співуче

Н Е F#

1. На по-ро-зі-Но-вий рік, і го-рить вог-нів на-

ми - сто, і лу-на-є щи-рий сміх -

F# Н G#m Приспів:

це ра-ді-є рід - не мі - сто. З Но-вим ро - ком,
З Но-вим ро - ком,

C#m F# Н

у - кра - ї - но, свят - ку - ва - ти всім по - ра,
у - кра - ї - но, ща - стя, ра - до - сті й доб-ра!

1. На порозі — Новий рік,
І горить вогнів намисто,
І лунає щирий сміх —
Це радіє рідне місто.

Приспів:

З Новим роком, Україно,
Святкувати всім пора.
З Новим роком, Україно,
Щастя, радості й добра!

2. На порозі — новий день,
Завтра диво нас чекає.
Скільки радісних пісень
Ми сьогодні заспіваєм!

Приспів. (Тричі)

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Богдане, шукаючи музику різдвяної тематики, я натрапила на цікаві записи. Надсилаю тобі два відеофрагменти і з нетерпінням чекаю твого відгуку!

Українська народна обрядова пісня «Щедрик» (обр. М. Леонтовича) у виконанні Київського дитячого хору «Щедрик».

Різдвяна пісня «Carol of the Bells» у виконанні хору хлопчиків «Libera».

Дякую, Христинко! Записи справді цікаві, й виконання чудове. Шкода лише, що зарубіжні артисти не завжди визнають автентичність нашого українського «Щедрика»...

А знаєш, в мене виникла ідея створити слайд-шоу з репродукцій картин відомих художників на тему «Зимові казки» й озвучити зображення відповідною музикою. Згода?

- Із яким музичним жанром ми ознайомилися сьогодні на уроці?
- У чому полягає особливість жанру ораторії?
- Імена яких композиторів пов'язані з розвитком жанру ораторії? Пригадай назви їхніх творів.
- Що тебе найбільше вразило на уроці? Розкажи.

Прослухай музичні твори зимової тематики. Уяви картину зимового свята і намалюй її акварельними фарбами.

Розпочни роботу над створенням слайд-шоу на тему «Зимові казки».

ВОКАЛЬНА МУЗИКА В ТЕАТРІ ТА КІНО

Урок узагальнення знань

Привіт, мій друже! Запрошую тебе на Новорічно-Різдвяні свята. Урочистість і величність, що панують у ці дні, надихають митців на створення шедеврів музики, живопису, літератури...

Послухай, про що говорять наші друзі.

Вітаю, Богдане! Незабаром Новий рік. Хотілось би з цієї нагоди послухати чудову новорічну музику чи почитати цікаву книжку про новорічні дива...

Привіт! Нещодавно я прочитав книгу М. Гоголя «Вечори на хуторі поблизу Диканьки». Хочеш, коротко розповім тобі сюжет?.. А ще я знайшов музику видатного російського композитора XIX ст. та сучасного естрадного продюсера, пов'язану з цим твором. Ось послухай...

«**Вечори на хуторі поблизу Диканьки**» — перша книга М. Гоголя у двох томах, видана в 1831—1832 рр. під псевдонімом «Пасічник Рудий Панько». Обидві книги містять розповіді діда сільського дяка Хоми Григоровича — завзятого запорожця. В цих історіях тісно переплелися минуле і сьогодення, бувальщина та небилиця. Сюжет повісті «Ніч перед Різдвом», що входить до другого тому, переносить нас до українського села, в якому відбуваються дива...

*Кадр із фільму О. Роу
«Вечори на хуторі
поблизу Диканьки». 1961 р.*

М. Гоголь писав про зимові свята: *«Останній день перед Різдвом минув. Зимова, ясна ніч настала. Глянули зірки. Місяць велично вплив на небо посвітити добрим людям та всьому світові, щоб усім було весело колядувати й славити Христа...»*.

А далі від імені пасічника письменник пояснює: *«Колядувати у нас називається співати під вікнами проти Різдва пісень, що зветься колядками. Тому, хто колядує, завжди кине в торбу господиня, чи господар, чи хто там зостанеться вдома, ковбасу, чи хліб, чи шага мідного, хто чим багатий. Розказують, нібито був колись такий ідол Коляда... Одначе, правду казавши, в колядках ні слова нема про Коляду. Співається часто про народження Христа, а при кінці базгають здоров'я господареві, господині, дітям та всім у хаті»*.

Сюжет повісті розповідає про пригоди коваля Вакули, який привіз від самої цариці черевички для коханої дівчини Оксани.

«Вечори на хуторі поблизу Диканьки» — таку назву має радянський фільм 1961 року, знятий режисером О. Роу за мотивами твору М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». А значно раніше знаменитий російський композитор П. Чайковський написав коміко-фантастичну **оперу «Черевички»**, лібрето до якої створив Я. Полонський за тією ж повістю.

Кадр із фільму О. Роу

П. Чайковський використав різнобарвну палітру жанрів української народної музики: від танцювальних (наприклад, гопак у сцені Біса й Солохи) — до епічних (дума в основі арії Вакули «Слышит ли, девица, сердце твоё...»).

За сюжетом, у другій дії опери молодь збирається колядувати. Оксана при всіх повідомляє ковалю Вакулі, що піде за нього заміж лише в тому випадку, якщо він дістане їй такі черевички, які носить сама імператриця. Вакулі несила більше терпіти докори коханої, тож він вирішує утопитися. Коваль несе із собою маленький мішок, у якому причаївся Біс. Хлопці розв'язують мішки, що залишилися, і з подивом та реготом виявляють у них Голову, Чуба й Дяка... В цій дії звучать колядки українських селян.

Афіша прем'єри опери
«Черевички». 1887 р.

П. Чайковський. Колядка з опери «Черевички» у виконанні жіночого хору.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання української колядки у творі російського композитора.
2. Які голоси виконують пісню? Охарактеризуй засоби музичної виразності твору.
3. Про що розповіла тобі ця музика?
4. Яку картину народного гуляння ти уявляєш під час прослуховування уривка з опери П. Чайковського?
5. Розкажи про свої враження від музики.

Сцена з опери
П. Чайковського
«Черевички»

У наш час багато митців звертаються до сюжетів М. Гоголя, створюючи спектаклі, картини, твори декоративного мистецтва.

У 2001 році за мотивами повісті «Ніч перед Різдвом» було знято телевізійний фільм-мюзикл «Вечори на хуторі біля Диканьки». Музику написав композитор і продюсер К. Меладзе. Прем'єра фільму відбулася у Новорічну ніч 2002 року на телеканалах «Інтер» (Україна) та «ОРТ» (Росія).

Послухай уривок з мюзиклу та порівняй звучання колядки в ньому та в опері П. Чайковського.

К. Меладзе. Фінальна пісня «Ріка життя» з мюзиклу «Вечори на хуторі біля Диканьки» у виконанні Олега Скрипки, Ані Лорак та хору «Берегиня».

Опера (іт. *opera* — твір, дія, праця) — вид театального мистецтва, музично-сценічний твір, заснований на синтезі музики, слова, дії. В опері сценічна дія органічно поєднується з вокальною (солісти, ансамблі, хор) та інструментальною (оркестр) музикою, досить часто — з балетом і пантомімою, а також із образотворчим мистецтвом — гримом, костюмами, декораціями, світловими ефектами, піротехнікою тощо.

Мюзикл (від англ. *musical play* — музичний спектакль) — музично-сценічна вистава, де використано різноманітні жанри і виражальні засоби естрадної та побутової музики, хореографічного, драматичного й оперного мистецтва.

Конкурс «Найкращий виконавець»

Заспівай пісню Н. Май «З Новим роком, Україно», виконуючи ритмічний супровід на шумовому або ударному інструменті.

Пригадай новорічні пісні, щедрівки та влаштуй разом із друзями концерт.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Українська народна колядка

Урочисто

1. Но-ва ра - дість ста - ла, я - ка не бу - ва - ла:
над вер-те-пом звіз - да яс - на на весь світ за-сі - я - ла.

1. Нова радість стала, яка не була:
Над вертепом звізда ясна на весь світ засіяла.
2. Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік, пеленами убого оповився.
3. Пастушки з ягнятком перед тим Дитятком
На колінця припадають, Царя-Бога вихваляють.
4. Ой Ти, Царю, Царю, Небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.
5. Сего дому господарю і сій господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

За поданими ілюстраціями пригадай назви творів, які ми слухали на уроках, та прізвища їх авторів.

Конкурс «Знавці музичного мистецтва»

Христіно, давай перевіримо свої знання! Спробуй виконати завдання. Візьми до уваги, що найскладніші з них подано у графі з червоним квадратом, найпростіші позначено жовтим квадратом, а завдання середнього рівня — зеленим.

Тоді, Богдане, будемо виставляти одне одному бали. За кожну правильну відповідь на завдання високого рівня — 4 бали, середнього рівня — 3 бали, а початкового рівня — 2 бали. Якщо відповідь неправильна — 0 балів, якщо часткова — мінус 1 бал. Ну що, почнемо?!

	<p>2 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Обробку української народної обрядової пісні «Щедрик» для хору створив: <ul style="list-style-type: none"> а) М. Лисенко; б) К. Стеценко; в) М. Леонтович. • Кантату «Олександр Невський» написав російський композитор: <ul style="list-style-type: none"> а) С. Рахманінов; б) М. Глінка; в) С. Прокоф'єв. • До клавішно-духових музичних інструментів відноситься: <ul style="list-style-type: none"> а) фортепіано; б) орган; в) клавесин. • «Різдвяну ораторію» написав німецький композитор: <ul style="list-style-type: none"> а) Й.С. Бах; б) Й. Гайдн; в) В.А. Моцарт. • Авторами пісні «Тихо над річкою» є: <ul style="list-style-type: none"> а) П. Батюк та С. Черкасенко; б) О. Жилінський та О. Кононенко; в) Ю. Чичков та М. Пляцковський. • Багатоголосий твір з музичним супроводом або без нього зустрічається у: <ul style="list-style-type: none"> а) хоровій музиці; б) сольному співі; в) інструментальній музиці.
---	---------------	--

	<p>3 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Колектив, що виконує хорові твори в академічній (класичній) манері співу, — це: а) народний хор; б) академічний хор; в) естрадний хор. • Хоровий колектив, що об'єднує людей, для яких спів у хорі — це хобі, називають: а) церковним; б) аматорським; в) професійним. • Композитор — автор хорових концертів, написаних на слова псалмів, переважно благального, скорботного характеру: а) М. Лисенко; б) А. Ведель; в) М. Леонтович. • Партесний концерт відноситься до жанрів: а) вокально-хорових; б) інструментальних; в) камерно-вокальних.
	<p>4 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Музичний жанр, який виник в Італії у першій половині XVII ст. і складається з декількох частин, має назву: а) хор; б) літургія; в) кантата. • Музичний жанр урочистого характеру на слова символічного змісту, який виконують здебільшого як гімн церкви або на честь проголошених нею святих: а) хорал; б) меса; в) літургія. • Один із наймасштабніших вокальних творів Й.С. Баха, що складається з 78 музичних номерів, називається: а) «Меса сі-мінор»; б) «Хоральні прелюдії»; в) «Страсті за Матвієм».

**З Новим роком тебе, мій друже!
Веселого Різдва!**

ЖАНРОВА ПАЛІТРА ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ

Доброго дня, друже! Запрошую тебе у неповторний світ інструментальної музики, що має безліч різноманітних жанрів і музичних форм.

Упродовж багатьох віків засобами музичного мистецтва композитори розповідали про життя, людські почуття, історичні події та красу природи. Пригадай: інструментальна музика може бути різною — програмною або непрограмною, виконаною сольо або цілим оркестром.

А ось і наші друзі — вони захопилися новою ідеєю...

Привіт, Богдане! Я впевнена, що серед різноманіття музики багато людей обирає саме інструментальну. Під її звуки мріють, відпочивають, танцюють...

Привіт, Христинко! На мою думку, інструментальна музика дає можливість усім нам вигадувати сюжети й уявляти власні «картини» життя, хоча іноді буває складно зрозуміти, в якому жанрі написано той чи інший твір. Сподіваюсь, уроки музичного мистецтва навчать нас розрізняти жанри інструментальних творів.

З давніх часів інструментальна музика приваблювала людей. Ігри з музичним супроводом, звуки вівчарських сопілок та заклики мисливських сурм, похідна музика, магічні ритуальні танці, музика під час свят і відпочинку зберігають і відтворюють славу історію людства.

Які ж музичні жанри є у скарбничці інструментальної музики? Пориньмо в цей дивовижний і багатоманітний світ.

Інструментальну музику поділяють на **народну** та **професійну**. Вона диференціюється за жанрами, які відрізняються за будовою та призначенням (для окремих інструментів, ансамблів і великих колективів виконавців).

Інструментальна музика — музика, призначена для виконання на музичних інструментах. Вона буває *сольною, камерно-ансамблевою і оркестровою*.

Камерно-інструментальна музика — музика, створена для виконання на інструментах сольною або малим складом виконавців у невеликих приміщеннях або для домашнього музикування.

Л. ван Бетховен. П'єса «До Елізи» (фортепіано).
Л. ван Бетховен. П'єса «До Елізи» (сучасна обробка).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Про що розповіла тобі музика?
2. Опиши, якою ти уявляєш собі Елізу.
3. Охарактеризуй особливості звучання п'єси в оригінальному варіанті та в сучасній обробці.
4. Які музичні інструменти виконують п'єсу в сучасній обробці?
5. Який варіант виконання твору тобі сподобався більше? Чому?

«До Елізи» (нім. *Für Elise*) — знаменита фортепіанна п'єса Людвіга ван Бетховена. Твір було написано приблизно в 1810 році, проте опубліковано лише 1865 року німецьким музикознавцем Людвігом Нолем, який і дав п'єсі її сучасну назву. Існує багато легенд та припущень щодо походження назви твору.

Тереза Малфатті

У 1865 році біограф композитора, Людвіг Ноль, виявив рукопис «До Елізи» в Бабетти Бредлі, яка мешкала в Мюнхені. Рукопис складався з альбомного аркуша із присвятою і нот. На цьому аркуші рукою Бетховена було виведено: «Елізі на довгу пам'ять від Л. ван Бетховена», проте рукопис п'єси незабаром безслідно зник.

У 1923 році дослідник творчості Бетховена М. Унгер висловив припущення, що Ноль неправильно інтерпретував нерозбірливий почерк композитора і насправді твір було присвячено піаністці й учениці Бетховена Терезі Малфатті (тривалий час рукопис зберігався саме в неї).

На думку іншого дослідника, М. Копитця, п'єсу «До Елізи» було присвячено німецькій сопрано-співачці Елізабет Рекель. У дружньому колі дівчину звали Елізою, а коли в 1810 р. вона переїхала з Відня в Бамберг, Бетховен зробив їй прощальний подарунок. Однак яким чином п'єса потрапила до Терези Малфатті ще за життя Елізабет Рекель, залишається нез'ясованим.

Елізабет Рекель

А іспанський піаніст Л. К'янторе вважає, що нотного аркуша з автографом узагалі ніколи не існувало.

Ось така загадкова Еліза!

Твір написаний у формі **рондо** і має таку структуру: А-В-А-С-А. Перший епізод створено в тональності фа-мажор, а другий — похмуріший; для нього характерний ширший динамічний діапазон. Закінчується п'єса поверненням до основної теми у вихідній тональності.

Рондо (італ. *rondo* — коло) — музична форма, де проведення головної теми — *рефрену* — неодноразово (не менше 3 разів) чергується з іншими, відмінними від рефрену епізодами.

П'єса (франц. *pièce* — шматок) — невеликий за обсягом сольний або ансамблевий завершений музичний твір.

У літературі й театральному мистецтві — драматичний твір, призначений для сценічного виконання.

Прослухай п'єсу «До Елізи» ще раз і за допомогою пензлика та акварельних фарб створи на папері образ дівчини, який навіяла тобі музика.

Богдане, уявляю: цей музичний твір пройшов майже крізь три століття! Без Інтернету та телебачення. А знаєш, чому? Тому що це — справжній шедевр! Якби Бетховен жив у наш час, його музику відразу поширили б через мережу Інтернет. Але ж і сьогодні її слухають на всіх континентах!

Справді! Завдяки мережі та інформаційним технологіям я можу, наприклад, влаштувати онлайн концерт, зробити героями свого відео будького з друзів чи рідних, запросити всіх знайомих на чудове дійство...

Христіно, я знайшов чудову пісню В. Островського «Зима». Давай розучимо її разом!

ЗИМА

Слова і музика В. Островського

Весело, грайливо

1. Знов при - йшла до нас зи - ма, бі - лу шуб - ку
о - дяг - ла. Ліс і го - ри вкри - ла сні - гом,
всюдо - ро - гу за - ме - ла. Зли - ться в по - лі
хур - то - ви - на, за - мі - та - є слід во - на,
на - си - па - є ку - чу - гу - ри бі - ля на - шо -
го вік - на. Зли - ться // на - шо - го вік - на.

1. Знов прийшла до нас зима,
Білу шубку одягла.
Ліс і гори вкрила снігом,
Всю дорогу замела.
Злиться в полі хуртовина,
Замітає слід вона,
Насипає кучугури
Біля нашого вікна.

2. На подвір'я, мов жива,
Вийшла баба снігова.
В сніжки грається малеча,
Веселиться дівчора.
Сніг іскриться і сріблиться,
Біло-біло стало враз.
І мороз рум'янить лица —
Це зима вітає нас.

3. Прилетіли снігурі,
Раді діти у дворі.
Мчать із гірки на санчатах
І дорослі, і малі.
Лине пісня понад світом —
Новий рік іде в наш дім.
Будем раді вас вітати
З Новим роком! Щастя всім!

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Богдане, виявляється, мелодія Бетховена «До Елізи» мені знайома! Я не раз чула її як мобільний рингтон, але не знала, що цей твір народився ще на початку XIX століття. Цікаво, які ще музичні твори відомих композиторів «живуть» у мобільних телефонах?

Христіно, ти мене зацікавила. Я теж послухаю музику, котру використовують як дзвінок мобільних телефонів. А ще проведу з друзями дослідження, щоб дізнатися, які найвідоміші музичні шедеври «живуть» у мобілках.

- Музика якого жанру звучала сьогодні на уроці? Розкажи про його особливості.
- У якому жанрі та музичній формі написано твір Бетховена «До Елізи»? Що тобі відомо про походження назви твору?
- Які різновиди інструментальної музики ти знаєш? Розкажи про них.

Прослухай мобільні рингтони. Чи є серед них твори, написані відомими композиторами? Які це твори?

Розпочни роботу над створенням тематичного пісенника «Зимові мелодії».

ГРАЮТЬ ВІРТУОЗИ. КАМЕРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНА СКРИНЬКА

Доброго дня, друже! Запрошую тебе в гості до відомих віртуозів — композиторів та виконавців. Цей урок ми присвяtimo скрипці — царівні музичних інструментів...

Привіт, Богдане! Ти знаєш, що означає слово «віртуоз»? Я часто зустрічала його на сторінках сайтів. Як ти гадаєш, це слово стосується лише музики чи має й інші значення?

Привіт, Христіно! Деякі уявлення про значення цього слова в мене є. Думаю, нам усе стане зрозуміло після прослуховування музики у виконанні віртуозів. А зараз пропоную заглянути в камерно-інструментальну скриньку.

Цікаво знати, що в мистецькій скарбничці композитора є багато музичних жанрів, які належать до камерно-інструментальної музики. З ними ми будемо ознайомлюватися упродовж декількох наступних уроків. Запам'ятай назви цих жанрів.

СКРИНЬКА ЖАНРІВ КАМЕРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ

Прелюдія

Скерцо

Рапсодія

Ноктюрн

Етюд

Соната

Квартет

Квінтет

Варіації

Пригадай! Нотний запис музичного твору робить композитор, а виконують твір зазвичай інші музиканти — виконавці. Та сьогодні ми поговоримо про композитора, який надзвичайно майстерно виконував власні твори. Сучасники називали його віртуозом! Хто ж він? Геніальний композитор та виконавець Ніколо Паганіні.

Н. Паганіні. Каприс №24 у виконанні заслуженого артиста України Олега Криси.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання прослуханого твору.
2. Який інструмент звучав? Як називають виконання твору одним музикантом?
3. Охарактеризуй засоби музичної виразності цього твору.
4. Хто є автором твору? Що тобі відомо про цього композитора?

Ніколо Паганіні (1782—1840) — італійський скрипаль-віртуоз, композитор та гітарист; одна з найяскравіших особистостей музичної історії XVIII—XIX століть.

Паганіні добре знався на музичних інструментах. Він мав колекцію скрипок майстрів стародавньої Італії й особливо шанував скрипку роботи Гварнері.

Уславлений інструмент хтось влучно назвав «удовою Паганіні». Згідно із заповітом музиканта, «удову Паганіні» було передано у власність міста Генуя.

Скрипкове мистецтво наступних епох розвивалося під впливом стилю Паганіні — його прийомів уживання пічікато, подвійних нот і різних фігурацій. Власні твори маестро насичені надзвичайно складними пасажами, що свідчать про багатство його технічних прийомів. На теми Паганіні творило багато видатних композиторів — відомі варіації Й. Брамса, С. Рахманінова та ін.

Капрі́чо, або **капріс** (італ. *capriccio* — примха, каприз) — інструментальна п'єса довільної форми у блискучому, віртуозному стилі, що ґрунтується на імітації.

Послухай музику Н. Паганіні в сучасній обробці. Порівняй звучання цього твору з оригіналом та вкажи відмінності.

Н. Паганіні. Каприс №24 у виконанні Ванесси Мей (сучасна обробка).

Знаменита британська скрипалька **Ванесса Мей** (1978 р.н.) відома насамперед завдяки техно-обробкам класичних творів. Її музичний стиль визначають як «скрипкове техно-акустичне злиття».

Для творів, які виконує Ванесса Мей, характерна імпровізація.

Імпровіза́ція (від лат. *improvisus* — непередбачений) — це створення музики без попередньої підготовки, експромт.

Віртуо́з (від лат. *virtus* — сила, доблесть, талант) — артист-музикант, який досконало володіє виконавською технікою.

Імпровізації належить чільне місце в народній музичній творчості. Була поширена також у концертній практиці XVIII ст. у вигляді сольних каденцій, фантазій, хоральних обробок тощо.

Імпровізацією називають і музичний твір, написаний у довільній формі.

Скрипка входить до складу сімейства струнно-смичкових інструментів. Вона має 4 струни. З'явилася скрипка приблизно в середині XVI століття; її прообразом була віола. Музиканта, котрий грає на скрипці, називають скрипалем.

Форма скрипки встановилася до XVI століття; в цьому столітті та на початку наступного творили відомі скрипкові майстри сімейства Амати. Їхні інструменти й досі вирізняються прекрасною формою та чудовим матеріалом. Загалом, Італія славилася виробництвом скрипок, серед яких нині надзвичайно високо цінують скрипки Страдіварі та Гварнері.

Скрипка Страдіварі з колекції Мадридського королівського палацу

Усі майстри мріють дізнатися секрет звучання скрипки Страдіварі. Френсіс Шварц, професор із Федеральної лабораторії матеріалознавства і технології Швейцарії, вважає, що звучання скрипки залежить не лише від струн, але й від фізичних особливостей деревини. Йому вдалося винайти метод обробки, який дозволяє досягти звучання, аналогічного скрипці Страдіварі. Цей метод полягає в застосуванні спеціального грибка. Також важливими властивостями скрипкової деревини, що дозволяють отримати ідеальний звук, є рівень щільності та модуль пружності.

Великий скрипковий майстер Антоніо Страдіварі використовував деревину, яка росла в доволі холодний період упродовж 1645—1715 рр. У той час були тривалі зими, влітку переважала помірно тепла погода, й тому дерева росли повільно, але рівномірно. Саме це надавало деревині необхідних властивостей.

Починаючи з 1690 року, Страдіварі самостійно займався виготовленням скрипок. Його спроби покращити цей інструмент виявилися успішними. Страдіварі виготовив невелику кількість скрипок; переважно він робив віолончелі й альти. До сьогодні збереглося майже 650 інструментів роботи майстра.

А. Шнітке. «Сюїта в старовинному стилі» у виконанні камерного струнного оркестру «Віртуози Москви» під керівництвом В. Співакова.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. У чому полягає особливість звучання оркестру?
2. Охарактеризуй засоби музичної виразності твору.
3. Звучання яких музичних інструментів тобі вдалося розпізнати?

Камерний оркестр — невеликий за складом колектив, який виконує переважно ансамблево-оркестрову музику.

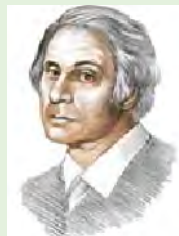
До такого оркестру входять струнні смичкові інструменти (6—8 скрипок, 2—3 альти, 2—3 віолончелі, контрабас), а також клавесин, духові інструменти, інколи — ударні.

Альфред Гаррійович ШНІТКЕ (1934—1998)

Композитор, піаніст, теоретик музики і педагог. Народився на території Росії в сім'ї обрусілих німців. Закінчив Московську державну консерваторію ім. П. Чайковського по класу композиції. Працював викладачем у Московській (1961—1972 рр.)

та Гамбурзькій (із 1990 р.) консерваторіях. Автор опер, балетів, симфоній, хорів, інструментальних творів, музики до фільмів «Викликаємо вогонь на себе», «Екіпаж», «Майстер та Маргарита» та ін.

Спробуй стати віртуозом. Візьми ударний інструмент і під фонограму створи свою ритмічну імпровізацію.

Разом з однокласниками влаштуйте конкурс і оцініть, чия музична імпровізація вийшла найкращою.

Виконуємо пісню **В. Островського «Зима»**.

Заспівай пісню спочатку під фонограму, а потім — відбиваючи ритм ногою або плескаючи в долоні.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Музика Паганіні мене вразила! Я уявила себе віртуозом — спробувала зіграти на бубонцях і фужерах, за що мені «подякували» сусіди. Цікаво, чи є серед моїх знайомих віртуози? Спробую з'ясувати.

Дякую за ідею, Христинко! Можливо, хтось із учнів нашої школи — справжній віртуоз, а ми з друзями не знаємо про це! Отож, до справи!

- Які музичні жанри входять до камерно-інструментальної скриньки?
- Про який музичний жанр ішлося на уроці?
- Що таке імпровізація?
- Кого називають віртуозом? Яку музику ми слухали у виконанні віртуозів?

Послухай інструментальну музику. Чи були серед прослуханих композицій твори, які нагадують імпровізацію?

З'ясуй, чи є серед твоїх знайомих музиканти, яких можна назвати віртуозами.

ЖАНР ПРЕЛЮДІЇ

Доброго дня, мій друже! Продовжуємо насолоджуватись прекрасним. Сьогодні будемо вивчати нові музичні жанри, призначені для камерного виконання.

Наші друзі захопились ідеєю послухати разом музику та порівняти творчість композиторів XVIII ст. і сучасних митців.

Привіт, Богдане. Чи звертав ти увагу, що в творчості багатьох композиторів, незалежно від місця проживання або часу написання музики, є спільні риси? Наприклад, жанри. Надсилаю тобі чудовий твір Баха. Це — прелюдія.

Дякую, Христино! Обов'язково послухаю. А що це за жанр? Думаю, варто дізнатися...

У творчості Й.С. Баха є чимало клавірних творів, написаних у різних музичних жанрах.

Клавір (нім. *Klavier*) — загальна назва групи клавішно-струнних музичних інструментів (клавикорд, клавесин, фортепіано тощо) або мануальна клавіатура в органі.

«Добре темперований клавір» — це цикл творів Й.С. Баха, що складається з двох зошитів, у кожному з яких зібрано 24 прелюдії і фуги у 24 тональностях (12 мажорних і 12 мінорних). Першу частину композитор написав під час перебування в Кетені, а другу — коли служив у Лейпцигу. Існує легенда, нібито першу частину було створено дуже швидко, «на одному диханні», коли в композитора навіть не було

під руками інструмента. У творах цього циклу Бах використав можливості нового способу настроювання клавіву (його називають *темперованим*), коли звуки відокремлені один від одного рівними проміжками (півтонами). **Темперований стрій** дозволяв писати музику в будь-якій тональності, і композитор показав виражальні можливості кожної з них.

Й.С. Бах. «Добре темперований клавір». Зошит №1. Прелюдія до-мажор (клавесин).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від музичного твору. Чим, на твою думку, він особливий?
2. На якому музичному інструменті виконується твір?
3. Охарактеризуй засоби виразності прослуханої прелюдії.
4. Чим вразила тебе ця музика?

Клавесин — старовинний клавішно-струнний щипковий музичний інструмент, металеві струни якого захищуються плектром з пера або шкіри.

Існують клавесини двох типів: крилоподібної форми великого розміру (вертикальний або горизонтальний) і меншого розміру — квадратної, прямокутної або п'ятикутної форми. Інструмент першого типу зазвичай називають *клавесином*, другого — *спінетом*. В Англії у XVI ст. обидва типи клавесина називали *верджинелом*. У XVI—XVIII ст. був поширений клавесин з двома клавіатурами, під час гри на якому струни захищували пальцями.

Клавесин мав певні особливості: виразність тону, ритмічну чіткість і прекрасну поєднуваність з іншими інструментами та голосами, що

зробило його чудовим ансамблевим інструментом. Проте поява фортепіано, яке значно переважало клавесин за силою звуку, поступово витіснила його із широкої музичної практики.

Прелю́д, прелю́дія (від лат. *praeludo* — роблю вступ) — невеликий вступ імпровізаційного характеру перед основним викладом музичного твору — фуги або сюїти.

Прелюдією також називають невелику інструментальну п'єсу (переважно фортепіанну).

М. Скорик. Прелюдія у виконанні Р. Репки.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від прослуханого твору.
2. Яка картина постас в твоїй уяві під музику М. Скорика?
3. Які засоби виразності використано у цьому музичному творі? Охарактеризуй їх.
4. Порівняй прелюдії Й.С. Баха і М. Скорика. Чим вони подібні та чим відрізняються?

Мирослав Михайлович СКОРИК (1938 р.н.)

Видатний український композитор і музикознавець, Герой України, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка. Автор симфонічних і вокально-симфонічних творів, творів для фортепіано, естрадних пісень, джазових композицій, музики до фільмів «Тіні забутих предків», «Високий перевал», «Гуси-лебеді летять» та ін. У творчості М. Скорика органічно поєднуються яскравий національний колорит і сучасна музична техніка.

ПОСМІХАЙТЕСЯ

Слова А. Дмитрука

Музика О. Осадчого

Весело, рухливо

mf D Em A7

Пам, па - па-ра-па-пам... Пам, па - па-ра-па-

D Hm Em A7

пам... Пам, па - па-ра-па-пам... Па-па-па-ра-па-пам, па-ра-па-

D D A7

пам... 1. Ра - но на зо - рі про-ки - дай - те-ся,

A7 D G

со-няч-ний по-рі по-смі - хай-те-ся. Щоб він - ком пі-сень

A7 H7 Em7 D D7

ли-нув ко-жен день, - зран-ку не-од-мі-нно по-смі-хай-те-ся.

G A7b H7

Щоб він - ком пі-сень ли - нув ко-жен день, - зран-

Em A7 D *f* F A D

- ку не-од-мі-нно по-смі - хай - те-ся. По-сміх - нись!

A7b H Em A7 D Em Fm D

По-сміх - нись! Знай, ща-стить в жи-тті ве - се-лим лю-дям.

Хай твій сміх, доб-рий сміх, на - че сон-це, грі - є
всіх! // на - че сон-це, грі - в, на - че
сон - це, грі - є всіх!

Пам, па-па-ра-па-пам...

Пам, па-па-ра-па-пам...

Па-па-па-ра-па-пам, па-ра-па-пам...

1. Рано на зорі прокидайтеся,
Сонячний порі посміхайтесь.
Щоб вінком пісень линув кожен день, — Двічі
Зранку неодмінно посміхайтесь.

Приспів:

Посміхнись! Посміхнись!

Знай, щастить в житті веселим людям.

Хай твій сміх, добрий сміх,

Наче сонце, гріє всіх!

2. Хай гуркоче грім — не лякайтеся,
Хмарам дощовим посміхайтесь.
Морок відлетить, вернеться блакить — Двічі
Тільки, дуже прощу, — посміхайтесь!

Приспів.

3. Прийде сто турбот — ви тримайтесь!
Серед всіх негод — посміхайтесь!
Швидко лине час, щастя стріне вас, Двічі
Тільки ви частіше посміхайтесь.

Приспів.

Спробуй виконати пісню без слів — лише проплескати в долоні або простукати ногою ритмічний рисунок. Влаштуй з однокласниками конкурс на кращу імпровізацію.

Розглянь ілюстрації. Яка з них, на твою думку, більше відповідає характеру пісні?

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Мені дуже сподобалися обидві прелюдії. Ці музичні твори, хоч і написані в одному жанрі, мають різні характери та музичні образи.

Цілком погоджуюсь! Христино, пропоную з'ясувати, хто ще з композиторів писав прелюдії. Я буду збирати інформацію про сучасних авторів, а ти — про композиторів-класиків, і таким чином складемо каталог прелюдій.

- З яким музичним жанром ми ознайомилися на уроці?
- Що означає слово «прелюдія»?
- Які композитори писали прелюдії?
- Що нового ми дізналися про творчість Й.С. Баха?
- Чим відрізняються прелюдії, які ми слухали на уроці?

Послухай класичну музику. З'ясуй, чи є серед прослуханих творів прелюдії.

Поповни свою фонотеку записами прелюдій, створених сучасними композиторами.

ГРАЙЛИВЕ СКЕРЦО

Доброго дня, мій друже! Пригадай музичну скриньку жанрів камерно-інструментальної музики. Назва одного з них перекладається як «жарт». Цікаво, чи всі твори цього жанру жартівливі?

Послухаймо, що про це говорять наші друзі.

Привіт, Христіно! Майже всі твори, які ми слухали, були більшою чи меншою мірою серйозними. А я люблю жартувати! Сподіваюся, що в музиці є не лише жартівливі пісні, танці, але й інструментальні твори жартівливого характеру.

Привіт, Богдане! Мені теж подобається легка, грайлива музика. Я знайшла такий твір Й.С. Баха і пересилаю тобі — послухай.

У музиці, як і в літературі, є різні за характером твори: ліричні, драматичні, епічні та комічні. Музичний образ, створений композитором, також може мати різний характер.

Серед безлічі інструментальних творів Й.С. Баха є і жартівливі — наприклад, скерцо з оркестрової сюїти №2. Воно звучить так актуально, ніби композитор живе в наш час і знає, що сучасна молодь полюбає танцювати й жартувати. Твір, який прийшов до нас крізь віки, лунає з екранів телебачення, з мобільних телефонів, «живе» у фільмах та спектаклях. Послухай і спробуй з'ясувати, в чому секрет його популярності.

Й.С. Бах. Скерцо («Жарт») з оркестрової сюїти №2 (для флейти і струнного оркестру).

Й.С. Бах. Скерцо (сучасна обробка) в інструментальному та вокальному виконанні.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Визнач характер прослуханого твору. Що в ньому є особливим?
2. Які засоби виразності використав композитор?
3. Як звучить твір у класичному варіанті та в сучасній інструментальній обробці?
4. Охарактеризуй особливості вокального виконання твору.
5. Про що розповіла тобі ця музика? Опиши картини, які постали в твоїй уяві.

На думку музикознавців, **жанр скерцо** зародився у XVI—XVII ст. Тоді цим терміном називали одноголосі або багатоголосі *канцонети* — пісеньки на тексти жартівливого, грайливого характеру. Такі твори писали А. Брунеллі, Б. Маріні, К. Монтеверді.

З початку XVIII ст. слово «скерцо» почали вживати щодо інструментальних п'єс, подібних до *капрічо* з їх вигадливою зміною епізодів, настроїв. Весела п'єса-жарт була також складовою частиною інструментальної сюїти (наприклад, у сюїтах для клавіру Й.С. Баха).

Скерцо (італ. *scherzo* — буквально «жарт») — частина симфонії, сонати, квартету чи самостійна музична п'єса у жвавому, стрімкому темпі, з гострохарактерними ритмічними і гармонічними зворотами, у тридольному розмірі.

З кінця XVIII ст. скерцо стало обов'язковим елементом чотиричастинного сонатно-симфонічного циклу (симфонії, квартету, сонати і т.п.), витіснивши звідти менует. Гумористичного, навіть пустотливого характеру скерцо набуває завдяки несподіваній зміні музичних образів, чіткому ритмічному рисунку та стрімкому темпу.

Термін «скерцо» як назву однієї з частин інструментального твору вперше застосував Й. Гайдн у так званих «Російських квартетах». Видатними майстрами скерцо в сонатно-симфонічному циклі були Л. ван Бетховен, Ф. Шуберт, Ф. Мендельсон, А. Брукнер, О. Бородин, П. Чайковський та ін.

У XIX ст., в епоху романтизму, сформувався самостійний жанр одночастинної п'єси під назвою «скерцо». Твори цього жанру демонструють різноманітні відтінки музичного гумору. Склалася ціла низка прийомів, здатних передавати такі задуми: жартівливі перегуки мотивів, які перекидаються з регістра в регістр або від одного інструмента до іншого, різного роду несподіванки тощо. До найвищих досягнень у цьому жанрі належать чотири фортепіанні скерцо Ф. Шопена.

Розглянь ілюстрації сатиричного або жартівливого змісту. Ці твори в образотворчому мистецтві мають різні назви: гумористичний малюнок, шарж, карикатура.

Прослухай скерцо Й.С. Баха ще раз і спробуй відтворити на папері музичні образи, які нав'яла тобі музика.

А. Островський. Вокаліз «Trololo» («Я дуже радий, адже я нарешті повертаюсь додому») у виконанні Е. Хіля.

Естрадна пісня без слів у виконанні відомого співака ХХ ст. Е. Хіля (баритон) була записана для телебачення в 1976 р. Наприкінці 2009 р. ролик з цим виступом потрапив в Інтернет і незабаром став надзвичайно популярним, набравши понад 5 млн переглядів і більше 15 тисяч коментарів лише за декілька місяців, а сам виконавець отримав прізвисько Містер Трололо.

Вокаліз (лат. *vokalis* — голосний, співучий) — вправа для голосу без тексту, що виконується на будь-який голосний, з назвами нот або складів, а також художній твір для голосу, написаний у такій формі.

Виконуємо пісню **О. Осадчого «Посміхайтесь»**.

Заспівай перший куплет і приспів, намагаючись передати слухачам свій гарний настрій. Другий куплет спробуй виконати вокалізом, як Е. Хіль.

- Назва якого музичного жанру перекладається як «жарт»?
- Що ти знаєш про розвиток жанру скерцо в музиці?
- У чому особливість жанру скерцо?
- Розкажи про свої враження від прослуханих на уроці музичних творів.

Послухай музику жартівливого характеру. Склади гумореску про шкільне життя або намалюй дружній шарж для однокласників.

ПРО ЩО РОЗПОВІДАЄ НОКТЮРН?

Доброго дня, друже! Сьогодні ми ознайомимося ще з одним музичним жанром. Про що він нам розповість?

Поглянь: наші друзі знову активно спілкуються.

Привіт, Богдане. Учора ввечері я слухала багато цікавих ліричних композицій. У мене виникло запитання: яку назву мають інструментальні твори, що нагадують романтичні пісні? Що ти про це думаєш?

Привіт! Я теж учора весь вечір слухав лірику — ноктюрни Е. Гріґа, які знайшов на музичному сайті. Хочеш дізнатися про твори цього жанру більше?

На початку XIX ст. в Німеччині почав зароджуватися новий музичний напрямок — романтизм. Митці-романтики виявляли великий інтерес до народної творчості. У музиці середини XIX століття активно розвивалися національні композиторські школи Польщі (Ф. Шопен, С. Монюшко), Чехії (Б. Сметана, А. Дворжак), Угорщини (Ф. Ліст). Пізніше, з кінця XIX ст., до романтизму приєдналися національні школи Норвегії (Е. Гріґ), Іспанії (І. Альбеніс), Фінляндії (Я. Сібеліус). У національних композиторських школах виникали нові, переважно камерні жанри, які зверталися до духовного світу людини, розповідали про те, що хвилює кожного. Серед цих музичних жанрів особливе місце посідає ноктюрн.

Е. Гріґ. Ноктюрн №4 з циклу «Ліричні п'єси» у виконанні Е. Гілельса.

Ф. Шопен. Ноктюрн сі-мажор у виконанні С. Ріхтера.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання ноктюрнів.
2. Назви засоби виразності ноктюрна. Охарактеризуй їх.
3. Про що розповіла тобі прослухана музика? Які картини ти уявляєш під звуки цих мелодій?
4. Який твір тобі сподобався більше? Чим саме?

Ноктюрни з'явилися ще у XVIII ст. як багаточастинні інструментальні п'єси довільної форми, близькі до дивертисментів чи серенад. Ці твори писали переважно для духових або для струнних інструментів і виконували на свіжому повітрі у вечірні та нічні години. Іноді такі композиції називали італійським словом *notturno*.

Нокті́урн (франц. *nocturne* — нічний) — лірична наспівна мелодична п'єса, зміст якої пов'язаний з художніми образами ночі.

В епоху романтизму ноктюрн стає невеликою одночасинною п'єсою мрійливого або елегійного характеру. Автором перших ноктюрнів романтичного типу для фортепіано був ірландський композитор Джон Філд. Близькі за характером п'єси творили й інші композитори-романтики: Р. Шуман писав програмні ноктюрни; Ф. Ліст створив тип ноктюрна, пов'язаний із поетичним текстом (цикл «Мрії кохання», що складається з трьох ноктюрнів); Н. Паганіні став автором чотирьох ноктюрнів для струнного квартету.

Всесвітньо відомим твором цього жанру є 21-й ноктюрн Ф. Шопена. Узагалі, Шопенівські ноктюрни написано в тричастинній або в рондальній формі з темповими контрастами, як правило, повільно — швидко — повільно. Ці ноктюрни утворюють маленьку «нічну» п'єсу, яка розповідає історії з життя.

У XX ст. фортепіанні ноктюрни писали О. Скрибін, Е. Саті, Г. Форе, В. Косенко, В. Сильвестров та інші. З'являються програмні ноктюрни сюїтного типу: ноктюрни К. Дебюссі в трьох

частинах, ноктюрни К. Шимановського для скрипки та фортепіано, ноктюрн Б. Бріттена для голосу із супроводом (для тенора і малого оркестру), ноктюрн В. Барвінського для голосу й оркестру (на слова І. Франка).

Окрім того, в ХХ—ХХІ ст. жанр ноктюрна зустрічається і в поезії, наприклад, «Ноктюрн» С. Єсеніна, «Іронічний ноктюрн» О. Забужко, «Ноктюрн дерев» І. Шувалової та ін.

А. Бабаджанян. «Ноктюрн» у виконанні автора.

Муз. А. Бабаджаняна, сл. Р. Рождественського. «Ноктюрн» у виконанні М. Магомаєва.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Порівняй прослуханий твір з інструментальними ноктюрами Е. Гріґа та Ф. Шопена. Знайди спільні та відмінні риси.
2. Який настрій створює цей ноктюрн?
3. Яке враження на тебе справило вокальне виконання ноктюрна?

Арно Арутюнович Бабаджанян

(1921—1983) — відомий композитор вірменського походження. Автор мюзиклів («Дядько Багдасар», «Наречена з Півночі», «В горах моє серце»), джазових композицій, камерно-інструментальних творів для фортепіано та роаяля.

Найбільшу популярність здобув як композитор-пісняр; успішно співпрацював з поетами Р. Рождественським, Є. Євтушенком, А. Вознесенським, Л. Дербеньовим та співаками М. Магомаєвим і Й. Кобзоном.

Знаменитий «Ноктюрн» (1980 р.) А. Бабаджанян створив як інструментальну п'єсу. Надзвичайно лірична, зворушлива мелодія, доповнена глибокими віршами Р. Рождественського, стала справжнім гімном кохання вже після смерті композитора — у 1983 р.

Про що розповідає ноктюрн?

Розглянь ілюстрації. Які з них, на твою думку, передають настрій ноктюрнів Ф. Шопена та Е. Гріґа, а яка співзвучна з твором А. Бабаджаняна? Обґрунтуй свій вибір.

І. Айвазовський. «Місячна ніч. Берег моря»

А. Куїнджі. «Червоний захід сонця»

К. Моне. «Схід сонця. Враження»

ХЛОП'ЯТА І ДІВЧАТКА

Слова І. Діка

Музика А. Островського

Переклад Н. Забіли

В темпі вальсу
Hm *mf* Dm G7

1. Ро-вес - ни - ці й ро-вес - ни - ки, дів - чат - ка і хло -

C Dm Am

п'я - та, гур - том спі - вать чу - дес - но нам, гур -

Музична партитура з нотами та українськими текстами пісеньки. Партитура складається з чотирьох рядків. Над нотою першого рядка вказано акорди: H7, E7, Am, G7. Над нотою другого рядка вказано акорд: > G7. Над нотою третього рядка вказано акорди: C, F. Над нотою четвертого рядка вказано акорди: F, G7, C. Над нотою четвертого рядка вказано акорди: 1 C, 2 C. Над нотою четвертого рядка вказано акорди: 1 C, 2 C. Над нотою четвертого рядка вказано акорди: 1 C, 2 C.

том книж - ки чи - та - ти. Дів - чат - ка й хло -
п'я - та, хло - п'я - та й дів - чат - ка: так ра - діс - но в кла - сі у
нас! Ми друж - но всі ра - зом вчи - мо -
ся і бу - дем дру - жи - ти весь час! Ми // час!

1. Ровесниці й ровесники,
Дівчатка і хлоп'ята,
Гуртом співать чудесно нам,
Гуртом книжки читати.

Приспів:

Дівчатка й хлоп'ята,
Хлоп'ята й дівчатка:
Так радісно в класі у нас!
Ми дружно всі разом вчимося
І будем дружити весь час!

2. Дзвінок нас кличе весело,
Сусіди ми по партах —
Ровесниці й ровесники,
Хлоп'ята і дівчатка.

Приспів.

3. Ровесниці й ровесники,
Хлоп'ята і дівчатка,
Ми дружимо, і приспів цей
Нехай звучить спочатку.

Приспів.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

*Знаєш, Богдане, під мелодії ноктюрнів
так добре поринати в мрії...*

*А мене ця музика спонукала замислитися
над таємницями людської душі. Давай запи-
шемо на диск ноктюрни, які нам найбільше
до вподоби. Гаразд?*

Охоче тебе підтримаю! Тож до справи!

- З яким музичним жанром ми ознайомилися на уроці?
- Що ти знаєш про історію становлення і розвитку цього жанру?
- Назви прізвища композиторів, які писали ноктюрни.
- Який із прослуханих на уроці ноктюрнів тебе найбільше вразив?

Прослухай декілька ноктюрнів. Ті, що найбільше сподоба-
лися, запиши для своєї фонотеки. До одного з них намалюй
ілюстрацію.

ЕТЮД У МУЗИЦІ

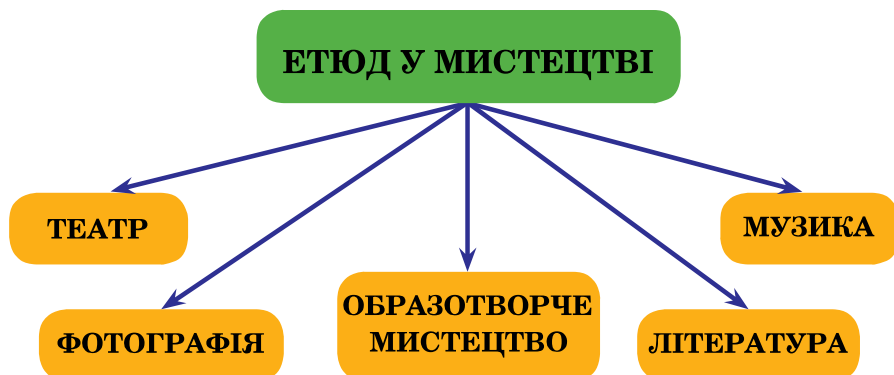
Доброго дня, друже! Чи замислювався ти коли-небудь, скільки часу потрібно композитору, щоб створити музичний шедевр? А скільки часу знадобиться музиканту, щоб досконало оволодіти технікою гри на музичному інструменті?

Поглянь: наших друзів теж зацікавило це питання.

Привіт, Христіно! Я навчаюся в музичній школі. Викладач запропонувала мені вивчати етюди і пояснила, що вони сприяють розвитку майстерності виконавця. Я захотів дізнатися більше про цей жанр і відшукав дуже багато етюдів, зовсім не схожих на технічні вправи...

Привіт, Богдане. Звісно, не всі етюди є тільки технічними. Крім того, цей жанр можна знайти, мабуть, у кожному виді мистецтва. Поглянь, яку схему я знайшла!

Слово «етюд» має декілька значень:

- в *образотворчому мистецтві* — твір допоміжного характеру, виконаний з натури з метою її вивчення у процесі роботи над картиною, скульптурою тощо;
- у *літературі* — невеликий твір, присвячений якому-небудь окремому питанню; невелика одноактна п'єса, події якої мають драматичний характер;
- у *музиці* — твір віртуозного характеру; п'єса навчального характеру, в якій застосовується певний технічний прийом гри;
- у *театрі* — вправа, яка служить для розвитку та вдосконалення акторської техніки і складається з різних сценічних дій, імпровізованих чи заздалегідь розроблених викладачем;
- у *фотографії* — художній знімок, епізод із життя та ін.

Напевно, тобі відомо, що майже всі композитори мали учнів та послідовників, яким передавали свою майстерність. Наприклад, першими вчителями Моцарта і Бетховена були їхні батьки. Згодом обидва композитори стали майстерними наставниками багатьох музикантів.

У родині Бахів мистецтво передавалось із покоління в покоління, а сам композитор створив багато музичних творів навчального характеру для своїх дітей.

Етюд — п'єса навчального характеру, в якій застосовується певний технічний прийом гри, або невеликий музичний твір віртуозного характеру.

Зустрічаються **технічні етюди** (в творчості М. Клементі, Р. Крейцера, К. Черні та ін.); високохудожні концертні **етюди-п'єси** (в творчості Б. Бартока, Й. Брамса, М. Лисенка, Ф. Ліста, Н. Паганіні, О. Скрябіна, Ф. Шопена та ін.); **етюди-картини** С. Рахманінова, **симфонічні етюди** Р. Шумана та ін.

О. Скрябін. Етюд №12 «Революційний».
Ф. Бургмюллер. «Арабески» (етюд).

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання прослуханих етюдів. Чи схожі вони на тренувальні вправи?
2. Охарактеризуй засоби музичної виразності етюдів.
3. Чим подібні та чим відрізняються прослухані твори?
4. Які картини ти уявляєш під звуки цих мелодій?
5. Що нагадує тобі твір Ф. Бургмюллера? Чи знаєш ти, що таке арабески?

Арабеска (італ. *arabesco* — арабський) — складний орнамент з геометричних фігур і стилізованих рослинних мотивів, до якого інколи входять каліграфічні східні написи. В музиці — витончена, примхлива інструментальна п'єса з вигадливим мелодичним малюнком.

Олександр Миколайович Скрибін (1871—1915) — видатний російський композитор, піаніст, педагог. У його творчому доробку широко представлені камерно-інструментальні жанри (прелюдії, мазурки, етюди, поеми, п'єси, сонати для фортепіано) та жанри симфонічної музики (концерт для фортепіано з оркестром, три симфонії, симфонічні поеми). Найбільш знаковими

творами є Третя симфонія («Божественна поема»), одночасинна «Поема екстазу» і «Прометей» («Поема вогню»).

«Прометей» написаний абсолютно новою музичною мовою: Скрибін відмовився від традиційних форми, гармонії, фактури, мелодичної та ритмічної побудови і застосував власну систему звукової організації. Окрім того, вперше в музичній практиці він ввів у симфонічну партитуру спеціальну партію світла, призначену для світломузичного інструмента. Новаторство Скрибіна ґрунтувалося на **фонопсії** — асоціаціях між зоровими та слуховими враженнями. Композитор володів рідкісним даром — **кольоровим слухом**, тобто кожен звуковий образ він бачив у певному кольорі.

Музиці Скрябіна притаманні вольовий порив, динамічна експресія, потужна енергетика, драматизм, патетика й водночас — імпульсивність, внутрішня тривога, прагнення до свободи, радості, насолоди життям і витончений ліризм. У його творчості втілена ідея всеперемагаючої сили мистецтва, нестримного прагнення до таємничих, «космічних» сфер.

Прослухай етюд О. Скрябіна ще раз і за допомогою пензлика та акварельних фарб створи на папері образ, який навіяла тобі музика.

Виконуємо пісню **А. Островського «Хлоп'ята і дівчатка»**. Спробуй себе в ролі соліста. Заспівай перший куплет, а приспів виконай разом з однокласниками.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, завдяки тобі я дізнався стільки нового! Знаєш, я вирішив започаткувати збірку власних фотоетюдів на тему «Музика мого міста».

А я збиратиму пейзажні замальовки відомих художників. Наприкінці навчального року покажемо одне одному свої проекти. Гарзд?

- Яку музику ми слухали на уроці? В чому особливість цього жанру?
- Які композитори писали етюди?
- Чому О. Скрябіна називають композитором-новатором?
- Які етюди тобі подобаються? Поясни, чому.

Знайди і прослухай етюди Ф. Ліста та Н. Паганіні. Порівняй їх за настроєм та засобами виразності.

Створи етюд аквареллю або за допомогою фотоапарата.

МИСТЕЦТВО ІМПРОВІЗАЦІЇ

Привіт, друже! Пригадай, що таке імпровізація. Які імпровізації тобі відомі? Як ти думаєш: цей жанр існує лише в музиці? Сьогодні ми детальніше ознайомимося з мистецтвом варіювання.

Послухай, про що говорять наші друзі.

Привіт, Богдане. Ти вмієш імпровізувати? Я можу похвалитись таким умінням. Мої імпровізації — це танці. А що скажеш ти?

Я танцюю не дуже вправно, а на інструменті тільки навчаюся імпровізувати. От би заграти так, як сам Паганіні, Шопен чи Рахманінов! Ти чула, як грав на фортепіано С. Рахманінов? Нещодавно я знайшов імпровізації цього композитора на теми творів Паганіні та Шопена. Послухаємо?

С. Рахманінов. Варіації на тему Ф. Шопена.

С. Рахманінов. Рапсодія на тему Н. Паганіні для фортепіано з оркестром.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання прослуханих творів. Як змінилася музика Н. Паганіні, Ф. Шопена у творах С. Рахманінова?
2. Охарактеризуй засоби виразності цих творів.
3. Пригадай, що ти знаєш про варіації. Що спільного та що відмінного у творах цих трьох великих композиторів?
4. Які картини постають у твоїй уяві, коли звучать ці твори?
5. Розкажи про свої враження від музики.

С. Рахманінов увійшов в історію світової музики не тільки як великий композитор, але й як один з найкращих піаністів. Він володів абсолютно винятковими музичними здібностями. За свідченнями сучасників, Рахманінову досить було почути твір, щоб потім точно відтворити його з пам'яті, включаючи найскладніші фортепіанні фігурації. До того ж, він мав пластичні руки, що не знали жодних віртуозних перепон, і найголовніше — яскравий талант, який відображав внутрішній світ духовно багатой і самотньої особистості.

Серед фортепіанних творів Рахманінова — п'єси, п'єси-фантазії, сюїти, сонати, етюди, рапсодії, варіації. Композитор написав варіації на тему А. Кореллі, на тему Ф. Шопена, рапсодію на тему Н. Паганіні.

Варіації (від лат. *variatio* — зміна, різновид) — музичний твір, у якому основна тема зазнає різноманітних змін (мелодичних, ладових, ритмічних, гармонічних).

Рапсодія (грец. *rhapsodia* — пісня рапсода) — жанр інструментального твору вільної форми, здебільшого на основі народних тем.

Рапсодія — вірш або пісня, що їх виконували в античній Греції під акомпанемент кіфари або ліри мандрівні декламатори-співаки — *рапсоди*. Першим рапсодом був великий Гомер, і, відповідно, глави його безсмертних поем — *рапсодіями*.

Ф. Бронников. «Гімн піфагорійців сонцю, що сходить»

Інструментальні рапсодії з характерним чергуванням різнопланових епізодів, побудованих на народно-пісенному репертуарі, з'явилися на початку XIX ст. Чудовим прикладом творів цього жанру є знамениті «Угорські рапсодії» Ф. Ліста. Пізніше рапсодії стали схожими до сольних концертів для фортепіано з оркестром.

В українській музиці відомі дві рапсодії для фортепіано М. Лисенка, оркестрові рапсодії — «Стрілецька (Галицька) рапсодія» С. Людкевича, «Українська рапсодія» В. Барвінського, «Лемківська» і «Закарпатська» рапсодії М. Вериківського, «Гуцульська рапсодія» Ю. Майбороди, «Українська Карпатська рапсодія» Л. Колодуба. Рапсодію на українські теми написав також російський композитор С. Ляпунов.

Спробуй створити імпровізацію на тему української народної пісні.

Спочатку заспівай пісню в її основному варіанті, а потім за допомогою ударного або шумового інструмента створи музич-

ну імпровізацію — зміни ритмічний рисунок, додай проґраш тощо. Щоб тобі було легше виконувати імпровізацію, попроси однокласників вистукувати постійний незмінний ритм — *ostinato*.

Незабаром весна! У музичній скарбниці є багато пісень про цю пору року. Чудовий твір весняної тематики дійшов до нас із XVII ст.; його автор — відомий композитор В.А. Моцарт.

ВЕСНЯНА ПІСНЯ

Слова Кр. Овербека

Музика В.А. Моцарта

Переклад М. Познанської

Весело

1. При-йди, вес-но, щоб зно - ву оз - ва - ли-ся струм-ки, щоб гай наш і діб-ро - ву при-кра - си-ли квіт-ки! Щоб нас із сон - цем ра - зом бу - див пта-ши - ний гам. Як хо-че-ться з піс-ня - ми луж-ком про-біг - ти нам!

1. Прийди, весно, щоб знову
Озвалися струмки,
Щоб гай наш і діброву
Прикрасили квітки!
Щоб нас із сонцем разом
Будив пташиний гам.
Як хочеться з піснями
Лужком пробігти нам!

2. Хай знову на світанні
Цвітуть рясні сади.
Зелений любий травню,
Скоріш до нас прийди!
Нехай в гаю, на луках
Росте нова трава,
Нехай зозуля кука
І соловей співа!

Заспівай перший куплет, показуючи рух мелодії рукою; другий куплет виконай, плескаючи в долоні. Чи вдалося тобі зберегти ритмічний рисунок пісні?

Разом з однокласниками організуй конкурс на краще виконання пісні під музичний супровід.

Розглянь репродукцію картини. Чи співзвучна ця ілюстрація з «Весняною піснею» В.А. Моцарта?

Створи за допомогою кольорової крейди маленький етюд «Моя весняна пісня».

І. Годунова. «Гіацинти»

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Музика В.А. Моцарта надихнула мене на створення імпровізації в кольорі. Я розмалюю весняними барвами горщик для квітів і посаджу в нього гіацинт. Сподіваюся, він розцвіте до свята, і я подарую його мамі.

А я спробую створити для мамі альбом музичних імпровізацій весняної тематики.

Мамо, настала весна,
Сніг де-не-де ще біліє,
Квітне верба запашна,
Річка в долині синіє.
Мамо, настала весна,
Пташечка в полі співає,
Пісня її чарівна
Сонечко вранці стрічає.
Мамо, настала весна,
Квітів нарвали ми з татом
Там, де поляна ясна, —
В тебе ж веснянеє свято!

В. Грінчак

- Про які музичні форми та жанри ми говорили на уроці?
- Що характерно для імпровізації? У чому особливість імпровізацій на теми відомих шедеврів?
- Які музичні твори тобі запам'яталися і чому?
- Розкажи про свої враження від уроку.

Пригадай пісні про весну. Які з них ти зможеш виконати для своєї матусі?

Зроби мамі оригінальний дарунок: за допомогою комп'ютера створи музичну листівку.

РОНДО ЗАПРОШУЄ В КОЛО

Привіт, друже! Ти вмієш танцювати? А чи знаєш, що більшість народних танцювальних композицій виконують у колі? Пригадай назви таких народних танців.

Сьогодні ми поговоримо про інше коло. Воно схоже до танцювального, але виконуватиме його музичний інструмент.

Поглянь: наші друзі знову на зв'язку.

Привіт, Богдане. Сьогодні в мене дуже багато справ, тому відповідного темпу і настрою мені додає музика. Пересилаю тобі композицію, яку зараз слухаю. Чи знаєш ти, хто її автор?

Цей твір часто звучить у теле- та радіоєфірі. Дізнайся про нього більше!

В.А. Моцарт. «Рондо в турецькому стилі» з фортепіанної сонати №11 ля-мажор (у класичному варіанті та в сучасній обробці).

В.А. Моцарт. Рондо для скрипки з оркестром сі-бемоль-мажор.

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання творів В.А. Моцарта.
2. Охарактеризуй засоби виразності, використані у кожному музичному творі.
3. Які музичні інструменти виконують «Рондо в турецькому стилі» у сучасній обробці?
4. Чим відрізняється сучасна обробка рондо від оригіналу? Доведи свою думку.

5. Порівняй рондо В.А. Моцарта для фортепіано та рондо для скрипки з оркестром. Назви спільні та відмінні риси.
6. Розкажи про свої враження від музики.
7. Назви музичні твори В.А. Моцарта, які звучали на попередніх уроках.

Один із музикознавців, котрий досліджував вплив музики на людину, довів, що твір В.А. Моцарта «Рондо в турецькому стилі» поліпшує настрій.

Цікаво, що «Рондо...» є третьою частиною сонати ля-мажор. За законами музичної композиції, фінальну частину сонати пишуть у певній класичній формі. Моцарт обрав відому форму рондо: музика неначе «ходить» по колу і один мотив увесь час повторюється. Ця частина набула великої популярності і згодом її почали виконувати як окремий твір.

Форма рондо спершу з'явилася в літературі — це назва строфічної організації вірша, яка склалася у середньовічній французькій поезії.

У музиці рондо виникло в XVII ст. Спочатку це було старовинне (куплетне) рондо — переважно програмні п'єси-мініатюри різного характеру, улюблений жанр французьких клавесиністів Ж. Шамбоньєра, Ф. Куперена, Ж.-Ф. Рамо. В німецькій музиці рондо звучить у фіналах концертів Й.С. Баха.

За кількістю тем виділяють *мале рондо* (одна або дві теми) і *велике рондо* (три і більше тем).

Розгляньмо схему музичної форми рондо:

А — В — А — С — А — ... — А, де **А** — це рефрен, **В** і **С** — епізоди.

У XIX—XX ст. класична уніфікація форми відходить на задній план; натомість зростає роль індивідуалізації. Дві однакові конструкції — рідкісне явище. Рондо може мати будь-яку кількість частин, але не менше п'яти; рефрен іноді проводить-ся в різних тональностях, нерідко порушується послідовність повторення частин. Такий тип рондо зливається з іншими музичними формами, зокрема, із сюїтною.

Розглянь репродукцію картини з персональної виставки народного художника України «Велике рондо Юрія Герца». Чим вона нагадує тобі музичне рондо? Поясни, чому ти так вважаєш.

А тепер візьми кольорові олівці та створи ілюстрацію до рондо В.А. Моцарта. Передай різними кольорами рефрен та епізоди. Покажи свій малюнок друзям.

Ж.-П. Ревербері. «Фантазія» у виконанні оркестру «Rondo Veneziano» під керівництвом Ж.-П. Ревербері.

Прослуханий твір «Фантазія» написано у формі рондо.

Історія колективу «Rondo Veneziano» бере свій початок із 1979 р. Жан-П'єр Ревербері — видатний композитор, аранжувальник і продюсер сучасних італійських артистів — створив музичний гурт зі студентів італійських консерваторій. Спершу колектив виступав як камерний оркестр. У їхній творчості музичні нововведення сучасності поєднано з класичною музикою. Гурт виконує також класичні твори Л. ван Бетховена, А. Вівальді, В.А. Моцарта, Й.С. Баха.

Виконуємо «Весняну пісню» В.А. Моцарта.

Заспівай перший куплет під супровід інструмента, а другий — під фонограму. Попроси однокласників оцінити твоє виконання.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Знаєш, Христіно, я вирішив створити відео на весняні теми з використанням музики Ж.-П. Ревербері.

Чудово! А я в своїй відеороботі використаю музику рондо В.А. Моцарта. Подивимось, у кого вийде краще.

Богдане, давай нарешті зустрінемось! Приїжджай у гості на вихідні — я познайомлю тебе з відомими музикантами.

- Про які музичні форми та жанри ми сьогодні дізналися?
- Твори яких композиторів минулого і сучасності звучали на уроці? Що їх об'єднує?
- Що ти знаєш про відоме рондо В.А. Моцарта? Охарактеризуй засоби музичної виразності цього твору.
- Як перекладається слово «рондо»? Наведи приклади творів, написаних у цій формі.
- Розкажи про свої враження від уроку.

Послухай камерно-інструментальну музику весняної тематики. Визнач жанри прослуханих творів.

Створи відеоролик «Весна в моєму місті», використавши для музичного оформлення рондо В.А. Моцарта або Ж.-П. Ревербері.

СОНАТА

Привіт, друже! Сьогодні ми ознайомимося з жанром сонати. Це, мабуть, найпопулярніший жанр серед виконавців класичної музики.

А ось і наші друзі: Богдан приїхав у гості до Христини.

Привіт, Богдане! Рада тебе бачити. Сьогодні ми підемо у концертний зал і послухаємо камерно-інструментальну музику.

Чудово! А які твори будемо слухати? Цікаво, чи зможемо ми розпізнати музичні жанри на слух?

Концертний зал «Олімпія». Париж

Й. Гайдн. Соната для фортепіано ре-мажор у виконанні С. Ріхтера.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання сонати.
2. Які засоби виразності твору тобі вдалося розпізнати?
3. Які картини ти уявляєш під час слухання цієї музики?
4. Чи сподобалася тобі музика? Розкажи про свої враження.

Франц Йозеф ГАЙДН

(1732—1809)

Австрійський композитор, представник віденської класичної школи, один із засновників жанрів симфонії та струнного квартету. Стилль Й. Гайдна органічно пов'язаний з культурою Відня, що поєднувала італійські, південнонімецькі й інші національні культурні традиції.

Творчість композитора охоплює широкий спектр жанрів: у його доробку — 20 опер, 4 ораторії (зокрема, відомі «Створення світу» та «Пори року»), 104 симфонії, 83 струнні квартети, 52 клавірні сонати, а також концерти для фортепіано та інших інструментів з оркестром, камерні ансамблі й духовна музика.

Термін «соната» відомий з XVI ст. Спочатку цим словом називали будь-який інструментальний твір. На початку XVII ст. утворилося два типи сонат: **церковна** (*sonata da chiesa*) та **камерна** (*sonata da camera*). До камерних сонат належить створена Й.С. Бахом соната для скрипки з чітко прописаною партією клавіру.

Із середини XVIII ст. починає інтенсивно формуватися тип класичної сонати, і до кінця століття цей процес завершився.

Сона́та (італ. *sonate*, від лат. *sonare* — звучати) — жанр інструментальної музики, призначеної для одного або кількох інструментів; інструментальний твір, що складається із трьох-чотирьох різних за характером і темпом частин.

Жанр сонати вирізняється чіткою структурою. Першу частину сонати пишуть у сонатній формі. **Сонатна форма** — це принцип викладу музичного матеріалу, який передбачає не механічне чергування частин і розділів, а взаємодію тем і художніх образів. Теми — **головна** і **побічна** — або протиставляються одна одній, або доповнюють одна одну.

Розвиток тем відбувається в три етапи — **експозиція**, **розробка** і **реприза**.

Експозиція показ головної і побічної тем	Розробка розвиток тем	Реприза повторення тем (часто видозмінене)
--	-----------------------------	--

Й. Гайдн належить до плеяди композиторів, які творили в жанрі класичної сонати. Його сонати переважно складаються з трьох частин: перша — *сонатне алегро*; друга — повільна, глибоко зосереджена, скорботна; третя (фінал) — швидка, енергійна, радісна — зазвичай у формі *рондо*. Так виникла нова музична форма — **рондо-соната**, яка органічно поєднує ознаки рондо і сонатної форми.

Композитори, які жили й творили у XVIII— XIX ст. (Ф. Шопен, Л. ван Бетховен, Р. Шуман, Ф. Ліст, Й. Брамс, Е. Гріг та ін.) збагатили й розвинули жанр сонати. Наприкінці XIX — на початку XX ст. сонати з'являються у творчості французьких (Г. Форе, П. Дюка, М. Равеля, К. Дебюссі) та російських (О. Скрябіна, М. Метнера) композиторів.

У XX ст. соната залишається одним із провідних музичних жанрів. Нові образи й засоби виразності істотно змінюють її вигляд — це сонати С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, Б. Бартока.

Першими сонатами українських композиторів стали скрипкова соната М. Березовського та фортепіанні сонати Д. Бортнянського. Пізніше до цього жанру звертались М. Лисенко, В. Косенко, Б. Лятошинський, М. Тіца, Р. Сімович, Ю. Щуровський, В. Сечкін та ін.

Прослухай іще раз першу частину сонати Й. Гайдна і склади схему цього музичного твору. Перевір, чи вдалось тобі виокремити експозицію, розробку та репризу в сонатній формі.

Отже, жанр класичної сонати сформувався у XVIII ст. Цікаво, а як звучать сонати XX—XXI століть?

Зараз на сцену вийдуть два музиканти: один із них буде грати на фортепіано, а інший — на віолончелі. Вони виконають сонату К. Дебюссі, написану в 1915 р. Давай порівняємо цей твір із класичним звучанням сонати Й. Гайдна.

К. Дебюссі. Соната для віолончелі та фортепіано ре-мінор. I ч.

МУЗИКА

Слова І. Боровик

Музика Ю. Рожкова

Рухливо D

1. Що за-спо-ко-їть нас у го-рі, пе-чать жур-би зма-

Em

хне з чо-ла і ви-кре-ше во-гонь із сер-ця? Це

A7

D

D

мо-же тіль-ки Му-зи-ка! По-глянь:у не-ї силъ-ні

Em7

кри-ла, під-хо-пить будь-ко-го во-на. І

Музична партитура з нотами та текстом пісні. Партитура складається з семи рядків нот, кожен з яких має свій текст під ним. Ноти написані на скрипковій лінійці з ключем Ф-дур (два дізми). Над нотою вказано акорди: G, A7, Em, A7, D, Em, A, A7, D, D7, G, Gm, D, A7, 1. D, 2. Вбі- // на-є.

вже не-ма-є міс - ця зло - му там, де з'я - ви - лась

Му - зи-ка! Му - зи-ка, му - зи-ка - во -

на лег-ка, про-зо - ра й ніж-на. Му - зи-ка,

му - зи-ка - як ві-те-рець вес-ня - но - сві-жий.

Му - зи-ка, му - зи-ка - без не - і ща-стя не бу -

ва - є. Му - зи-ка, му - зи-ка - сер -

ця за-ко-ха-них єд - на - є. 2. Вбі- // на-є.

1. Що заспокоїть нас у горі,
Печать журби змахне з чола
І викреше вогонь із серця?
Це може тільки Музика!
Поглянь: у неї сильні крила,
Підхопить будь-кого вона.
І вже немає місця злому
Там, де з'явилась Музика!

Приспів:

Музика, музика —
Вона легка, прозора й ніжна.
Музика, музика —
Як вітерець весняно-свіжий.
Музика, музика —
Без неї щастя не буває.
Музика, музика —
Серця закоханих єднає.

2. Вбирається у пишні шати,
Завжди красива й молода,
Нікому в світі не підвладна
Чудова й горда Музика.
Не відає вона кордонів,
Із вічністю заручена.
Весь світ об'єднує любов'ю,
В житті панує Музика!

Приспів.

Христіно, дякую, що запросила мене на чудовий концерт. Удома я напишу твір «Мої враження від сонати». А зараз мені пора повертатися. Тепер чекатиму на твій візит.

Приїду, як тільки зможу. А сьогодні спробую скласти вірш про музику. До зустрічі!

- Розкажи про особливість жанру сонати. Що тобі запам'яталося з історії розвитку цього жанру?
- Які композитори писали класичні сонати?
- У якій формі зазвичай пишуть першу частину сонати? Що характерно для цієї форми?

Прослухай одну із сонат Л. ван Бетховена. Пригадай схему сонатної форми та зобрази її.

КВАРТЕТ

Урок узагальнення знань

Привіт, друже! Сьогодні ми завершуємо подорож у Країну камерно-інструментальних жанрів. Пригадай, з якими жанрами ми вже ознайомилися. А сьогодні поговоримо про квартет.

Привіт, Богдане! Пам'ятаєш, у 5-му класі ми вивчали квартет як різновид ансамблю? Тоді ми розглядали типи квартетів (струнний, фортепіанний, духовий та струнно-духовий) і згадували про квартет як музичний жанр. Цікаво, які композитори писали твори в цьому жанрі?

Привіт, Христинко! Звісно, я все пам'ятаю. Знаєш, мені зустрічалося чимало квартетів українських композиторів на музичних сайтах. Давай послухаємо один із них.

Б. Лятошинський. Квартет №2 (для двох скрипок, альту і віолончелі).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Розкажи про особливості звучання квартету. Опиши характер музики.
2. У виконанні яких музичних інструментів прозвучав твір?
3. Назви тип квартету як ансамблю виконавців.
4. Які засоби виразності твору тобі вдалося розпізнати?
5. Розкажи про свої враження від твору.

Ти вже знаєш, що ансамбль із двох виконавців (вокалістів або інструменталістів), — це *дует*, троє виконавців утворюють *тріо*, а четверо — *квартет*. Камерний ансамбль із п'яти виконавців традиційно називають *квінтетом*, із шести — *секстетом*, із семи — *септетом*, з восьми — *октетом*. Такі самі назви мають і музичні твори, написані для відповідної кількості виконавців.

Оскільки щойно ми слухали квартет, розглянемо його як музичний твір для чотирьох інструментів детальніше.

Серед жанрів камерних ансамблів переважає струнний квартет, що у другій половині XVIII ст. замінив пануючу тоді тріо-сонату. Видатні твори цього жанру написали віденські класики — Й. Гайдн, В.А. Моцарт, Л. ван Бетховен. Їхні квартети створені у формі *сонатного циклу*, яка згодом стала традиційною. У романтичну епоху слід особливо відзначити квартети Ф. Шуберта.

У кінці XIX — на початку XX ст. у струнних квартетах використовують *лейтмотивний принцип* (одна тема є головною у творі), важливого значення надають барвистості, образності, колористичній гармонії (П. Чайковський, С. Танєєв, Е. Гріг, К. Дебюссі). Глибокий психологізм, напружена експресія, вияв нових можливостей інструментів та їхніх поєднань властиві квартетам Д. Шостаковича та Б. Бартока.

Жанр фортепіанного квартету був найпопулярнішим у класичну епоху (В.А. Моцарт); пізніше композитори зверталися до такого жанру рідко.

В українській музиці найвідоміші твори цього жанру належать Б. Лятошинському (5 квартетів), В. Сильвестрову (квартет-шіколо), Ю. Іщенку (12 квартетів).

Борис Миколайович ЛЯТОШИНСЬКИЙ

(1894—1968)

Український композитор, диригент і педагог, один із основоположників модерного напрямку в українській музиці. Неодноразовий член журі міжнародних конкурсів та активний учасник керівних органів Спілки композиторів України і Київської консерваторії.

Автор опер, творів для хору з оркестром, творів для симфонічного оркестру, п'єс для духового оркестру, фортепіано з оркестром тощо.

Квартет — музичний твір для чотирьох інструментів або вокальних голосів, зазвичай написаний у сонатній формі.

Й. Штраус. Полька «Грім і блискавка» у виконанні струнного квартету.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Опиши характер прослуханої музики.
2. У виконанні яких музичних інструментів прозвучав твір?
3. Порівняй твір Й. Штрауса із твором Б. Лятошинського. Поміркуй, у чому полягає різниця між жанром квартету і виконанням будь-якого твору інструментальним квартетом.

Конкурс «Найкращий виконавець»

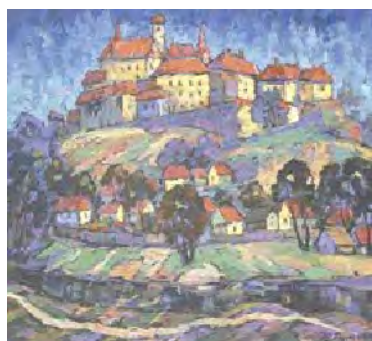
За поданими ілюстраціями пригадай пісні, які ми вивчали на уроках, і виконай їх під фонограму разом із друзями.
Позмагайтеся, хто з вас заспіває найкраще.

Вікторина «Добери мелодію»

За поданими ілюстраціями впізнай музичні твори, які ми слухали на уроках, і назви прізвища їх авторів.

Конкурс «Знавці музичного мистецтва»

Богдане, давай візьмемо участь у конкурсі знавців музики. Відповідатимемо на запитання, а потім перевіримо, скільки балів набере кожен із нас.

Я згоден. Починаймо!

	2 бали	<ul style="list-style-type: none"> Музичний твір циклічної форми (зазвичай із трьох або чотирьох частин) для одного або кількох інструментів — це: а) соната; б) етюд; в) скерцо. Музична форма, в якій неодноразове (не менше трьох) проведення головної теми (рефрену) чергується з відмінними один від одного епізодами, — це: а) скерцо; б) рондо; в) ноктюрн. Лірична наспівна п'єса, зміст якої пов'язаний з художніми образами ночі, — це: а) рондо; б) ноктюрн; в) соната. Частина симфонії, сонати, квартету або самостійна музична п'єса у жвавому, стрімкому темпі — це: а) рондо; б) скерцо; в) ноктюрн. Невеликий музичний твір віртуозного характеру або п'єса навчального характеру, в якій застосовують певний технічний прийом гри, — це: а) етюд; б) скерцо; в) рондо.
---	-----------	---

	<p>3 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> Музичний твір, у якому основна тема поступово зазнає різноманітних (мелодичних, ладових, ритмічних, гармонічних) змін, — це: а) варіації; б) рондо; в) соната. Вид музичного мистецтва, створений для виконання на інструментах сольо або малим складом виконавців, — це: а) камерно-інструментальна музика; б) камерно-вокальна музика; в) симфонічна музика. Невеликий вступ імпровізаційного характеру перед основним твором — фугою або сюїтою, чи самостійна музична п'єса вільного складу — це: а) рондо; б) прелюдія; в) варіації.
	<p>4 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> Невеликий за обсягом сольний або ансамблевий завершений музичний твір — це: а) п'єса; б) прелюдія; в) соната. Інструментальна п'єса довільної форми в блискучому, віртуозному стилі, створена без попередньої підготовки, — це: а) варіації; б) імпровізація; в) етюд. Сучасний композитор, аранжувальник і продюсер, засновник італійського колективу «Rondo Veneziano» — це: а) К. Дебюссі; б) Ж.-П. Ревербері; в) А. Шнітке.

ЖАНРОВА ПАЛІТРА СИМФОНІЧНОЇ МУЗИКИ

Привіт, друже! Пориньмо у безмежний світ симфонічної музики. Вона така різнобарвна та неповторна!

Цікаво, що знають про жанри симфонічної музики наші друзі?

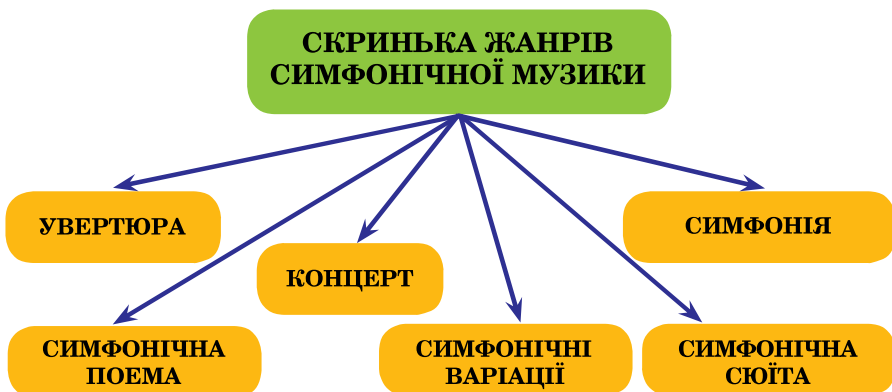

Привіт, Богдане! Протягом двох місяців ми будемо слухати й аналізувати твори симфонічної музики. Я вже приготувала тобі музичний подарунок. Обов'язково послухай!

Дякую, Христіно! Цей твір справив на мене сильне враження і я захотів більше про нього дізнатися.

А чи відомо тобі, які жанри симфонічної музики є у скарбничці композитора? Розглянь подану схему.

До жанрів симфонічної музики також належать *симфонієта, симфонічна картина, симфонічна фантазія*.

Симфонічна музика — музика, започаткована появою жанру симфонії і призначена для виконання симфонічним оркестром.

Л. ван Бетховен. Симфонія №5. I ч.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Чим тебе вразила музика? Що було в ній незвичного?
2. Які інструменти виконували твір? Розкажи про особливості їх звучання.
3. Чи є в цій музиці основна мелодія? Доведи.
4. Які засоби музичної виразності характерні для цього симфонічного твору?

Чи знаєш ти, що відома всім симфонія німецького класика була присвячена українцю? З'ясуймо це разом.

Серед дев'яти симфоній Бетховена особливо вирізняється симфонія №5. Її всі без винятку впізнають за вступом. Цікаво, що цей музичний твір композитор присвятив своєму другу і меценату — синові останнього гетьмана України, графу Андрію Розумовському (українцю за походженням).

Особливим у звучанні симфонії є те, що всі чотири частини об'єднані грізною «темою долі», котра звучить на початку твору як епіграф. Про неї Бетховен сказав: «Так доля стукає у двері». Ця тема звучить дуже голосно (фортисимо)

одночасно в партіях різних інструментів. Симфонія не має програми, її зміст не виражений словами, але яскрава, образна музика, конкретика основного мотиву дають право розглядати твір як картину боротьби

Ф. Єраче. Статуя Л. ван Бетховена у дворі консерваторії в Неаполі

людини з життєвими незгодами в ім'я радості та щастя. Чотири частини симфонії можна уявити як окремі моменти цієї боротьби. Фінал зображує перемогу людини над силами зла і насильства.

I частина (*Allegro con brio* — швидко, з вогнем) написана в сонатній формі. Вона відкривається так званою «темою долі» — мотивом із чотирьох нот, що повторюється двічі (вдруге — на один ступінь нижче). Це основний мотив, з якого розвиваються всі інші теми частини.

II частина (*Andante con moto* — повільно) — це глибокі роздуми про серйозні, важливі речі. Написана у формі варіацій на дві теми.

III частина (*Scherzo. Allegro*). Музика за настроєм нагадує першу частину.

IV частина (*Allegro, фінал*) звучить святково, переможно. Тема дуже близька до «Гімну Свободи». Фінал написаний у формі сонатного алегро.

Симфонія (від грец. *συμφωνία* — співзвуччя) — жанр оркестрової музики, великий твір для оркестру, написаний зазвичай у формі сонатно-симфонічного циклу.

Класичні зразки симфонії складаються з чотирьох частин.

1-ша частина — у швидкому темпі, пишеться в сонатній формі (формі сонатного алегро)	2-га частина — в повільному темпі, найбільш довольної форми, часто варіаційна	3-тя частина — менует або скерцо, у складній тричастинній формі	4-та частина — у швидкому темпі, в сонатній формі або у формі рондо
--	--	--	--

Прослухай першу частину симфонії №5 Л. ван Бетховена ще раз. Спробуй уявити себе режисером художнього фільму. Вигадай невеликий сюжет. Хто буде головним героєм твого фільму? Розкажи про це своїм друзям.

КОЗАЦЬКА ПІСНЯ

Слова і музика А. Мігай

Бадьоро
mf

1. За го - ро - ю дзво - ни дзво - нять - дінь - дінь - дінь! Сер - це
б'є - ться, сер - це рве - ться в да - ле - чинь. Сон - це ся - де, мі - сяць ся - є у - го -
рі, ко - зак ко - ни - ка сід - ла - є на зо - рі. В ньо - го
ма - ти - гост - ра шаб - ля на бо - ці, йо - го

Музична партитура з українськими текстами та акордами:

бать - ко - лук зі стрі - ла - ми в ру - ці, а сест -
ри - ця - то зір - ни - ця мо - ло - да, а що
ми - ло - ї не - ма - є - не бі - да!
f Дм Приспів: Гей-гей-гей! Ї - ду вран-ці, вдень, вно - чі з За-по-розь-ко-ї Сі -
чі! Гей - гей - гей! Сте-пом-по-лем че-рез гай -
о - та - ма - не, про - ща - вай! Гей - гей!

1. За горою дзвони дзвонять — дiнь-дiнь-дiнь!

Серце б'ється, серце рветься в далечiнь.

Сонце сяде, мiсяць сяє угорi,

Козак коника сiдлає на зорi.

В нього мати — гостра шабля на боцi,

Його батько — лук зi стрiлами в руцi,

А сестриця — то зiрниця молода,

А що милої немає — не бiда!

Приспiв:

Гей-гей-гей!

Їду вранцi, вдень, вночi

З Запорозької Сiчi!

Гей-гей-гей!
Степом-полем через гай —
Отамане, прощавай!
Гей-гей!

2. За порогом — три дороги: раз-два-три!
А за рогом — ще чотири-чотири!
Сім доріг моєї долі, сім шляхів,
А над ними в дикім полі — сім вітрів.
Сім вітрів мене зустрінуть, мов брати,
Порятують від раптової біди,
В синім небі чорні хмари розженуть
Та й покажуть козакові вірну путь!

Приспів.

Знаєш, Христіно, музика Бетховена має потужну енергетику: вона навчає бути хоробрим і попри все досягати своєї мети. Я слухатиму твори героїчної тематики і виховуватиму силу волі. Буду мужнім — як справжній козак!

Я теж гадаю, що музика виховує. Мені вона підказала, що треба бути наполегливішою в житті.

- У чому полягає особливість жанрів симфонічної музики?
- Як Бетховен утвердив у своїй симфонії ідею перемоги людини в боротьбі за кращу долю?
- Розкажи про засоби виразності симфонії.

Послухай симфонію одного із сучасних авторів і порівняй її з симфонією Бетховена. З'ясуй, чим подібні та чим відрізняються ці твори.

Заспівай пісню, яку ми вивчали на уроці, своїм рідним та друзям.

ЗУСТРІЧ З УВЕРТЮРОЮ

Привіт, друже! Пропоную тобі ознайомитися з увертюрою як жанром симфонічної музики.

Подивись: наші друзі вже спілкуються.

Ти знаєш, Христіно, я інколи замислююся над тим, як композиторам вдається за допомогою лише семи нот передати стільки настроїв та образів!

Мене теж це дивує і захоплює! Надсилаю тобі твір відомого композитора ХХ ст. Впевнена, що ти з перших тактів упізнаєш цю мелодію! Але спершу — трохи інформації з історії виникнення увертюри.

Увертюра як жанр зародилася на рубежі XVI—XVII ст. в Італії, хоча сам термін утвердився в другій половині XVII ст. у Франції, звідки пізніше й поширився. Першою увертюрою вважають *токату* з опери «Орфей» К. Монтеверді (1607 р.). Пізніше вступи до опер, що складалися з трьох частин (швидка — повільна — швидка), закріпилися під назвою *sinfonia* у творчості А. Страделли, А. Скарлатті та ін. Паралельно у Франції розвивався *класичний* тип тричастинної увертюри (повільний вступ, швидка друга частина й повільна третя). Цей тип увертюри використовували й німецькі композитори першої половини XVIII ст. (Й.С. Бах, Г. Гендель та ін.).

Вирішальний перелом у розвитку увертюри настав у другій половині XVIII ст. завдяки реформаторській діяльності К. Глюка: увертюра перетворилася на одночастинний твір, написаний у сонатній формі й тематично пов'язаний з оперою. Такий тип програмної увертюри закріпив Л. ван Бетховен (музика до драм «Коріолан», «Еґмонт», «Леонора»).

Увертюра (франц. *ouverture*, від лат. *apertura* — відкриття, початок) — інструментальний вступ до театральної вистави з музикою (опери, балету, оперети), кантати або ораторії, кінофільму тощо, а також одночастинний концертний твір сонатної форми, часто програмний, зі складними образами та композиційними якостями.

У XIX ст. виникає особливий жанровий різновид — *концертна програмна* увертюра (Г. Берліоз, Ф. Мендельсон-Бартольдї, М. Глінка, М. Балакирєв та ін.). Значно рідше, та все ж з'являються окремі яскраві приклади сонатної увертюри в музичному театрі («Сила долі» Дж. Верді, «Псковитянка» М. Римського-Корсакова, «Князь Ігор» О. Бородіна).

З другої половини XIX ст. на концертній естраді увертюра дедалі частіше поступається симфонічній поемі, симфонічній картині або фантазії.

Г. Свиридов. Оркестрова увертюра до фільму «Час, уперед!».

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Які враження викликав у тебе прослуханий твір?
2. Яка картина постає в твоїй уяві під музику Г. Свиридова?
3. Визнач характер мелодії. Чи вдалося тобі відчувати зміну темпу, настрою твору?
4. Чи повторювалась мелодія? Як ти вважаєш: скільки частин у творі?
5. Які засоби музичної виразності використав композитор для створення образу швидкоплинного часу? Як це передав симфонічний оркестр?

«Час, уперед!» (1965 р.) — сюїта з музики до фільму М. Швейцера, знятого за однойменним романом В. Катаєва і присвяченого будівництву Магнітогорського металургійного комбінату.

Сюїта складається з шести частин, але саме остання, шоста, в якій втілено образ невинного часу, стала яскравою творчою знахідкою композитора. Музика одразу ж здобула широку популярність: її неодноразово використовували в документальних і художніх фільмах, теле- й радіопередачах. Фрагмент музичної теми з останньої частини твору став позивними телевізійної програми новин.

Георгій Васильович СВИРИДОВ

(1915—1998)

Російський композитор, піаніст, у творчості якого органічно поєднуються новизна, самобутність музичної мови, відточений стиль, вишукана простота, глибока духовність і виразність.

Більшу частину доробку композитора складає вокальна музика: пісні, романси, кантати, ораторії на вірші О. Пушкіна, С. Єсенина, О. Блока, Б. Пастернака та ін. Серед найвідоміших інструментальних творів — музика до фільмів «Заметіль» (за однойменною повістю О. Пушкіна) та «Час, уперед!».

Оптимістична музика, що кличе до нових звершень! Мені подобаються такі теми, а ще я захоплююся детективами. Одним із моїх улюблених героїв є Шерлок Холмс.

А ти знаєш, Богдане, що музика до кінофільму про Шерлока Холмса теж називається увертюрою? Чи нагадає вона тобі твого улюбленого героя? Послухаймо!

В. Дашкевич. Увертюра до кінофільму «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона».

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Яке враження справила на тебе прослухана музика?
2. Скільки тем прозвучало у цьому творі?
3. У якій формі написана увертюра?
4. Опиши картину, яку ти уявляєш, слухаючи музику.
5. Розкажи про характер героя фільму.

Володимир Сергійович ДАШКЕВИЧ (1934 р.н.)

Російський композитор і теоретик музики, який багато й плідно працює в кіно. Широку популярність йому принесла музика для серії фільмів «Пригоди Шерлока Холмса і доктора Ватсона» (1979—1986 рр.) та головна тема з кінофільму «Собаче серце» (1988).

Окрім симфонічної музики, композитор написав чимало пісень (зокрема, вокальні цикли на вірші О. Блока, В. Маяковського, О. Мандельштама), опери «Клоп» і «Ревізор», мюзикл «Бумбараш».

Шерлок Холмс — вигаданий персонаж, головний герой книг англійського письменника Артура Конан Дойла.

В оповіданнях про Шерлока Холмса зазвичай розповідь веде-ть-ся від імені його друга і супутника — доктора Джона Ватсона. Детектив веде свої розслідування, використовуючи логіку та метод дедукції. Загалом Шерлок Холмс з'являється у 56 оповіданнях і 4 повістях.

Сам письменник вважав розповіді про Холмса «легким читом». Окрім того, його дратувало, що читачі більше люблять

детективи про Холмса, ніж історичні романи, майстром яких він себе вважав. Зрештою письменник вирішив припинити писати про Холмса. Однак потік листів обурених читачів, серед яких були й члени королівської родини, змусили письменника «оживити» знаменитого детектива.

Розглянь ілюстрації. Обери ті, що відповідають прослуханим на уроці творам. Поміркуй, що спільного між фотографією, живописом, скульптурою та музикою.

Гра «Впізнай мелодію»

Разом з однокласниками прослухай уривки з увертюр до відомих опер та симфонічних увертюр, з якими ми вже ознайомлювалися на уроках. Хто з вас упізнає більше творів?

Виконуємо «**Козацьку пісню**» **А. Мігай**.

Заспівай пісню під фонограму. Спробуй виконати пластичний танець-імпровізацію під мелодію пісні.

Виберить солістів для виконання куплетів, а приспів заспівуйте усім класом.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христино, пропоную зібрати колекцію музичних творів до пригодницьких фільмів у виконанні симфонічного та естрадно-симфонічного оркестрів.

Згода! Але я додам до цієї колекції і героїчну музику, виконану симфонічним оркестром, та козацькі марші у виконанні духових оркестрів.

- Розкажи про жанр симфонічної увертюри.
- У чому особливість музики Г. Свиридова? До якого фільму композитор написав твір, який ми слухали на уроці?
- Чим тебе вразила музика В. Дашкевича?
- Розкажи про героїчну музику, яку тобі доводилося слухати.

Послухай записи музичних творів, які є у тебе вдома (зокрема, саундтреки до фільмів). Порівняй цю музику з композиціями, які звучали на уроці.

Заспівай вивчену пісню своїм рідним та друзям.

КОНЦЕРТ ДЛЯ ДРУГА

Доброго дня, друже! Тобі вже відомо, що прилюдне виконання музичних творів називають концертом. Але це слово має й інше значення. Сьогодні поговоримо про концерт як жанр симфонічної музики.

Зверни увагу: наші друзі вже на зв'язку.

Привіт, Христіно! Знаєш, серед багатьох музичних жанрів мене найбільше вражають концерти — це наче змагання між оркестром та солістом: хто кого переможе.

Цілком з тобою згодна! Цікаво, кого з композиторів вважають творцем класичного концерту? Давай дізнаємось!

Концерт — доволі складний твір для сольного виконання на певному інструменті (фортепіано, скрипці, кларнеті тощо) з оркестровим супроводом. Солоіст і оркестр ніби змагаються одне з одним: оркестр то затихає, заворожений силою почуття і вишуканістю звукових візерунків у партії сольного інструмента, то перебиває його, то з готовністю підхоплює його тему.

Перші концерти для оркестру з одним сольним інструментом (скрипкою) створив А. Вівальді. У творчості цього композитора цикл концерту набув тричастинної форми (швидка — повільна — швидка). Такі концерти писали Й.С. Бах і Г. Гендель, а в творах Й. Гайдна і В.А. Моцарта тричастинна структура утвердилася остаточно.

У творчості Л. ван Бетховена концерт зазнав суттєвих змін і наблизився до симфонії. Симфонізацію концерту продовжили композитори-романтики.

У XIX столітті з'явилися одночастинні (Ф. Ліст) та чотиричастинні (Й. Брамс) концерти. У XX столітті до жанру концерту зверталися найвідоміші композитори — М. Равель, Б. Барток, І. Стравінський, С. Прокоф'єв, Д. Шостакович, А. Шенберг, А. Берг, А. Веберн, В. Лютославський; з українських композиторів — Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, І. Карабиць, М. Скорик.

Концерт (від лат. *concerto* — змагаюсь) — жанр великого, віртуозного за характером музичного твору для соліста (інколи двох-трох) з оркестром у формі тричастинного сонатного циклу; твір, в основі якого лежить принцип протиставлення звучання окремих груп виконавців або виконавського колективу і соліста.

К. Сен-Санс. Концерт №2 для фортепіано з оркестром. III ч.

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Яке враження справила на тебе музика концерту?
2. Звучання яких музичних інструментів тобі вдалося розпізнати?
3. У якій формі написано третю частину концерту? Охарактеризуй темп, ритм та динаміку твору.
4. Які картини ти уявляєш під цю музику? Розкажи.

Знаменитий фортепіанний концерт №2 Сен-Санс написав усього за... 17 днів для виступів у Парижі свого друга — російського композитора й піаніста Антона Рубінштейна.

Високу оцінку цьому концерту дав П. Чайковський: «Твір надзвичайно красивий, свіжий, витончений і багатий чарівливими деталями. В ньому відображається і напрочуд близьке знайомство з класичними взірцями, від яких автор запозичив виняткове мистецтво в урівноваженості, завершеності форми, і разом з тим вельми самобутня творча індивідуальність. Усі

симпатичні риси його національності: щирість, палкість, тепла сердечність, розум відчуються... на кожному кроці».

З роками концерт, написаний Сен-Сансом для друга, став одним із найпопулярніших творів композитора і залишається таким до сьогодні.

Шарль Каміль СЕН-САНС

(1835—1921)

Французький композитор, органіст і піаніст, диригент, педагог, музичний критик. У його творчому доробку — широка палітра інструментальних жанрів, серед яких вирізняються віртуозні концертні твори (зокрема, 5 фортепіанних концертів, скрипковий концерт №3, концерт для віолончелі), симфонії та програмні симфонічні поеми. Композитор створив також 12 опер (найвідоміша — «Самсон і Даліла», яку сучасники вважали ідеалом оперної форми).

Мистецтву Сен-Санса притаманні образи світлої лірики, благородна патетика і життєрадісний настрій.

Прослухай фрагмент концерту Сен-Санса ще раз. Візьми фарби та пензлик і створи візуальний образ або картину природи, що виникає в твоїй уяві під звуки цієї музики.

Надворі буяє весна. Незабаром усі сади вберуться в розкішний цвіт. Ліричну пісню про красу весняної природи дарує тобі і твоїм друзям український композитор О. Злотник — автор багатьох чудових творів, що стали справжніми хітами.

Отож, Олександр Злотник та його пісня «Цвіт землі».

ЦВІТ ЗЕМЛІ

Слова М. Сингаївського

Музика О. Злотника

Радісно Cm G7 Cm G7 E^b B7

1. Цві-туть са-ди, цві-туть лу-ги, цві-ті-нням ни-ви роз-ли-
 E^b Fm B7 B^b Fm Gm Cm
 за-то-пи-ли бе-ре-ги, і за-то-пи-ли бе-ре-ги, і
 Fm G B^b Cm C7
 лись, і за-то-пи-ли бе-ре-ги, і
 цвіт пли-ве в не-бес-ну вись.
 E^b Fm B7 E^b Fm G7 Cm
 цвіт в не-бес-ну вись.
 за-то-пи-ли бе-ре-ги, і за-то-пи-ли бе-ре-ги, і
 за-то-пи-ли бе-ре-ги, і
 Fm G 1, 2. Cm 3.
 цвіт пли-ве в не-бес-ну вись.
 цвіт в не-бес-ну вись.

1. Цвітуть сади, цвітуть луги,
 Цвітінням ниви розлились,
 І затопили береги,
 І затопили береги,
 І цвіт пливе в небесну вись.

Двічі

2. В саду вишневім залюбки
 Вінки спітає дітвора,
 Синиці, ластівки, шпаки,
 Синиці, ластівки, шпаки
 Летять до кожного двора.

Двічі

3. І лине скрізь пташиний грай,
Моя квітуча сторона.
Цвіте земля, цвіте мій край,
Цвіте земля, цвіте мій край
І в серці кожного — весна.

Двічі

Розглянь ілюстрації. Яка з них, на твою думку, найповніше розкриває зміст пісні?

За допомогою поданих слів вислов своє ставлення до квітучої землі: *співаю, пролітають, квіточки, сяють, птахи, пісні, збираю, наче зорі та ін.*

Й. Бокшай. «Цвітуть яблуні»

В. Тищенко. «Терен цвіте»

Христіно, хочеш подивитися відеоконцерт онлайн? Ось тільки підготуюся, запишу виступи відомих виконавців — і проведу для тебе презентацію!

Цікаво! Тоді я теж улаштую концерт — співатиму пісні й сама виконуватиму роль ведучої. Але спочатку напишу сценарій. До зв'язку!

- Розкажи про концерт як жанр симфонічної музики. Твори яких композиторів належать до цього жанру?
- У чому полягає особливість жанру концерту?
- Що ти знаєш про концерт Сен-Санса? Охарактеризуй засоби виразності цього твору.
- Яку пісню ми вивчали на уроці? Хто її автор?

Послухай музику, яка звучить у тебе вдома. З'ясуй, чи є серед прослуханих творів концерти.

Заспівай вивчену пісню та виконай до неї ілюстрацію.

СИМФОНІЧНІ ВАРІАЦІЇ

Привіт, друже! Сьогодні ми ознайомимося з мистецтвом варіювання у симфонічній музиці. На тебе чекає подорож до Іспанії!

Послухай, про що говорять наші друзі.

Привіт, Богдане! Ти коли-небудь слухав танцювальну музику Іспанії? Я натрапила на чудовий твір французького композитора М. Равеля. Пересилаю його тобі...

А я знайшов ще один твір. Під звуки цієї мелодії в моїй уяві постали злагоджені, ритмічні рухи великої кількості людей. Я вирішив більше дізнатися про цей дивовижний танець.

Болеро́ (ісп. *bolero*) — іспанський парний народний танець, що виник наприкінці XVIII століття. Музика в ньому підкреслюється ударами *кастаньєт*. Темп — помірно швидкий з поступовим прискоренням. Своєю виразністю нагадує пантоміму.

Цікаво, що цей танець, за однією з версій, був створений іспанським танцівником Себастьяно Сересо близько 1780 року. Виконується болеро під акомпанемент гітари й барабана. Окрім того, танцівники додатково відбивають на кастаньєтах складні ритмічні фігури, що сплітаються в надзвичайно примхливий візерунок. Відомо багато різновидів болеро, характерних для різних провінцій Іспанії.

У формі болеро написані окремі романси М. Глінки, О. Даргомижського, Л. Деліба; болеро використали у своїх операх

Г. Берліоз, К.-М. Вебер, Дж. Верді, у балетах — Л. Деліб, П. Чайковський та ін. Широко відоме «Болеро» для оркестру М. Равеля.

М. Равель. «Болеро» (фрагменти).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Про що розповів тобі прослуханий твір?
2. У виконанні яких музичних інструментів звучала ця музика?
3. Який танець ти собі уявляєш?
4. Як змінюється мелодія протягом усього твору?
5. Що є особливим у творі М. Равеля?
6. Розкажи про свої враження від музики.

Моріс Жозеф РАВЕЛЬ

(1875—1937)

Французький композитор, яскравий представник музичного імпресіонізму, який продовжив і розвинув творчі пошуки у сфері гармонії, оркестровки, екзотичної ритміки.

На музику Равеля вплинули різні музичні течії: від американського джазу до фольклору Європи та Азії. Він є автором 2 опер, 3 балетів (найпопулярніший — «Дафніс і Хлоя»), творів для оркестру («Вальс», «Іспанська рапсодія»), концертів для фортепіано з оркестром, вокальних та камерно-інструментальних творів.

Моріс Равель спочатку мав намір написати «Болеро» не для оркестру, а для балетної постановки. Твір був уперше виконаний 22 листопада 1928 року в паризькому «Гранд-Опера» під час вечора балерини Іди Рубінштейн.

«Болеро» здобуло особливу популярність завдяки оригінальному звучанню. Особливість цього твору — незмінний повтор однієї ритмічної фігури, що виконується на ударних інструментах. Цей ритм діє майже гіпноотично. Музика ніби поступово насувається на слухача. На тлі чіткого ритму, який звучить спочатку тихо (піано), лунає основна мелодія танцю; з кожним тактом додаються не тільки нові духові інструменти (від одного інструмента — до всього оркестру), а й поступово зростає динаміка твору (від піанісимо — до фортисимо).

«Болеро» Равеля — це оркестрові варіації, в основі яких — коротка мелодія народно-танцювального характеру.

Протягом 24 варіацій у звучанні оркестру:

- незмінними залишаються **ритм, мелодія**;
- змінюються **тембр** та **динаміка** звучання.

Варіаційна форма — музична форма, в якій основна тема зазнає різноманітних змін (варіацій).

Цікаво, що варіації бувають і в інших сферах життя: наприклад, у математиці (варіація функції, варіаційне числення), в біології (генетична варіація), у фізиці (варіаційний метод, магнітна варіація).

Прослухай іще раз музику «Болеро» М. Равеля. Візьми пензлик і фарби та спробуй зобразити динаміку і темп твору за допомогою кольору. Характер танцю передай лініями та штрихами.

Виконуємо пісню **О. Злотника «Цвіт землі»**.

Заспівай пісню, виконуючи ритмічний супровід на шумовому інструменті.

Разом з однокласниками виберіть солістів для виконання куплетів, а рефрен співайте усі разом. Визначте, чиє сольне виконання було найкращим.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, пропоную скласти каталог симфонічної музики, в основі якої — мелодії танцювального характеру.

Гаразд! Думаю, разом нам під силу впоратися з таким завданням.

- Розкажи, яку музику ми сьогодні слухали. В якій музичній формі написано цей твір?
- Що таке варіаційна форма? Наведи приклади варіацій, які звучали на попередніх уроках.
- Як змінюється мелодія народного танцю у творі М. Равеля? Охарактеризуй особливості звучання оркестру.

Прослухай декілька композицій, обравши їх на власний розсуд. Визнач, чи є у твоїй добірці твори, виконані симфонічним оркестром. Якщо так, то з'ясуй, хто їх написав.

Запиши для своєї фонотеки оркестрові композиції танцювального характеру.

ШЛЯХАМИ СИМФОНІЇ

Вітаю тебе, друже! Сьогодні пропоную ознайомитися з історією розвитку жанру симфонії.

Поглянь: наші друзі вже готові до мандрівки в історичне минуле.

Знаєш, Христіно, я можу на слух упізнати багато мелодій — адже кожен композитор має свій стиль, свою манеру написання. Хочу тобі запропонувати послухати симфонію відомого російського композитора, якого ще називають великим мелодистом.

Привіт, Богдане! Я теж розпізнаю багато творів на слух, але ніяк не збагну, кого ти зараз маєш на увазі. Думаю, спочатку варто більше дізнатися про симфонію та її історичний шлях.

Симфонія — один із найскладніших музичних жанрів. Прототипом симфонії можна вважати італійську увертюру, що склалася при Д. Скарлатті наприкінці XVII ст. Узагалі, терміни «увертюра» і «симфонія» тривалий час були взаємозамінними (про це ми вже згадували на одному з попередніх уроків).

Остаточню симфонічний цикл сформувався у творчості Й. Гайдна та В.А. Моцарта, яких вважають основоположниками **класичної симфонії**. У симфоніях Л. ван Бетховена помітно зміцнів тематичний зв'язок між частинами, великого значення набули героїка, драматизм, філософські засади.

В епоху романтизму з'явилася **романтична симфонія**, яка об'єднала в одне ціле класичну форму і ліричний характер тем. У цей час зароджуються і програмні симфонії. У творчос-

ті композиторів-романтиків Ф. Шуберта, Р. Шумана, Ф. Мендельсона, Г. Берліоза, Й. Брамса, П. Чайковського є незабутні мелодичні симфонії.

Починаючи з кінця XIX та в XX столітті строгі форми симфонії зазнали кардинальних змін. З'явилися симфонії з різною кількістю частин — від однієї до одинадцяти; необов'язковим стало використання сонатної форми.

Отож, у переломні моменти свого розвитку симфонічна музика змінювала правила, й ті явища у сфері мистецтва, які спочатку шокували, невдовзі ставали звичними.

ТИПИ СИМФОНІЙ

За формою	3-частинна, 4-частинна, 5-частинна і т.д.
За стилем	Докласична, класицистична (класична), романтична тощо
За естетичними категоріями	Симфонія-драма, симфонія-трагедія, симфонія-пастораль, симфонія-концерт, симфонія-ораторія тощо
За сюжетністю	Програмна, непрограмна

В українській музиці симфонія утвердилася дещо пізніше. Першим твором, названим симфонією, вважають «Концертну симфонію» Д. Бортнянського.

Інтерес до оркестрової музики в Україні пожвавився у другій половині XIX ст.: «Юнацьку симфонію» створив М. Лисенко, «Українську симфонію» — М. Калачевський. Спираючись на досягнення зарубіжної класики, вони пишуть яскраві та оригінальні симфонічні твори, в яких є українські народні мотиви.

Найвидатніші досягнення українського симфонізму у ХХ ст. пов'язані з іменами Л. Ревуцького, Б. Лятошинського та С. Людкевича. Серед сучасних українських авторів симфоній — В. Кирейко, В. Сильвестров, Є. Станкович, Б. Бувський, Ю. Іщенко, І. Поклад та інші.

Національний заслужений академічний симфонічний оркестр України

П. Чайковський. Симфонія №6. І ч. (експозиція).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Яке враження справила на тебе музика симфонії?
2. Які інструменти виконували головну мелодію твору?
3. Охарактеризуй особливості музичних образів симфонії.
4. У якій формі написано першу частину симфонії? Обґрунтуй свою думку.

Мелодії симфоній П. Чайковського швидко закарбовуються в пам'яті. В них — усе: подих полів та їхня широта і безкрайність, радість кохання й печаль розлук і втрат.

Симфонія №6, відома під назвою «**Патетична**», була останнім твором Чайковського, його «лебединою піснею». Він

працював над нею декілька місяців із тривалими перервами. Влітку 1893 року робота була завершена, а в жовтні того ж року твір уперше прозвучав у Петербурзі під диригуванням автора.

Симфонія складається з чотирьох частин і написана для великого симфонічного оркестру подвійного складу (включно із флейтою-піколо).

У музиці П. Чайковського втілене прагнення людини до щастя, свободи, боротьба проти зла й підступності. Композитор писав: «Я дуже хотів би, щоб музика моя поширювалася серед мас і зростала кількість людей, котрі її люблять, знаходять у ній розраду та опору». У цих словах видатного композитора окреслено основне завдання його творчості, котре він вбачав у служінні музиці та людям.

НА БЕЗІМЕННІЙ ВИСОТІ

Слова М. Матусовського

Музика В. Баснера

Переклад Дм. Луценка

Стримано *mf* *Em* *Am*

1. Га - і ди - мі - ли під го - ро - ю,

H7 *Am* *Am*

ве-чір-ній об-рій пло-ме-нів... Нас за-ли-ша-лось тіль - ки

D *H7* *Em* *E7*

тро-є із ві-сім-над-ця-ти бій - ців. О, скіль-ки

Am *D* *G* *Dm* *H*

іх, хо - ро - ших дру-зів, ле-жать ли - ши-лось в тем - но -

Музична партитура для вокалу та фортепіано. Тональність: D-dur (два дізми). Темп: Moderato. Метр: 4/4.

Голос: ті - край не-зна-йо-мо-го при - сіл - ка, на без-і -
ме-нній ви - со - ті, край не-зна-йо-мо-го при -
сіл - ка, на без-і - ме-нній ви - со - ті. Ра-ке-та // -ті.

Акорди: E^m, H⁷, E^m, A^m, E^m, H⁷, E^m (1, 2, 2.), E^m (4.).

1. Гаї диміли під горою,
Вечірній обрій пломенів...
Нас залишалося тільки троє
Із вісімнадцяти бійців.
О, скільки їх, хороших друзів,
Лежать лишилось в темноті —
Край незнайомого присілка,
На безіменній висоті... | Двічі
2. Ракета падала, світила,
Вогонь, як зірка, догоряв...
Кого в бою тім не скосило —
Назавжди все запам'ятав.
Вік не забуде, не забуде
Атаки лютії оті —
Край незнайомого присілка,
На безіменній висоті... | Двічі

3. Над нами «мессери» кружляли,
І ворог злішав з кожним днем.
Та ще міцніше ми єднались
Під перехресним артвогнем.
І як би важко не бувало,
Ти в мрії вірив золоті —
Край незнайомого присілка,
На безіменній висоті... | Дівчі

4. У снах я бачу вас, солдати,
З ким на фронтах пройшов війну,
Землянку нашу в три накати,
Над нею — звуглену сосну.
Неначе знову разом з вами
У тій задимленій путі —
Край незнайомого присілка,
На безіменній висоті... | Дівчі

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Богдане, пропоную поповнити наші фонотеки симфоніями героїчної тематики.

Охоче тебе підтримаю! Цікаво, в кого цей розділ фонотеки вийде багатшим і різноманітнішим?

- Розкажи про історичний шлях жанру симфонії.
- Які різновиди симфоній ти знаєш?
- Яку назву отримала 6-та симфонія П. Чайковського?
- Розкажи про творчість П. Чайковського.
- Чим тебе вразила музика російського композитора?

Прослухай декілька симфонічних творів. Які з них тобі сподобалися найбільше? Запиши їх для своєї фонотеки.

УКРАЇНЬСЬКА СИМФОНІЧНА ПОЕМА

Привіт, друже! Сьогодні ми присвяtimo урок пам'яті героїв Другої світової війни. Пропоную тобі ознайомитися із симфонічними творами воєнної тематики.

Наші друзі — вже на зв'язку.

Привіт, Богдане! Я чула від свого дідуся про велику і страшну війну, часто слухала пісні воєнних років...

Привіт, Христіно! У ці травневі дні в моєму місті щороку проходить парад Пам'яті. Пересилаю тобі музичні твори, зміст яких ти зрозумієш без слів. А ще прочитай ось ці вірші.

САЛЮТИ МИРУ

В дні травневі, мріями багаті,
Коли щастя хлюпає з пісень,
Ми щороку зустрічаєм свято —
Перемоги радісної день.

І живуть у пам'яті народу
Його вірні дочки і сини,
Ті, що не вернулися з походів
Грізної, великої війни.

Їх життя, їх помисли високі,
Котрим не судилось розцвісти,
Закликають мир ясний і спокій,
Як зіницю ока, береги.

В. Симоненко

С. Людкевич. Симфонічні поеми «Дніпро» та «Пісня юнаків» (фрагменти).

Проаналізуй ці твори за таким планом:

1. Розкажи про свої враження від прослуханої музики.
2. Про що розповідають ці твори? Як вони пов'язані з війною?
3. Охарактеризуй засоби музичної виразності кожного твору.
4. Який із цих творів тебе більше вразив? Чим саме?

Станіслав Пилипович ЛЮДКЕВИЧ

(1879—1979)

Український композитор, музикознавець, фольклорист, педагог, творчість якого сповнена громадянського пафосу й позначена масштабним національним колоритом. У доробку композитора — 8 симфонічних поем, фортепіанні та скрипкові концерти, кантата «Заповіт» і кантата-симфонія «Кавказ» (на вірші Т. Шевченка), хорові композиції на тексти Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, М. Рильського, обробки народних пісень та інші вокальні й інструментальні твори.

У літературі **поема** — це ліро-епічний віршований твір, у якому змальовуються видатні події та яскраві характери (переважно головних героїв), а розповідь про них супроводжується ліричними відступами й авторськими роздумами.

Симфонічна поема зазвичай має одну частину, складену за програмою літературного, живописного, філософського чи історичного походження. Засновником цього жанру вважається видатний угорський композитор Ференц Ліст, який написав 13 симфонічних поем.

Симфонічна поема — жанр симфонічної музики, одночастинний твір для симфонічного оркестру з програмою літературного, живописного або (рідше) філософського чи історичного походження.

Поява та розвиток цього жанру тісно пов'язані з ідеєю синтезу мистецтв, а також із визнанням ролі музики як важливого виховного та просвітительського чинника, що були поширені в епоху романтизму.

Симфонічній поемі властивий вільний розвиток музичного матеріалу, що сполучає різні принципи формотворення (найчастіше — сонатність і монотематизм із циклічністю й варіаційністю). Після Ф. Ліста в цьому жанрі працювали К. Сен-Санс, Б. Сметана, А. Дворжак, Р. Штраус, С. Рахманінов та ін.

Прослухай фрагменти симфонічних поем С. Людкевича ще раз. Візьми кольорові олівці та створи на папері образи, які підказала тобі музика.

Виконуємо пісню **В. Баснера «На безіменній висоті»**.

Спробуй заспівати соло під фонограму.

Уяви себе в музичній студії та запиши свій виступ на диктофон. Разом з однокласниками визнач, у чісму виконанні пісню прозвучала найкраще.

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, пропоную створити пісенник під назвою «Пісні воєнних років», куди увійдуть улюблені твори наших дідусів.

Згода. А ще я доберу репродукції картин відомих художників воєнної тематики. Разом ми складемо чудовий проект!

КВІТИ ПАМ'ЯТІ

Квіти — на граніті, на броні.
Сонце усміхається мені.
Поруч з ветеранами стою,
Наче клятву пам'яті даю.
Ветерани в світлій сивині,
А на грудях сяють ордени.
Пам'ять серця...
Пам'ять сивини...
Пам'ять тих, що не прийшли з війни.
Пам'ять — наче квіти на броні...
Сонце усміхається мені.

М. Сингаївський

- Розкажи, про який музичний жанр ми дізналися на уроці.
- Хто написав симфонічні поеми, які ми слухали?
- Про що розповіли тобі ці твори?
- Які засоби виразності застосував композитор для створення картин війни за допомогою симфонічного оркестру?

Прослухай музичні твори, присвячені війні. Уклади збірник пісень воєнних років або збери репродукції творів живопису цієї тематики.

СИМФОНІЧНА СЮІТА

Урок узагальнення знань

Доброго дня, мій друже! Сьогодні ми продовжимо знайомство з жанрами симфонічної музики. А ще я запрошу тебе в музичну казку, створену відомим композитором.

Поглянь: наші друзі вже на зв'язку.

Привіт, Богдане! Мандруючи музичними сайтами у пошуках ліричної музики, я натрапила на симфонічну сюїту. Здається, ми цей жанр іще не вивчали...

Привіт, Христіно! Справді, на попередніх уроках ми лише мимохідь згадували про такий жанр. Отже, настав час дізнатися про нього більше.

Термін «сюїта» був уведений у другій половині XVII століття французькими композиторами. Барокова сюїта складалася з чотирьох частин, назви яких відповідали назвам старовинних танців: *алеманда, куранта, сарабанда і жига*. Згодом у сюїту почали вводити інші танці, зокрема, *менуєт, гавот, пасп'є та буре*.

Німецькі композитори нерідко ставили на початок сюїти увертюру. Найвідомішим автором творів цього жанру епохи бароко вважають Й.С. Баха, який створив цикл сюїт для клавіру, а також сюїти для віолончелі, скрипки та флейти.

З другої половини XVIII століття сюїту почали вважати старомодною, і її витіснили симфонія та інструментальні концерти. У XIX столітті жанр сюїти відродився, однак цей термін набув іншого змісту — тепер сюїтами називали збірки фрагментів інструментальної музики з більших опусів (наприклад, опер чи балетів) або ж декілька невеликих самостійних п'єс, об'єднаних тематично.

Сюїта (франц. *suite* — ряд, послідовність) — циклічний інструментальний твір, що складається з кількох самостійних частин, об'єднаних художнім задумом.

Найбільш відомими оркестровими сюїтами XIX ст. є «Шехеразада» М. Римського-Корсакова і «Картинки з виставки» М. Мусоргського.

У творчості українських композиторів можна відзначити сюїти: для фортепіано — М. Лисенка, В. Барвінського, Н. Нижанківського; для струнного оркестру — М. Скорика; симфонічні — «Балетна сюїта» А. Рудницького, сюїта «Пам'яті Лесі Українки» А. Штогаренка та ін.

М. Римський-Корсаков. Симфонічна сюїта «Шехеразада» (фрагменти).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

1. Які картини виникали в твоїй уяві під час слухання музики?
2. Які засоби виразності застосував композитор для створення образів казкових персонажів?
3. Кого, на твою думку, уособлює тема скрипки в цьому творі?
4. Звуки яких інструментів викликають в тебе асоціації з образом грізного царя Шахріяра?
5. Визнач характер мелодії кожного прослуханого фрагмента.

Літературною основою симфонічної сюїти «Шехеразада» стали окремі арабські казки зі збірника «1001 ніч».

Перед партитурою М. Римський-Корсаков подав складену ним самим програму: «Султан Шахріяр, переконаний у підступності й невірності жінок, зарікся страчувати кожную зі своїх дружин після першої ж ночі; але султанша Шехеразада врятувала своє життя тим, що зуміла зацікавити султана казками,

розповідаючи їх упродовж 1001 ночі так, що Шахріяр, згораючи від цікавості, постійно відкладав її страту, а зрештою і зовсім змінив свої наміри.

Багато історій переповіла йому Шехеразада, наводячи вірші поетів і слова пісень, приплітаючи казку до казки й оповідь до оповіді...».

Симфонічна сюїта «Шехеразада» складається з чотирьох частин. Спочатку композитор дав кожній частині програмні підзаголовки, проте ніде не вказав, які саме казки мав на увазі:

I частина — «Море і Синдбадів корабель»;

II частина — «Фантастична оповідь царевича Календера»;

III частина — «Царевич та царівна»;

IV частина — «Багдадське свято. Море. Корабель розбивається об скелю з мідним вершиником. Кінцівка».

Пізніше він вирішив залишити тільки назву сюїти та її загальну програму без підзаголовків, оскільки прагнув надати кожному слухачеві можливість самому уявити сцени з «Шехеразادي».

Усі чотири частини не пов'язані між собою послідовним розвитком сюжету — це ніби калейдоскоп східних казкових образів та візерунків. Однак їх об'єднують дві музичні теми, що вперше з'являються у вступі, а потім — у музиці кожної з частин: витончена тема скрипки в супроводі арфи нагадує ніжний голос Шехеразادي, а грізна тема у виконанні низьких струнних і мідних духових інструментів — це голос безжальнішого Шахріяра. Якщо порівняти загрозову музику у вступі

*В. Стерет.
«Шехеразада розповідає
свої казки»*

з м'яким, заспокійливим її звучанням у фіналі, то стає зрозуміло, що життю юної Шехеразида вже ніщо не загрожує...

Музичний матеріал симфонічної сюїти «Шехеразада» неодноразово використовували як основу для нових композицій у сфері не лише академічної, а й естрадної музики.

У 1910 році М. Фокін поставив балет «Шехеразада» на музику Римського-Корсакова. Через більш ніж півстоліття (1968 р.) англійська рок-група «Deep Purple» виконала обробку першої частини «Шехеразида» як електроорганної композиції. Обробка сюїти входить і до альбому «Konvergencie» (1971 р.) словацької групи «Collegium Musicum». А в 2005 році духовий оркестр Мерліна Патерсона (Х'юстон, Техас, США) створив незвичну обробку «Шехеразида» для духових інструментів.

Прослухай фрагменти сюїти ще раз і за допомогою фарб спробуй зобразити головних героїв твору. Добери кольори, які найкраще передають красу музики та дивовижний світ арабського мистецтва.

Богдане! Хочу тобі зізнатися, що мій найулюбленіший жанр у літературі — казка. Я із задоволенням перечитую казки і переглядаю художні фільми, створені за їх мотивами.

А я люблю сучасні багатосерійні мультфільми. От нещодавно помітив, що музика допомагає розпізнавати персонажів. Я навіть експериментував — із заплющеними очима намагався вгадати героя мультфільму за музикою...

До речі, Христинко, казки були однією з улюблених тем у творчості М. Римського-Корсакова — він навіть отримав прізвисько Казкар.

Микола Андрійович РИМСЬКИЙ-КОРСАКОВ (1844—1908)

Відомий російський композитор, педагог, диригент, музичний критик. Автор великої кількості симфонічних творів (симфоній, сюїт, фантазій, увертур, концертів), камерно-інструментальної, вокальної та духовної музики. Важливе місце у доробку композитора займають

15 опер, найкращими серед яких є «Псковитянка», «Майська ніч», «Снігуронька», «Ніч перед Різдом», «Садко», «Царева наречена», «Казка про царя Салтана», «Кошій Безсмертний», «Сказання про невидимий град Кітеж і діву Февронію» та «Золотий півник».

Крім музичних творів і обробок народних пісень, Римський-Корсаков написав підручники з гармонії та оркестровки, а також спогади «Літопис мого музичного життя».

М. Римський-Корсаков народився в місті Тихвині Новгородської губернії. Заняття музикою розпочав у шестирічному віці, а в 11 років написав свої перші музичні твори.

У 1856 р. батько віддав Миколу в Морський кадетський корпус. Проте майбутній композитор не тільки не втратив інтересу до музики, а ще більше захопився нею й навіть почав брати уроки в піаніста Ф. Канілле.

У 1861 р., після переїзду родини в Санкт-Петербург, Римський-Корсаков познайомився з М. Балакиревим, який відіграв важливу роль у формуванні його особистості й естетичних поглядів. Під впливом і керівництвом свого наставника навесні 1862 р. Римський-Корсаков завершив свій перший великий твір — симфонію №1.

Закінчивши Морський корпус з відзнакою, юнак протягом трьох років (1862—1865) служив на кліпері «Алмаз», завдяки чому побував у багатьох країнах світу. Враження від морських подорожей пізніше були втілені в музичних творах.

Повернувшись із мандрів, Римський-Корсаков знову поринув у творчість.

Етапним твором молодого композитора стала музична картина «Садко» (1867 р.), музика з якої пізніше була частково використана в однойменній опері. У цьому творі він уперше доторкнувся до світу казки і вперше використав придуманий ним симетричний лад, так звану *гаму Римського-Корсакова*, яку й надалі застосовував для характеристики фантастичного світу в своїх музичних творах. Також уперше композитор спробував втілити образ морської стихії за допомогою виражальних засобів музики.

Творче обдарування М. Римського-Корсакова найбільш повно проявилось у творах, пов'язаних зі світом фантастики і різноманітними формами народної творчості. Казка, легенда, билина, міф, обряд визначають не тільки тематику, а й ідейний зміст більшості творів композитора, якого сучасники з любов'ю називали Казкарем.

ПІСНЯ ПРО УКРАЇНУ

Слова і музика Н. Май

Помірно

D **Hm** **Hm**

1. За - смі - є - ться не - бо со - няч - ним роз - ма - єм і

D **Hm**

на - п'є - ться сон - ця у са - ду ка - ли - на, і

Ем А7 Ем F7

дух-мя - ні тра-ви ро - са - ми за - гра-ють, й за -

Ем А7

- спі-ва - є сер-це піс - ню про Вкра-ї - ну!

D Приспів: G А7 D

Хай во - но роз - ка - же сві - ту про ран - ко - ву - ю зо - рю,

А7 D А7

про во - лош - ки си - ньо - о - кі у га - ю,

D F А7 D

про со - роч - ку - ви - ши - ван - ку, що не - на - че о - бе - ріг,

Dm Gm А7 D

й со - ло - вей - ка, що до ран - ку на - спі - ва - ти - ся не міг!

1. Засміється небо сонячним розмаєм
І нап'ється сонця у саду калина,
І духмяні трави росами заграють,
Й заспіває серце пісню про Україну!

Приспів:

Хай воно розкаже світу
Про ранкову зорю,
Про волошки синьоокі у гаю,
Про сорочку-вишиванку,
Що неначе оберіг,
Й соловейка, що до ранку
Наспіватися не міг!

2. І нехай не згасне зіронька ранкова,
Хай твоєї долі вдача не покине, —
Будь благословенна, земле калинова,
Найдорожча в світі, рідна Україно!

Приспів:

Ти одна розкажеш світу
Про ранкову зорю,
Про волошки синьоокі у гаю,
Про сорочку-вишиванку,
Що неначе оберіг,
Й соловейка, що до ранку
Наспіватися не міг!

Приєднуйся до проекту наших друзів!

Христіно, мені дуже сподобався жанр симфонічної сюїти. Давай спробуємо разом скласти альбом музичних казок із творів відомих композиторів.

Охоче тебе підтримаю... Впевнена: у нас вийде чудовий проект!

- Із яким музичним жанром ми ознайомилися на уроці?
- Що таке симфонічна сюїта? Що тобі запам'яталося з історії розвитку жанру?
- Про що розповіла тобі симфонічна сюїта «Шехеразада»? Образи яких казкових героїв відображені в цьому творі?
- Про які цікаві факти з біографії М. Римського-Корсакова ми сьогодні дізналися? Розкажи.

Послухай симфонічну музику. Визнач, чи є серед прослуханих композицій твори, написані за мотивами казок. Якщо так, то з'ясуй, до яких жанрів вони належать.

ЗВУЧИТЬ СИМФОНІЧНА МУЗИКА

Підсумковий урок

Вітаю тебе, друже! Ось і завершується наша подорож Країною симфонічної музики. Сподіваюсь, вона була приємною та цікавою, а твої музичні враження й уподобання продовжать жити в мистецьких проєктах.

Поглянь: наші друзі знову зустрілися.

Привіт, Христіно! Радий тебе бачити у себе в гостях. Ходімо в зал філармонії — сьогодні там прем'єра вечора інструментальної музики. Я познайомлю тебе зі своїми друзями; вони, як і ми з тобою, є шанувальниками музичного мистецтва.

Привіт, Богдане! З нетерпінням чекаю на обіцяне знайомство. У гурті значно цікавіше слухати музику й потім обмінюватися враженнями...

Ф. Ліст. Концерт №1 для фортепіано з оркестром (фрагменти).

Проаналізуй цей твір за таким планом:

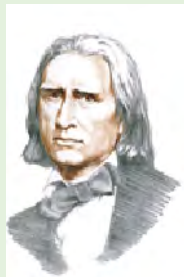
1. Розкажи про свої враження від музики Ф. Ліста.
2. Охарактеризуй особливості звучання концерту.
3. Чим тебе вразила музика композитора? Чи вдалося тобі помітити майстерність виконавця партії фортепіано?
4. Опиши засоби виразності твору: лад, темп, динаміку, мелодію.
5. Які інструменти оркестру по-особливому звучать у цьому концерті?

Ференц (Франц) ЛІСТ

(1811—1886)

Угорський композитор, піаніст, педагог, диригент, публіцист, представник музичного романтизму, засновник угорської національної композиторської школи. У творчій спадщині композитора центральне місце посідає фортепіанна музика (найпопулярніші твори — «Угорські рапсодії», «Соната сі-мінор», два фортепіанні концерти). Відомі також численні фортепіанні транскрипції популярних сцен з опер, симфоній, каприсів Паганіні та пісень Шуберта, хоріві, вокальні та симфонічні твори.

Фортепіанна творчість Ф. Ліста тісно пов'язана з його виконавською практикою; це взаємозумовлені й тісно пов'язані сфери його мистецької діяльності.

Ференц Ліст — перший піаніст, який виступав із сольними концертами і талановитим виконанням заслужив визнання як професіоналів, так і широкого загалу. Попри те, що немає жодного запису його гри, він вважається одним із найвпливовіших піаністів своєї епохи.

Концерт №1 для фортепіано з оркестром написаний у тональності мі-бемоль мажор. На прем'єрі концерту, що відбулася у Веймарі 1855 року, партію фортепіано виконував сам Ліст, а диригентом був Г. Берліоз.

Концерт складається із чотирьох розділів. Композитор розпочав роботу над твором у 19-річному віці, а потім змінював та дописував його упродовж тривалого часу. В 1849 році основну роботу над твором було завершено, але Ліст ще двічі вносив корективи: у 1853 р. і 1856 р.

Прослухай фрагменти концерту Ф. Ліста в сучасній обробці. Чим ця музика відрізняється від оригіналу? Визнач, як змінилися засоби виразності.

Виконуємо «**Пісню про Україну**» Н. Май.

Заспівай пісню під фонограму. Візьми шумовий інструмент і створи ритмічний супровід у куплетах, а в приспіві спробуй виконати рухи, характерні для українських народних танців.

Вікторина «Добери музику»

За поданими ілюстраціями пригадай назви музичних творів, які ми слухали на уроках, та прізвища їх авторів.

Богдане, я хочу послухати, як співають твої друзі. Запроси мене, будь ласка, на імprovізований концерт.

Гаразд, Христино. Подивимось, хто з них найкраще виконає пісні, які ми вивчали на уроках. На переможця чекає медаль «Найкращий співак».

Конкурс «Найкращий виконавець»

Упізнай пісні за ілюстраціями та виконай їх під фонограму.

Конкурс «Знавці музичного мистецтва»

Христіно, давай перевіримо свої знання! Відповідатимемо на запитання, а тоді підрахуємо, скільки балів набере кожен з нас.

Згода! Стартуймо!

	<p>2 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> Жанр, який не входить до скарбнички симфонічної музики, — це: а) увертюра; б) симфонічна сюїта; в) романс. Іспанський парний народний танець, що став основою симфонічного твору, — це: а) тарантела; б) болеро; в) танго. Симфонію, відому під назвою «Патетична», написав: а) Л. ван Бетховен; б) Ф. Ліст; в) П. Чайковський. Український композитор-симфоніст, автор 11 симфонічних поем: а) С. Людкевич; б) Б. Лятошинський; в) К. Стеценко. Симфонічну сюїту «Шехеразада» написав відомий російський композитор: а) П. Чайковський; б) М. Мусоргський; в) М. Римський-Корсаков.
	<p>3 бали</p>	<ul style="list-style-type: none"> Музична форма, що містить декілька частин (варіацій), які представляють собою змінену першу частину (тему), — це: а) варіаційна форма; б) сонатна форма; в) сонатний цикл. Жанр великого, віртуозного за характером музичного твору для соліста (інколи — двох-трьох) з оркестром у формі тричастинного сонатного циклу — це: а) симфонія; б) симфонічна поема; в) концерт. Музика, започаткована появою жанру симфонії і призначена для виконання симфонічним оркестром, — це: а) камерна музика; б) симфонічна музика; в) вокальна музика.

	4 бали	<ul style="list-style-type: none"> • Інструментальний вступ до театральної вистави або одностайний концертний твір сонатної форми, часто програмний, зі складними образами та композиційними якостями — це: а) увертюра; б) соната; в) прелюдія. • Великий симфонічний твір, що має декілька контрастних частин, які виконує симфонічний оркестр, — це: а) симфонічна сюїта; б) симфонія; в) увертюра. • Одностайний твір для симфонічного оркестру з програмою літературного, живописного або (рідше) філософського чи історичного походження — це: а) симфонічна поема; б) увертюра; в) симфонічна сюїта.
---	-----------	--

Незабаром — кінець навчального року. Увесь цей час ми з тобою, Богдане, слухали різноманітну музику та ділилися враженнями, навіть склали велику колекцію музичних творів. Спілкування з тобою збагатило мене знаннями про українську музику!

Я теж дуже задоволений, що знайомство з тобою, Христіно, дало мені багато чудових ідей та більш ґрунтовні знання з історії зарубіжної музики. Попереду — літо, веселі канікули. Побажаймо ж моїм і твоїм друзям гарного відпочинку та нових цікавих зустрічей із музичним мистецтвом!

КАНІКУЛИ

«Канікули! Канікули!» —
Співає все навколо.
Канікули, канікули,
Канікули у школі!

А що таке «канікули»?
Це — літні дні барвисті,
Це час, коли нам ніколи
Хоча б на мить присісти,
Бо треба мчати босими
Навивпередки з вітром,
З густих лісів приносити
Горіхів повні відра.
Це час у річці хлюпатись,
Підсмажувати спини
І зранку в лузі слухати
Тонку струну бджолину...
Це час, коли за друзями
Ми скучим — як ніколи,
І нам страшенно схочеться
Скоріше знов до школи!...

А. Костецький

Ура! Канікули!

ЗМІСТ

ТЕМА 1. Жанри камерно-вокальної музики

Жанрова палітра музичного мистецтва.....	6
Історія вокальної музики.....	12
Камерно-вокальна скринька.....	18
Пісенний жанр. Народна пісня	26
Історія пісні.....	34
Гімн — урочиста пісня	42
Звучить романс	48
Камерний зал. Урок узагальнення знань	54

ТЕМА 2. Жанри хорової музики

Хорова музика.....	58
Видатні імена в хоровому мистецтві.....	64
Співає хор.....	72
Знайомтесь: кантата	80
Духовна музика. Меса. Хорал	86
Історія реквієму та літургії	92
Ораторія	98
Вокальна музика в театрі та кіно. Урок узагальнення знань	104

ТЕМА 3. Жанри камерно-інструментальної музики

Жанрова палітра інструментальної музики.....	112
Грають віртуози. Камерно-інструментальна скринька.....	118
Жанр прелюдії.....	124
Грайливе скерцо	130
Про що розповідає ноктюрен?.....	134
Етюд у музиці	140
Мистецтво імпровізації	144

Рондо запрошує в коло	150
Соната.....	154
Квартет. Урок узагальнення знань	160

ТЕМА 4. Жанри симфонічної музики

Жанрова палітра симфонічної музики	166
Зустріч з увертюрою	172
Концерт для друга	178
Симфонічні варіації	184
Шляхами симфонії	188
Українська симфонічна поема	194
Симфонічна сюїта. Урок узагальнення знань	198
Звучить симфонічна музика. Підсумковий урок	206

Навчальне видання

КОНДРАТОВА Людмила Григорівна

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО
ПІДРУЧНИК ДЛЯ 6 КЛАСУ
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

У підручнику використані репродукції творів авторів:

Т. Гарді, С. Далі, Б. Деннера, Ф. Єраче, К. Ларіонової, Ф. Моллера,
А. Сефалі, І. Сколоздри, Е. Хаусмана.

Головний редактор *Богдан Будний*

Музичний редактор *Володимир Островський*

Літературний редактор *Ірина Чорненька*

Художники *Олеся Томків, Олег Кіналь, Ірина Басалига, Анна Ребрик*

Обкладинка *Володимира Басалиги*

Верстка *Галини Кузів*

Художній редактор *Ростислав Крамар*

Технічний редактор *Оксана Чучук*

Підписано до друку 23.06.2014. Формат 70×100/16. Папір офсетний.

Гарнітура CentSchbook Win95BT. Друк офсетний. Умовн. друк арк. 17,496.

Умовн. фарбо-відб. 69,984. Обл.-вид. арк. 17,58.

Тираж 196 236 пр. Зам. 168/06.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 4221 від 07. 12. 2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48

office@bohdan-books.com

www.bohdan-books.com

Надруковано на ПП «Юнісофт»

вул. Морозова, 136, м. Харків, 61036

Свідцтво серія ДК №3461 від 14. 04. 2009 р.